

เอกสารประกอบการบรรยาย แต่งแปลบาลี

พันเอก สำราญ ก้านพลูกลาง

อาจารย์พิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

คำนำ

วิชาแต่งและแปลบาลี ซึ่งมีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า Pali Composition and Translation เป็นวิชาที่ว่าด้วยหลักบาลีไวยากรณ์ การแต่งภาษาบาลี การแปลภาษาบาลี ทั้งโดยอรรถโดยพยัญชนะ และการแต่งและแปลประโยคพิเศษ รวมถึงสำนวนที่ควรทราบ พร้อมทั้งหลักการและวิธีการแต่งฉันทภาษาบาลี ด้วย

ภาษาบาลีเป็นภาษาที่สำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ลูกไทยหลานไทยชาวพุทธทุกคน ควรใส่ใจศึกษาเรียนรู้ให้ถ่องแท้ เพราะเป็นภาษาที่จารึกพระไตรปิฎก และเป็นภาษาที่รักษาพุทธศาสนาคือพุทธพจน์ไว้ หากลูกหลานไทยเราไม่ศึกษาเล่าเรียน คือ “ไม่เล่าเรียนธรรม ไม่นำแสดงออก ไม่บอกแก่ผู้คน ไม่ท่องบ่นสาธยาย ไม่นำมาไตร่ตรองพิจารณา” ภาษาบาลีแล้ว พระพุทธศาสนาคือคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็จะถึงกาลอวสานสูญสิ้นไปในอนาคตอันไม่ไกลนี้แน่นอน

แต่หากตราบใด ลูกหลานไทยหรืออนุชนคนรุ่นหลังยังคงศึกษาเล่าเรียนภาษาบาลีอยู่ ตราบนั้นพระพุทธศาสนาก็จะยังอยู่ และยั่งยืนไปตราบเท่านั้นแสนนาน ดังคำสอนทางศาสนาที่สอนไว้ว่า “ **ศาสนญฺจิติยา ปน ปริยตฺติ ปมาณํ ปญฺชิตฺวา หิ เตปิฏกํ สุตฺวา เทวปี ปุเรติ** ” ที่แปลว่า การดำรงอยู่แห่งพระศาสนา มีปริยัติสัมฤทธิ์ (การศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎก) เป็นประมาณ เพราะบัณฑิตได้ศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกแล้ว ก็ชื่อย่อมกระทำให้ปฏิบัติสัมฤทธิ์และปฏิบัติธรรม แม้ทั้งสองให้เต็มบริบูรณ์ได้ด้วย

แม้บรรพบุรุษของไทยเรา เช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมองเห็นความสำคัญของการศึกษาเล่าเรียนบาลีพระไตรปิฎก จึงได้ทรงสถาปนามหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยขึ้น ดังจะเห็นได้จากพระราชปณิธานของพระองค์ ในการทรงสถาปนามหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ว่า “ **เพื่อเป็นสถานที่ศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง สำหรับพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์** ”

มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กำหนดให้นิสิตชั้นปีที่ ๒ ทุกคน เรียนวิชานี้ เพื่อเป็นการต่อเนื่องจากที่เรียนวิชาบาลีไวยากรณ์มาแล้วในชั้นปีที่ ๑ ซึ่งผู้เขียนคิดว่า นิสิตทุกคนที่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนภาษาบาลีนี้ คงจะเพียรพยายามศึกษาเล่าเรียนฝึกฝนอบรมให้เกิดความรู้ความเข้าใจในวิชานี้ ตามพระราชประสงค์ของพระองค์ผู้ทรงสถาปนามหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้อย่างแน่นอน และยังถือได้ว่าลูกไทยหลานไทยได้ช่วยกันรักษาพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนคงอยู่คู่กับโลกนี้ ตามคำสอนของศาสดาดังกล่าวแล้ว อีกด้วย

ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะอำนวยประโยชน์แก่นิสิตและผู้สนใจในการ
แต่งและแปลภาษาบาลี ได้ในระดับหนึ่ง อนึ่ง ขอขอบพระคุณครูอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาท
วิชาการนี้ และขออนุญาตทุกท่านผู้รวบรวมเรียบเรียงหนังสือทุกเล่ม ที่ผู้เขียนได้อ้างถึงใน
บรรณานุกรมท้ายเล่ม เป็นอย่างสูง ไว้ ณ ที่นี้ด้วย ขอทุกท่านได้รับความปรารถนาดีจากผู้
รวบรวมและเรียบเรียงไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย.

พันเอก ตำราญ ก้านพลุกกลาง ป.ช.๕,พ.ม.

อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตนครราชสีมา

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
๑. คำนำ	ก
๒. สารบัญ	ข
๓. บทที่ ๑ บาลีไวยากรณ์, อักษรวิธี, นามศัพท์, อพยยศัพท์ โดยสังเขป	๑
๔. บทที่ ๒ อาขยาตและ เครื่องปรุงแต่งอาขยาต ๘ อย่าง	๖
๕. บทที่ ๓ กิตก์ : นามกิตก์ กิริยากิตก์ โดยสังเขป	๑๒
๖. บทที่ ๔ समास : โดยกิจ ๒ อย่าง, โดยชื่อ ๖ อย่าง โดยสังเขป	๑๖
๗. บทที่ ๕ ตัทธิต : สามัญตัทธิต ๑๓, ภาวตัทธิต, อพยยตัทธิต	๑๕
๘. บทที่ ๖ การเรียงนามศัพท์ที่แจกด้วยวิภัตตินามทั้ง ๘ หมวด	๒๓
๙. บทที่ ๗ ส่วนประกอบการคุมความเข้าเป็นรูปประโยค	๓๘
๑๐. บทที่ ๘ การเรียงศัพท์นิบาต และ ไวยากรณ์	๕๐
๑๑. บทที่ ๙ ประโยคและการแต่งประโยคภาษาบาลี	๕๗
๑๒. บทที่ ๑๐ การแปลงประโยคและการแปลงวาก	๖๒
๑๓. บทที่ ๑๑ สำนวนไทยกับสำนวนมคธ และประโยคแบบ	๖๗
๑๔. บทที่ ๑๒ คำศัพท์ไทย กับ บาลี ที่มีความหมายต่างกัน	๗๐
๑๕. ตัวอย่างคำถามท้ายเล่ม	๗๔
๑๖. บรรณานุกรม	๘๑

บทที่ ๑

บาลีไวยากรณ์, อักษรวิธี, นามศัพท์, อพยยศัพท์ โดยสังเขป

การศึกษา เรื่องการแต่งและแปลบาลี นั้น มีความจำเป็นและสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ผู้ศึกษาจะต้องมีความรู้พื้นฐานเรื่องบาลีไวยากรณ์มาก่อน จึงจะสามารถแต่งและแปลบาลีได้ ไม่เช่นนั้นจะไม่สามารถเข้าใจและแต่งแปลบาลีได้เลย

หลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คงเห็นความสำคัญเรื่องนี้ จึงให้นิสิตนักศึกษาเรียนบาลีไวยากรณ์ในชั้นปีที่ ๑ ทุกคณะ เพื่อเป็นการปูพื้นฐานความรู้ภาษาบาลีก่อน และให้นิสิตชั้นปีที่ ๒ เรียนเรื่องการแต่งและแปลบาลี ในภายหลังให้ต่อเนื่องกันไป

อย่างไรก็ตาม ก่อนเข้าสู่การศึกษาเรื่องการแต่งและแปลภาษาบาลี ในชั้นนี้ ผู้เขียนจะทบทวนความรู้ความจำตลอดทั้งความเข้าใจในเรื่องบาลีไวยากรณ์ก่อน แต่จะเขียนเพียงสังเขปพอเป็นการทำความเดิมเท่านั้น

บาลีไวยากรณ์นั้น แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน หรือ ๔ ภาคใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ

๑. อักษรวิธี : วิธีการเกี่ยวกับอักขระ คือ ตัวหนังสือ
๒. วจวิภาค : การแบ่งคำพูดในภาษาบาลี
๓. วากยสัมพันธ์ : การแสดงความเกี่ยวเนื่องกันในคำพูด (วากย)
๔. นันทลักษณ์ : การแสดงวิธีการแต่งฉันทบาลี

ประการแรก : อักษรวิธี จะกล่าวถึง ๒ เรื่อง คือ สมัญญาภิธาน ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับสระ พยัญชนะ ฐาน และกรณ์ ของอักขระ และ เรื่องสนธิ ซึ่งจะพูดถึงการต่อศัพท์และอักขระ ให้เนื่องกันด้วยอักขระ สนธิ นั้น มี ๓ อย่าง คือ สระสนธิ พยัญชนะสนธิ และ นิคคหิตสนธิ นอกจากนี้ ยังจะพูดถึงเรื่องสนธิกริโยปกรณ์ คือเครื่องมือในการต่อ (สนธิ) อีก ๘ อย่าง ได้แก่ โลโป การลบ, อาเทโส การแปลง, อากโม การลงอักษรใหม่, วิกาโร การทำให้ผิดจากเดิม, ปกติ ปรกติ, ทีโฆ การทำให้ยาว, รัสสัง การทำให้สั้น, และ สัญญโค การซ่อนตัว ซึ่งมีรายละเอียด ตามที่นิสิตได้ศึกษามาแล้วในชั้นปีที่ ๑ อีกด้วย

ประการที่สอง : วจวิภาค คือ การแบ่งคำพูด หรือส่วนแห่งคำพูด ซึ่งในภาษาบาลี แบ่งคำพูดออกเป็นส่วนใหญ่ๆ ๖ ส่วน ด้วยกัน ดังนี้

๑. นามศัพท์ : เสียงหรือคำเนียงที่บอกให้รู้ถึงชื่อ
๒. อพยยศัพท์ : ศัพท์ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงด้วยอำนาจวิภัติ
๓. อาชยาด : ศัพท์ที่กล่าวถึงกิริยาอาการของนามศัพท์
๔. กิตก์ : ศัพท์ที่เรียกรายกระจัดกระจาย ด้วยปัจจัยหมู่หนึ่ง
๕. สมาส : ศัพท์ที่ย่อพร้อมบท ตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป
๖. ตัทธิศ : ปัจจัยหมู่หนึ่งที่ใช้แทนศัพท์

วชิวิภาคทั้ง ๖ ส่วน มีเนื้อหาสาระ โดยสังเขป ดังนี้

ก. นามศัพท์ แบ่งออกเป็น ๓ เรื่อง คือ

๑. นามนาม หมายถึง นามที่เป็นชื่อของ คน,สัตว์,สิ่งของ,สถานที่ โดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง ได้แก่

๑.๑ สาธารณนาม : นามที่ใช้ทั่ว ๆ ไป ไม่เจาะจง

๑.๒ อสาธารณนาม : นามที่เจาะจง ไม่ใช่ทั่ว ๆ ไป

๒. คุณนาม หมายถึงนามที่แสดงลักษณะของนามนาม ในข้อ ๑ ให้รู้ว่านามนามนั้น ๆ มีลักษณะอย่างไร คุณนามนั้นมี ๓ ชั้น ได้แก่

๒.๑ ชั้นปกติ คือลักษณะทั่ว ๆ ไป

๒.๒ ชั้นวิเสศ คือลักษณะที่วิเศษกว่าปกติ

๒.๓ ชั้นอดิวิเสศ คือลักษณะที่วิเศษสุด

๓. สัพพนาม หมายถึงนามที่ใช้แทนชื่อของนามนามในข้อ ๑ ที่ออกชื่อพูดถึงมาครั้งหนึ่งแล้ว สัพพนามนั้นมี ๒ อย่าง คือ

๓.๑ ปุริสสัพพนาม : สัพพนามที่จัดตามบุรุษ (คน) มี ๓ บุรุษ คือ ประถมบุรุษ, มัธยมบุรุษ และ อุตตมบุรุษ

๓.๒ วิเสศนสัพพนาม : สัพพนามที่ใช้เหมือนคุณนาม มี ๒ อย่าง คือนิยมสัพพนาม (แน่นอน) ๔ ศัพท์ และ อนิยมสัพพนาม (ไม่แน่นอน) ๑๓ ศัพท์

นามศัพท์ ทั้ง ๓ นี้ ต้องประกอบด้วย ลิงค์, วจนะ, วิภัติ, आयตนิบาท, และ การันต์ จึงจะมีความสมบูรณ์ คือพหูรู้เรื่องเข้าใจกันได้ ทั้ง ๕ อย่างมีความหมายโดยสังเขป ดังนี้

๑. ลิงค์ : หมายถึงเพศ ของนามศัพท์ มี ๓ เพศ คือ ปุงลิงค์ เพศชาย, อดิธิลิงค์ เพศหญิง และ นปุงสกลิงค์ ไม่ใช่เพศชาย ไม่ใช่เพศหญิง

๒. **วจนะ** : หมายถึงคำพูด หรือจำนวนของนามศัพท์นั้น ๆ ซึ่งมี ๒ วจนะ คือ เอกวจนะ มีจำนวนหนึ่ง และ พหูวจนะ มีจำนวนมากกว่าหนึ่ง (๒ ขึ้นไป)

๓. **วิภัติ** : หมายถึงการแจกหรือจำแนกนามศัพท์ ให้มีรูปแตกต่างกันไปจากเดิม แจกตามวิภัติ ๗ หรือ ๘ หมวด คือ ปฐมวิภัติ, ทุตติยาวิภัติ, ตติยาวิภัติ, จตุตถวิภัติ, ปัญจมีวิภัติ, ฉกฺขวิภัติ, สัตตมีวิภัติ และ อาลปนวิภัติ

สำหรับตัววิภัตตินั้น มีหมวดละ ๒ ตัว เป็นฝ่ายเอกวจนะ ๗ ตัว และฝ่ายพหูวจนะ ๗ ตัว รวม ๑๔ ตัว และหากรวมทั้งอาลปนวิภัติด้วย ก็มี ๑๖ ตัว ดังนี้

๓.๑ ปฐมวิภัติ	ลี	โย
๓.๒ ทุตติยาวิภัติ	อ	โย
๓.๓ ตติยาวิภัติ	นา	หิ
๓.๔ จตุตถวิภัติ	สุ	น
๓.๕ ปัญจมีวิภัติ	สุมา	หิ
๓.๖ ฉกฺขวิภัติ	สุ	น
๓.๗ สัตตมีวิภัติ	สุมี	สุ
๓.๘ อาลปนวิภัติ	ลี	โย (ยืมมาจากปฐมวิภัติ)

๔. **อายตนิบาต** : แปลว่า ตกลง คือ ตกลงในระหว่างนามศัพท์กับกิริยาศัพท์ จำง่าย ๆ คือ คำแปลหรือคำเชื่อมคำต่อ ประจําหมวดวิภัติ ทั้ง ๘ หมวด นั้นเอง ซึ่งมีคำแปลหรือคำเชื่อมคำต่อแต่ละหมวดวิภัติ ดังนี้

๔.๑ ปฐมวิภัติ แปลว่า อันว่า.....หากเป็น พหูวจนะ ให้เพิ่มคำว่าทั้งหลาย ต่อคํานามนามทุกวิภัติ เช่น ปริโส เอก. อันว่าบุรุษ พหู. อันว่าบุรุษทั้งหลาย

๔.๒ ทุตติยาวิภัติ แปลว่า ซึ่ง, สู, ยัง, ลิ่น

๔.๓ ตติยาวิภัติ แปลว่า ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี

๔.๔ จตุตถวิภัติ แปลว่า แก่, เพื่อ, ต่อ

๔.๕ ปัญจมีวิภัติ แปลว่า แต่, จาก, กว่า, เหตุ

๔.๖ ฉกฺขวิภัติ แปลว่า แห่ง, ของ, เมื่อ

๔.๗ สัตตมีวิภัติ แปลว่า ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ

๔.๘ อาลปนวิภัติ แปลว่า แนะ, คู่ก่อน, ข้าแต่

๕. การันต์ : หมายถึงสระที่สุดของนามนาม นามนามทุกคำมีสระที่สุดของ ศัพท์หรือของคำทั้งนั้น การันต์หรือสระที่สุดของนามนามนั้น มี ๖ ตัว คือ อะ อา อิ อี อุ อู ซึ่งนำไปใช้กับลิงค์ทั้ง ๓ ลิงค์ ได้แต่ละลิงค์ ดังนี้

๕.๑ ปุงลิงค์ เพศชาย มี ๕ การันต์ คือ อ อิ อี อุ อู

๕.๒ อิตถิลิงค์ เพศหญิง มี ๕ การันต์ คือ อา อิ อี อุ อู

๕.๓ นปุงสกลิงค์ ไม่มีเพศ มี ๓ การันต์ คือ อ, อิ, อุ

ข. อพยยศัพท์ : หมายถึงศัพท์ที่แจกด้วยวิภัตติเหมือนกับนามศัพท์ไม่ได้ จะต้องคง รูปอยู่อย่างเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลง อพยยศัพท์นั้น มี ๓ พวก คือ

๑. **อุปสรรค :** แปลว่า ชัดข้อง ใช้นำหน้าคำนามและกิริยา มี ๒๐ ตัว คือ อติ, อธิ, อนุ, อป, อปี หรือ ปิ, อภิ, อว หรือ โอ, อุ, อุป, ทู, นิ, ป, ปฏฺ, ปรา, ปรี, วิ, ส, สฺ ตัวอย่าง เช่น อติสุนทร, อธิสกุลาโร, อนุเถโร , อปเนติ, สุจริตฺ และ ทูจจริตฺ เป็นต้น

๒. **นิบาต :** แปลว่าตกลง หมายถึงศัพท์ที่ใช้ลงในระหว่าง นามศัพท์บ้าง กิริยา ศัพท์บ้าง มี ๑๕ นิบาต (หมวด) ดังนี้

๒.๑ นิบาตบอกอาลปนะ : คำเรียกร้อง มี ๑๐ ศัพท์

๒.๒ นิบาตบอกกาล : บอกกาลเวลา มี ๕ ศัพท์

๒.๓ นิบาตบอกที่ : บอกสถานที่ มี ๑๖ ศัพท์

๒.๔ นิบาตบอกปริเฉท : บอกการกำหนด มี ๑๐ ศัพท์

๒.๕ นิบาตบอกอุปมาอุปมัย : การเปรียบเทียบ มี ๖ ศัพท์

๒.๖ นิบาตบอกประการ : ประการใดประการหนึ่ง มี ๓ ศัพท์

๒.๗ นิบาตบอกปฏิเสธ : บอกปฏิเสธ มี ๗ ศัพท์

๒.๘ นิบาตบอกไฉนเล่าลือ : บอกความเล่าลือ มี ๓ ศัพท์

๒.๙ นิบาตบอกปริกัป : บอกเงื่อนไข มี ๖ ศัพท์

๒.๑๐ นิบาตบอกคำถาม : นิบาตคำถาม มี ๘ ศัพท์

๒.๑๑ นิบาตบอกคำรับ : บอกรับคำ มี ๒ ศัพท์

๒.๑๒ นิบาตบอกคำเตือน : บอกเตือน มี ๓ ศัพท์

๒.๑๓ นิบาตผูกศัพท์ ฯลฯ : ผูกประโยค มี ๘ ศัพท์

๒.๑๔ นิบาตทำให้เต็ม : ทำบทให้เต็ม มี ๗ ศัพท์

๒.๑๕ นิบาตบอกเนื้อความ : บอกเนื้อความต่าง ๆ มี ๓๑ ศัพท์

ตัวอย่าง เช่น ยกเมฆ, ฝน, อด, อุทธรณ์, ยาว, ยถา, ตตา, เหว, มา, กิร, สเจ และ อาม เป็นต้น

๓. ปัจจัย : ใช้ลงท้ายศัพท์ เป็นเครื่องหมายวิภัติ (บอกวิภัติ) แต่หากลงท้ายธาตุ เป็นเครื่องหมายกิริยา ปัจจัยมี ๔ พวก ดังนี้

๓.๑ โต ปัจจัย : เป็นเครื่องหมาย ตติยวิภัติ แปลว่า ช้าง

๓.๒ ทร, ตถ, ห, ร, ฬ, ฬ, ฬ, ฬ และ ว ปัจจัย เป็นเครื่องหมาย สัตตมวิภัติ (แปลตามอายุตนิบาต หมวดสัตตมวิภัติ)

๓.๓ ทา, ทานิ, รหิ, ฐนา, ทาจน, ชุช และ ชุช ปัจจัย เป็นเครื่องหมาย สัตตมวิภัติ ลงในกาล (เวลา) เช่น สพุพทา, อิทานิ, อชช และ ปรชช เป็นต้น

๓.๔ คุเว, คุ, คุน, คุวา, คุวาน ปัจจัย รวมทั้งปัจจัยที่เอาเศษออกจาก คุวา ปัจจัย ที่เป็นกิริยาภคค์ เป็น อพยยปัจจัย คือแจกด้วยวิภัติไม่ได้ มี ๕ ศัพท์ คือ กาคูเว, กาคู ฬ แปลว่า เพื่ออันทำ และ กาคูน, กาคูวา และ กาคูวาน แปลว่า ทำแล้ว เป็นต้น

สังขยา : มีเครื่องประกอบนามนามอีกอย่างหนึ่งที่ควรทราบในบทเรียนนี้ คือ สังขยา ซึ่งแปลว่า ศัพท์เป็นเครื่องกำหนดนับนามนาม เพื่อให้ทราบว่า นามนามนั้นมีจำนวนมากน้อยเท่าไร สังขยานั้น มี ๒ อย่าง คือ ปกติสังขยา และ ปุรณสังขยา มีสาระสังเขป ดังนี้

๑. ปกติสังขยา : การนับตามลำดับปกติ เช่น เอก หนึ่ง, ทวิ สอง, ตติ สาม, จตุ สี่, ปญจ ห้า, ฉ หก, สตุต เจ็ด, อฏฐ แปด, นว เก้า, ทส สิบ, เอกาทส สิบเอ็ด, ทวาทส สิบสอง, เทรส สิบสาม, จตุททส สิบสี่, ปญจทส สิบห้า, ฯลฯ วิส, วิสติ ยี่สิบ, ๓๓, ๓๓ สิบสาม, จตุตาฬิส สิบสิบ, ปญญาส, ปญญาส ห้าสิบ, สฎฐิ หกสิบ, สตุตติ เจ็ดสิบ, อสีติ แปดสิบ, นวุติ เก้าสิบ, สตุ ร้อย, สหสสุ พัน, ทสสหสสุ หมื่น, สตุสหสสุ, ลกขุ แสน, ทสสตุสหสสุ ล้าน, โกฏิ โกฏิ

๒. ปุรณสังขยา : การนับจำนวนเต็ม เป็นที่ที่ ซึ่งจะมีค่าลงท้ายด้วย ตย, ถ, ฐ, ม, อ โดยมากลงท้าย ม ดังนี้ ปฐโม ที่ ๑, ทตุโย ที่ ๒, ตตุโย ที่ ๓, จตุตุโย ที่ ๔, ปญจโม ที่ ๕, ฉฎฐุ ที่ ๖, สตุตโม ที่ ๗, อฏฐุโม ที่ ๘, นวุโม ที่ ๙ เป็นต้น

บทที่ ๒

อาขยาต และเครื่องปรุงอาขยาต โดยสังเขป

อาขยาต หมายถึง ศัพท์กล่าวกริยา คือ การกระทำต่าง ๆ ของนามศัพท์ ที่กล่าวมาแล้ว ในบทที่ ๑ อาขยาต นั้น มีเครื่องปรุงแต่งทั้งหมด ๘ อย่าง คือ วิภัติ, กาล, บท, วจนะ, บุรุษ, ชาติ, วาจก และ ปัจจัย ซึ่งมีสาระโดยสังเขป แต่ละอย่าง ดังนี้

๑. **วิภัติ** : วิภัติอาขยาต ใช้สำหรับแจกธาตุ เพื่อให้รู้ กาล, บท, วจนะ และ บุรุษ วิภัติ มีทั้งหมด ๕๖ ตัว จัดเป็น ๘ หมวด และแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่าย ปรัสสบท และ ฝ่ายอัตตโนบท จัดตาม บุรุษ ๓ บุรุษ ดังนี้

๑.๑ **หมวดวัตตมานาวิภัติ** : หมวดวัตตมานาวิภัติ นี้ บอกปัจจุบันกาล แปลว่า อยู่, ย่อม, จะ ดังนี้

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	บุรุษ	เอก.	พหู.
ป.	ติ	อนติ	ป.	เต	อนเต
ม.	ลี	ถ	ม.	เส	วฺเห
อุ.	มิ	ม	อุ.	เอ	มฺเห

๑.๒ **หมวดปัจญมวิภัติ** : ใช้เป็นอนุตตกาล แต่อนุโลมเข้ากับปัจจุบันกาล แปลว่า จง, เกิด, ขอ — จง ดังนี้

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	บุรุษ	เอก.	พหู.
ป.	ตุ	อนตุ	ป.	ตํ	อนตํ
ม.	หิ	ถ	ม.	สุสุ	วฺโห
อุ.	มิ	ม	อุ.	เอ	อามฺหเส

๑.๓ **หมวดสตัดมวิภัติ** : เป็นอนุตตกาลแต่อนุโลมเข้ากับปัจจุบันกาล เช่นกัน แปลว่า ควร, พึง ดังนี้

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	บุรุษ	เอก.	พหู.

ป.เออย	เอย	ป.	เออ	เอริ
ม.เอยยาลี	เอยยาด	ม.	เอโ	เอยยุโ
อ.เอยยามิ	เอยยาม	อ.	เอยย	เอยยามเห

๑.๔ หมวดปโรทขาวิภัติ : หมวดนี้ไม่ค่อยมีใช้ ที่ใช้เห็นมี ๒ ตัว คือ อ กับ อุ วิภัติ เช่น อาห กับ อาหุ ใช้บอกอดีตกาล แปลว่า แล้ว ดังนี้

ปรัสสบท		อัตรโนบท			
บุรุษ	เอก.	พหู.	บุรุษ	เอก.	พหู.
ป.	อ	อุ	ป.	ตถ	เร
ม.	เอ	ตถ	ม.	ตโ	วโ
อ.	อ	มฺห	อ.	อิ	มฺเห

๑.๕ หมวดหิยัตตนิวิภัติ : ใช้บอกอดีตกาล แปลว่า แล้ว ดังนี้

ปรัสสบท		อัตรโนบท			
บุรุษ	เอก.	พหู.	บุรุษ	เอก.	พหู.
ป.	อา	อุ	ป.	ตุ	ตุ
ม.	โ	ตุ	ม.	เส	วฺห
อ.	อ	มฺห	อ.	อิ	อมฺหเส

๑.๖ หมวดอัชชัตตนิวิภัติ : ใช้บอกอดีตกาล แปลว่า แล้ว หากมี อ อยู่หน้า แปลว่า ได้ - แล้ว ดังนี้

ปรัสสบท		อัตรโนบท			
บุรุษ	เอก.	พหู.	บุรุษ	เอก.	พหู.
ป.	อิ	อิ	ป.	อา	อุ
ม.	โ	ตุ	ม.	เส	วฺห
อ.	อิ	มฺหา	อ.	อ	มฺเห

๑.๗ หมวดภวิสสันติวิภัติ : ใช้บอกอนาคตกาล แปลว่า จัก นิยมลง อิ อากม หลังธาตุและปัจจัย ดังนี้

ปรัสสบท		อัตรโนบท			
บุรุษ	เอก.	พหู.	บุรุษ	เอก.	พหู.

ป.	สุสติ	สุสนติ	ป.	สุสเท	สุสนเต
ม.	สุสตี	สุสถ	ม.	สุสเส	สุสวहे
อุ.	สุสามิ	สุสาม	อุ.	สุสํ	สุสามहे

๑.๘ **หมวดกาลาตีปัตติ :** ใช้บอกอนาคตกาล แปลว่า จัก—แล้ว หากมี อ อยู่หน้า แปลว่า จักได้—แล้ว นิยมลง อ อากม หลังธาตุหรือปัจจัย ดังนี้

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	บุรุษ	เอก.	พหู.
ป.	สุสา	สุสํสุ	ป.	สุสถ	สุสํสุ
ม.	สุเส	สุสถ	ม.	สุสเส	สุสวहे
อุ.	สุสํ	สุสามหา	อุ.	สุสํ	สุสามहे

๒. **อากม :** การลงอักษรใหม่ อากมของอาขยาด มี ๕ ตัว ซึ่งใช้ลงวิภัตติ ดังนี้

๒.๑ อ อากม แปลว่า ได้ ใช้ลงหน้าธาตุ ที่ประกอบด้วยวิภัตติ ๓ หมวด คือ หิยัตตนิวิภัตติ อัชชัตตนิวิภัตติ และ กาลาตีปัตติวิภัตติ

๒.๒ อิ อากม ใช้ลงหลังธาตุและปัจจัย ที่ประกอบด้วยวิภัตติ ๓ หมวด คือ อัชชัตตนิวิภัตติ ภวิสสันติวิภัตติ และ กาลาตีปัตติวิภัตติ

๒.๓ ส อากม ใช้ลงหลังปัจจัย ที่ประกอบด้วยวิภัตติ ๑ หมวด คือ อัชชัตตนิวิภัตติ เท่านั้น เช่น อคมาสี อกาสิ ปติภูฐาสิ เป็นต้น

๒.๔ ห อากม ไม่นิยมใช้ประกอบวิภัตติหมวดใด แต่นิยมใช้ลงกับ ฐา ธาตุ เช่น ปติภูฐหติ อุปภูฐหนํ เป็นต้น

๒.๕ อํ อากม ใช้ลงกับธาตุ ในหมวด รุช ธาตุ เท่านั้น เช่น รุณุชติ เป็นต้น

๓. **กาล :** กาล แปลว่า เวลา โดยย่อ มี ๓ กาล คือ ปัจจุบันกาล อดีตกาล และ อนาคตกาล แต่โดยพิสดารมี ๘ กาล ดังนี้

๓.๑ **ปัจจุบันกาล** คือ กาลที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า แบ่งเป็น ๓ กาลย่อย คือ

- ๓.๑.๑ ปัจจุบันแท้ แปลว่า อยู่
- ๓.๑.๒ ปัจจุบันใกล้เคียง แปลว่า ย่อม
- ๓.๑.๓ ปัจจุบันใกล้เคียงอนาคต แปลว่า จะ

๓.๒ อดีตกาล คือ กาลที่ล่วงไปแล้ว แบ่งเป็น ๓ คือ

๓.๒.๑ ล่วงแล้วไม่มีกำหนดแปลว่า แล้ว ใช้กับปโรกขาวิภัตติ

๓.๒.๒ ล่วงแล้ววานนี้ แปลว่า แล้ว หากมี อ อยู่หน้า แปลว่า ได้-
แล้ว ใช้วิภัตติหมวดหิยัตตนิวิภัตติ

๓.๒.๓ ล่วงแล้ววันนี้ แปลว่า แล้ว เช่นกัน หากมี อ อยู่หน้า แปลว่า
ได้—แล้ว ใช้วิภัตติหมวดอหัตตนิวิภัตติ

๓.๓ อนาคตกาล คือ กาลที่ยังมาไม่ถึง แบ่งเป็น ๒ กาล คือ

๓.๓.๑ อนาคตของปัจจุบัน แปลว่า จัก ใช้ภวิสสันตวิภัตติ

๓.๓.๒ อนาคตของอดีต แปลว่า จัก—แล้ว หากมี อ อยู่หน้า
แปลว่า จักได้—แล้ว ใช้กาลาติปัตตวิภัตติ

๔. บท : แปลว่า ถึง หรือ เป็นเครื่องถึง มี ๒ อย่าง คือ

๔.๑ ปรีตสบท บทเพื่อผู้อื่น ใช้กริยากัตตุจาก และ เหตุกัตตุจาก

๔.๒ อัตตโนบท บทเพื่อตน ใช้กริยากัมมจาก, ภาวจาก, เหตุกัมมจาก

๕. วจนะ : แปลว่า คำพูด มี ๒ วจนะเหมือนนามศัพท์ มีข้อควรจำดังนี้

๕.๑ ประธานบทเดียว เป็น วจนะ ไค กริยาต้องเป็น วจนะ นั้น

๕.๒ ประธานเอกวจนะหลายบท ควบด้วย จ กริยาต้องเป็นพหูวจนะ

๕.๓ ประธานเป็นเอกวจนะหลายบท ควบด้วย วา กริยาต้องเป็นเอกวจนะ

๕.๔ ประธานเป็นพหูวจนะ ควบด้วย จ หรือ วา กริยาก็ต้องเป็นพหูวจนะ

๖. บุรุษ : แปลว่า คน อาชยาด มีบุรุษ ๓ บุรุษ คือ ประถมบุรุษ มัชฌมบุรุษ
และ อุตตมบุรุษ มีข้อควรทำความเข้าใจ ดังนี้

๖.๑ เวลาเขียนต้องระวัง วจนะ กับ บุรุษ ของตัวประธานและกริยา ต้องตรงกัน
เสมอ เช่น มยฺ ภนฺเต ฯเปฯ สีลานิ ยาจาม ฯ เป็นต้น (มยฺ สัมพันธ์กับ ยาจาม)

๖.๒ วิภัตติที่เป็นประถมบุรุษ ต้องเขียนตัวประธานกำกับไว้ด้วย แต่วิภัตติที่
เป็นมัชฌมบุรุษและอุตตมบุรุษ ไม่ต้องเขียนตัวประธานกำกับไว้ด้วย ก็ได้

๗. ชาติ : ชาติ แปลว่า ผู้ทรงไว้ หมายถึงภริยาศัพท์ที่เป็นมูลราก ว่าโดยชนิด ชาติ มี
๒ อย่าง คือ สกัมมชาติ ชาติที่ต้องเรียกหาตัวกรรม และ อกัมมชาติ ชาติที่ไม่ต้องเรียกหาตัว
กรรม แต่ว่าโดยหมวดมี ๘ หมวด ดังนี้

๗.๑ หมวด ฎ ชาติ : ลง อ และ เอ ปัจจัย เฉพาะที่เปลี่ยนแปลง มี ฎ, หุ, ลี, มร และ คม ชาติ เช่น ภาติ, ภาวนติ และ โหติ, อโหติ เป็นต้น

๗.๒ หมวด ฐ ชาติ : ลง อ และ เอ ปัจจัย และลง นิคคหิต อากม ที่ พยัญชนะต้นชาติ และแปลงนิคคหิต เป็นพยัญชนะสุดวรรคทั้ง ๕ (ง,ญ,ณ,น,ม)

๗.๓ หมวด ทิว ชาติ : ลง ย ปัจจัย ถ้าชาติตัวเดียวให้คง ย ไว้ แต่ถ้าชาติ ๒ ตัว ให้แปลง ย กับที่สุดชาติเป็นอย่างอื่น

๗.๔ หมวด ส ชาติ : ลงปัจจัย ๒ ตัว คือ ฌ และ ฉา ปัจจัย ฌ ปัจจัย ให้ พฤทธิ์ อุ ที่ ฌ เป็นโอ ส่วน ฉา ปัจจัยลงแล้วให้คงไว้

๗.๕ หมวด กี ชาติ : ลง ฉา ปัจจัยตัวเดียว ข้อควรจำคือ ลง ฉา คง ฉา ไว้, เฉพาะ ญา ชาติ ให้แปลง ญา เป็น ชา, เฉพาะ กี ชาติ นิยมแปลง น เป็น ฉา

๗.๖ หมวด คห ชาติ : ลง ฌหา ปัจจัย เมื่อลงแล้วให้ลบ ห ที่สุดชาติเสีย เช่น ค+ฌหา+ติ สำเร็จเป็น คฌหาติ เป็นต้น

๗.๗ หมวด ตุน ชาติ : ลง โอ ปัจจัย เมื่อลงโอแล้ว ให้คงโอ ไว้ เช่น กร+โอ+ติ สำเร็จเป็น กโรติ เป็นต้น

๗.๘ หมวด จุร ชาติ : ลง ฌ และ ฌย ปัจจัย หากต้นชาติเป็น รัสสะ ให้ ทิฆะ หรือ พฤทธิ์ หรือ วิการ ได้ หากต้นชาติเป็น สักโยค ห้าม ทิฆะ เช่น ตกุก+ฌ+ติ ตกุกเถติ

๘. วาจก : ศัพท์ กิริยา ที่ประกอบด้วย วิภัติ,กาล, บท, วชนะ, บุรุษ และ ชาติ จัดเป็น วาจก ซึ่งแปลว่า ผู้กล่าว คือกล่าวบทที่เป็นประธานของกิริยา วาจก นั้น มี ๕ อย่าง คือ

๘.๑ กัตตวจาก : ยกตัวผู้ทำเองขึ้นเป็นตัวประธานในประโยค ใช้ได้ทั้งกิริยา ที่เป็นสกรรมชาติ และ อกรรมชาติ ลงปัจจัย ๑๐ ตัว คือ อ,เอ, ย, ฌ, ฉา, นา, ฌหา, โอ, ฌ, ฌย

๘.๒ กัมมวจาก : ยกสิ่งที่ถูกทำขึ้นเป็นตัวประธานในประโยค ใช้เฉพาะ กิริยาที่เป็น สกรรมชาติ มีปัจจัย ๑ ตัว ย ปัจจัย และลง อิ อากม หน้า ย ปัจจัยนั้น

๘.๓ ภาววจาก : ใช้เฉพาะ อกรรมชาติ กล่าวแต่ความมีความเป็น ไม่มีตัวประธาน มีใช้น้อย เพราะหากเป็น ภาววจาก จะใช้ ตพพ ปัจจัย ในนามกิตก์แทน ใช้ ย ปัจจัยตัวเดียว เช่น เตน ภูยเต เป็นต้น

๘.๔ เหตุกัตตวจาก : ยกผู้ให้ผู้อื่นให้ทำ ขึ้นเป็นตัวประธาน ใช้ได้ทั้งกิริยาที่เป็น สกรรมชาติและอกรรมชาติ มีปัจจัย ๔ ตัว คือ ฌ, ฌย, ฉาเป, ฉาปย

๘.๕ เหตุกัมมวาท : ยกผู้หรือสิ่งที่ถูกเขาใช้ให้ทำ ขึ้นเป็นตัวประธานในประโยค ลงปัจจัย ๑๐ ตัว ตามที่กล่าวแล้ว ในข้อ ๘.๑ ตัวใดตัวหนึ่ง และลง ฉาเป ปัจจัย กับทั้ง อิ อากม หน้า ย ด้วยเสมอ จะมีรูปเป็น -ปิย เช่น ปาจาปิยเต เป็นต้น

๘. ปัจจัย : ปัจจัย เป็นเครื่องหมายให้รู้ วาท ตามที่กล่าวในข้อ ๘ ปัจจัย จัดเป็น ๕ หมวด ตามวาท ทั้ง ๕ ดังนี้

๘.๑ กัตตุวาท มีปัจจัย ๑๐ ตัว คือ อ, เอ, ย, ณ, ฉา, นา, ณา, โ, ฌ, ญ

๘.๒ กัมมวาท มีปัจจัย ๑ ตัว คือ ย ปัจจัย กับ อิ อากม หน้า ย ปัจจัย

๘.๓ ภาววาท มีปัจจัย ๑ ตัว คือ ย ปัจจัย

๘.๔ เหตุกัตตุวาท มีปัจจัย ๔ ตัว คือ ฌ, ญ, ฉาเป, ฉापย

๘.๕ เหตุกัมมวาท มีปัจจัย ๑๐ ตัว (ตามข้อ ๘.๑) และลง ฉาเป ปัจจัยในกัตตุวาท และ ย ปัจจัย กับ อิ อากม หน้า ย ด้วย

๑๐. อาย, อีย ปัจจัย : เป็นไปในความประพฤติ และเป็นกัตตุวาท ใช้ประกอบกับนามศัพท์ ให้เป็นกิริยาศัพท์ มีข้อสังเกตดังนี้

๑๐.๑ ถ้าประกอบกับนามนาม แปลว่า “ประพฤติให้เป็นเพียงดัง” เช่น พุทฺธชยติ ประพฤติให้เป็นเพียงดังพระพุทฺธเจ้า เป็นต้น

๑๐.๒ ถ้าประกอบกับคุณนาม แปลว่า “ประพฤติ” เช่น จิรายติ ประพฤติช้ำอยู่แล้ว เป็นต้น (มูลรากของกิริยาอาขยัต มี ๒ ตัว คือ ธาตุ และ นามกิตก์ ที่ประกอบด้วย อาย และ อีย ปัจจัย)

๑๑. ปัจจัยนอกแบบ : หมายถึงปัจจัยที่มีได้จัดไว้ในแบบท่องจำ แต่เวลาแปลหนังสือ มักจะพบปัจจัยพวกนี้ด้วย ปัจจัยนอกแบบนี้ มี ๘ ตัว คือ อล, อาร, อาล, อิ, อี, อุณา, ปุ และ ยิร ปัจจัย แต่ที่พบมากที่สุดมี ๒ ตัวเท่านั้น คือ อุณา และ ยิร ปัจจัย

ตัวอย่าง อุณา ปัจจัย เช่น ปาป+อุณา+ติ สำเร็จรูปเป็น ปาปฺณาติ สำหรับ ยิร ปัจจัย มีตัวอย่าง เช่น กร+ยิร+เอยฺย สำเร็จรูปเป็น กยิรา ลบ ร ที่สุดธาตุเสีย แล้วแปลง เอยฺย เป็น อา สำเร็จรูปเป็น กยิรา แปลว่า ฟังกระทำ เป็นต้น

บทที่ ๓

กิตก์ : นามกิตก์ กิริยากิตก์

กิตก์ : แปลว่า เร็วราย มาจาก กิร ธาตุ ต ปัจจัย ลบที่สุดธาตุ ลง ก สกัถ์ วิเคราะห์ว่า (กิตปจฺยเณ) กิรตีติ กิตโก ศัพท์โดยย่อมเร็วรายด้วยปัจจัยกิตก์ เพราะเหตุนั้น ศัพท์นั้นชื่อว่า กิตโก ศัพท์ที่เร็วรายด้วยปัจจัยกิตก์

กิตก์ เป็นศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัยหมู่หนึ่ง ซึ่งเป็นเครื่องหมายเนื้อความของนามศัพท์ และกิริยาศัพท์ ที่ต่าง ๆ กัน กิตก์นั้นแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. นามกิตก์ : กิตก์ที่เป็นนามนามและคุณนาม กิตก์ที่เป็นนามนามแปลตามลำพังได้ ไม่ต้องหาบทอื่นมาเป็นประธาน ส่วนกิตก์ที่เป็นคุณนามแปลตามลำพังไม่ได้ ต้องหาบทอื่นมาเป็นประธาน ในนามกิตก์นั้นจัดเป็น สาธนะ คือบทสำเร็จหรือบทปลง ซึ่งมีปัจจัยเป็นเครื่องหมาย ว่าศัพท์นี้เป็นสาธนะนั้น ๆ มี ๓ สาธนะ ด้วยกัน ดังนี้

๑.๑ กัตตุสาธนะ : หมายถึงศัพท์ที่เป็นชื่อของผู้ทำเอง คือประกอบกิริยานั้นเอง กัตตุสาธนะ มี ๓ รูป คือ

๑.๑.๑ กัตตุรูปกัตตุสาธนะ แปลว่า ผู้ เช่น กมฺมํ กโรตีติ กมฺมกาโร (บุคคลใด) ย่อมกระทำซึ่งการงาน เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า กมฺมกาโร ผู้ทำซึ่งการงาน

๑.๑.๒ กัตตุรูปกัตตุสาธนะ ลงในอรรถ ตัสสีละ แปลว่า ผู้...โดยปกติ เช่น เช่น พาราณสียํ วสตี สีเลนาคี พาราณสีวาตี (บุคคลใด) ย่อมอยู่ในเมืองพาราณสี โดยปกติ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่าผู้อยู่ในเมืองพาราณสีโดยปกติ

๑.๑.๓ สมาสรูปตัสสีละสาธนะ แปลว่า ผู้มี.....เป็นปกติ เช่น สจฺจํ วตฺสํ สีลมสุสาตี สจฺจวาที อันว่าการกล่าวความสัจ เป็นปกติของบุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่าผู้มีการกล่าวความสัจเป็นปกติ

๑.๒ กัมมสาธนะ : หมายถึงศัพท์ที่เป็นชื่อของผู้ถูกทำ มี ๒ รูป ดังนี้

๑.๒.๑ กัตตุรูปกัมมสาธนะ แปลว่า เป็นที่..... เช่น ปิเยติ นนฺติ ปิโย อันว่ามารดา ย่อมรักซึ่งบุตรนั้น เหตุนั้น บุตรนั้นชื่อว่าเป็นที่รักของมารดา

๑.๒.๒ กัมมรูปกัมมสาธนะ แปลว่า อันเขา..... เช่น ทุกฺขเณ กรียตีติ ทุกฺกริ (อันว่ากรรมใด) อันเขาช่วยทำโดยยาก เพราะเหตุนั้น กรรมนั้นชื่อว่าอันเขาทำโดยยาก

๑.๓ ภาวสาธนะ : หมายถึงศัพท์ที่บอกกิริยา คือความทำของผู้ทำ มีรูปเป็น

ภาวรูปอย่างเดียว แปลว่า ความ,การ หรือ อัน ตั้งวิเคราะห์ให้ได้ ๓ แบบ คือ ทั้งอาชยาดนามกิตก์ และ กิริยากิตก์ เช่น คมนั อันว่าการไป, กนฺตพฺพนฺติ คมนั หรือ กจฺจนฺเตติ คมนั เป็นต้น

๑.๔ ภาวะสาธนะ : หมายถึงศัพท์ที่เป็นชื่อของเครื่องมือกระทำ มี ๒ รูป คือ

๑.๔.๑ กัตตุรูปภาวะสาธนะ แปลว่า เป็นเครื่อง หรือ เป็นเหตุ เช่น พุชฺฌติ เตนาคิ โภธิ พระพุทธเจ้ายอมตรัสรู้ด้วย (ญาณ) นั้น เพราะเหตุนี้ ญาณนั้นชื่อว่า เป็นเครื่องตรัสรู้ (แห่งพระพุทธเจ้า)

๑.๔.๒ กัมมรูป ภาวะสาธนะ แปลว่า เป็นเครื่องอันเขา หรือ เป็นเหตุอันเขา เช่น สํวณฺณียติ เอตายาคิ สํวณฺณนา อันว่าเนื้อความ อันเขายอมพรรณนาพร้อมด้วยวาจานั้น เพราะเหตุนี้ วาจานั้นชื่อว่าเป็นเครื่องอันเขาพรรณนาพร้อม

๑.๕ สัมปทานสาธนะ หมายถึงศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งที่ได้รับผลของการกระทำ (ใช้ ต ศัพท์ ที่เป็นจตุตถวิภัตติ คือ ตสฺส) สัมปทานสาธนะ มีที่ใช้น้อยมาก แบ่งเป็น ๒ รูป คือ

๑.๕.๑ กัตตุรูป สัมปทานสาธนะ แปลว่า เป็นที่..... เช่น สมฺปเทติ ตสฺสชาติ สมฺปทานั อันว่าบุคคลยอมมอบให้แก่วัตถุนั้น เพราะเหตุนี้ (วัตถุ) นั้น ชื่อว่าเป็นที่มอบให้ (แห่งบุคคล)

๑.๕.๒ กัมมรูป สัมปทานสาธนะ แปลว่า เป็นที่อันเขา เช่น สมฺปทียเต ตสฺสชาติ สมฺปทานั อันว่าสักการะ อันเขายอมมอบให้แก่วัตถุนั้น เพราะเหตุนี้ วัตถุนั้น ชื่อเป็นที่อันเขามอบให้ (ซึ่งสักการะ)

๑.๖ อปทานสาธนะ : หมายถึงศัพท์ที่เป็นชื่อของแดน ที่ไปปราศจากการกระทำ (ใช้ ต หรือ เอต ศัพท์ที่เป็นปัญจมีวิภัตติ คือ ตสฺมา) มีรูปอย่างเดียว แปลว่า เป็นแดน เช่น ภายติ ตสฺมาติ ภีโม อันว่าบุคคลยอมกลัวแต่ (ยักษ์) นั้น เพราะเหตุนี้ อันว่ายักษ์นั้น ชื่อว่า (ภีโม) เป็นแดนกลัวแห่งบุคคล

๑.๗ อธิภาวะสาธนะ : หมายถึงศัพท์ที่เป็นชื่อของที่ ที่เป็นสถานที่กระทำ (ใช้ ต ศัพท์ ที่เป็นสัตตมีวิภัตติ คือ ตสฺมี แต่ส่วนมากใช้ เอกฺถ) แบ่งเป็น ๒ รูป คือ

๑.๗.๑ กัตตุรูป อธิภาวะสาธนะ แปลว่า เป็นที่.....เช่น พุชฺฌติ เอกฺถาคิ โภธิ อันว่าพระพุทธเจ้า ย่อมตรัสรู้ที่ (ต้นไม้) นั้น เพราะเหตุนี้ ต้นไม้นั้น ชื่อว่า (โภธิ) เป็นที่ตรัสรู้ (ของพระพุทธเจ้า)

๑.๗.๒ กัมมรูป อธิกระณะสาธนะ แปลว่า เป็นที่อันเขา.....เช่น พุทธิตะ
เอตถาคิ โโพธิ อันว้าธรรม อ้นพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสรู้ ที่ต้นไม้นั้น เพราะเหตุนี้
ต้นไม้นั้น ชื่อว่า โโพธิ ต้นไม้เป็นที่อันพระพุทธรเจ้าตรัสรู้

ปัจจัยนามกิตก์ : นามกิตก์นั้น มีปัจจัย ๑๔ ตัว แบ่งเป็น ๓ พวก ดังนี้

๑. กิตปัจจัย มี ๕ ตัว คือ กุ วิ ฌ ญ ฐ มีรูปเป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ

๒. กิจปัจจัย มี ๒ ตัว คือ ข ฌย มีรูปเป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ และ
ภาวรูป ภาวสาธนะ

๓. กิตกิจปัจจัย มี ๗ ตัว คือ อ อิ ฌ เฑว ติ ฌ ญ และเป็นได้ทุกรูป
ทุกสาธนะ

๒. กิริยากิตก์ : ได้แกกิตก์ที่เป็นกิริยา มีเครื่องปรุงโดยพิสดาร ๖ อย่าง คือ วิภัตติ
กาล วจนะ ธาตุ วาจก และ ปัจจัย แต่โดยย่อมีเพียง ๓ อย่าง เท่านั้น คือ วิภัตติ กาล และ
ปัจจัย แต่ละอย่างมีความหมายโดยสังเขป ดังนี้

๒.๑ วิภัตติ : กิริยากิตก์นี้ ใช้วิภัตตินาม คือ หากนามศัพท์นั้นเป็นวิภัตติ
และวจนะใด กิริยากิตก์นี้ก็เป็นวิภัตติและวจนะนั้นตาม เช่น ปุริโส กโต, ปุริสา คตา เป็นต้น

๒.๒ กาล : กิริยากิตก์นั้น โดยย่อ มี ๒ กาล โดยพิสดารมี ๔ กาล ดังนี้

๒.๒.๑ ปัจจุบันกาล จัดเป็น ๒ คือ

๑) ปัจจุบันแท้ แปลว่า อยู่ ใช้ อนุต และ มาน ปัจจัย

๒) ปัจจุบันใกล้อนาคต แปลว่า เมื่อ ใช้ อนุต และ มาน
ปัจจัย เช่นเดียวกับ ปัจจุบันแท้

๒.๒.๒ อดีตกาล จัดเป็น ๒ คือ

๓) กาลล่วงแล้ว แปลว่า แล้ว ใช้ปัจจัย ๖ ตัว คือ
ตวนตุ ตาวิ ต ตุน ตวา และ ตวาน ปัจจัย

๔) กาลล่วงแล้วเสร็จ แปลว่า ครั้น.....แล้ว ใช้ปัจจัย
๓ ตัว คือ ตุน ตวา และ ตวาน ปัจจัย

๒.๓ ปัจจัย : กิริยากิตก์นั้น มีปัจจัย ๑๐ ตัว แบ่งเป็น ๓ พวก ดังนี้

๒.๓.๑ กิตปัจจัย มีปัจจัย ๓ ตัว คือ อนุต ตวนตุ ตาวิ เป็นได้
๒ วาจก คือ กัตตุวาจก และ เหตุกัตตุวาจก

๒.๓.๒ กิจงปัจจัย มีปัจจัย ๒ ตัว คือ อนินย และ ตพพ ปัจจัย
เป็นได้ ๓ วาจก คือ กัมมวาจก ภาววาจก และ เหตุกัมมวาจก

๒.๓.๓ กิตกิจงปัจจัย มีปัจจัย ๕ ตัว คือ มาน ต ตุน ตฺวา
และ ตฺวาน และเป็นได้ทั้ง ๕ วาจก

หมายเหตุ : ปัจจัยกิริยาภิตก์ ทั้ง ๑๐ ตัว นั้น ใ้ใช้กับกาล ดังนี้

๑. อนุต แล มาน ปัจจัย	บอกปัจจุบันกาล
๒. ตฺวานตฺ ตาวี ต ตุน ตฺวา และ ตฺวาน	บอกอดีตกาล
๓. อนินย และ ตพพ ปัจจัย	บอกความจำเป็น

บทที่ ๔ สมาส โดยสังเขป

สมาส

สมาส หมายถึงการย่อ नामศัพท์ ตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป เข้าเป็นบทเดียวกัน มาจาก
ลํ บทหน้า อส ธาตุ ในความย่อ ณ ปัจจัยในนามกิตก์ เป็นกัมมรูปกัมมสาธนะ วิเคราะห์ว่า
สมสยเตติ समाโส (สทฺโท) ศัพท์อันท่านย่อพร้อมชื่อว่า สมาส

สมาสนั้นว่าโดยกิจแล้ว มี ๒ อย่าง คือ **ลุตตสมาส** สมาสที่ลบวิภัตติของศัพท์หน้า
และ **อลุตตสมาส** สมาสที่ไม่ลบวิภัตติของศัพท์หน้า แต่ว่าโดยชื่อแล้ว มี ๖ อย่าง ดังนี้

๑. กัมมธารยสมาส : ได้แก่ नामศัพท์ ๒ บท มี ลิงค์ วจนะ และ วิภัตติ เสมอกัน บท
หนึ่งเป็นประธาน บทหนึ่งเป็นวิเศษนะ หรือเป็นวิเศษนะทั้ง ๒ บท แล้วย่อเข้ากัน กัมมธารย
สมาส นั้น มี ๖ อย่าง คือ

๑.๑ วิเศษนบุพพบท : มีวิเศษนะอยู่หน้า ประธานอยู่หลัง เช่น มหาปณฺธิโต

๑.๒ วิเศษนุตตรบท : มีบทวิเศษนะอยู่หลัง ประธานอยู่หน้า เช่น สดฺตฺวิเสโส

๑.๓ วิเสโนภยบท : มีบทวิเศษนะทั้ง ๒ ต้องขึ้นตัวอัญบทมาเป็นตัวประธาน

๑.๔ วิเสสโนปมบท : มีบทวิเศษนะเป็นอุปมา อยู่หน้าหรือหลังก็ได้

๑.๕ สัมภวานบุพพบท : มีบทหน้าประกอบด้วย อิติ ศัพท์ แปลว่า “ว่า” เวลา
เข้าสมาส ให้ลบ อิติ ทิ้งเสีย เช่น ขตฺติโย (อหํ) อิติ มาโน มีรูปเป็น ขตฺติยมาโน เป็นต้น

๑.๖ อวธารณบุพพบท : มีบทหน้าประกอบด้วย เอว ศัพท์ แปลว่า “คือ”
เวลาเข้าสมาส ให้ลบ เอว ทิ้ง เช่น พุทฺโธ เอว รตนํ มีรูปเป็น พุทฺธรตนํ เป็นต้น

๒. ทิคุสมาส : ได้แก่สมาสที่เป็นสังขยาคุณนาม (เฉพาะปกติสังขยา) ตั้งแต่ ๑ – ๙๘
อยู่หน้า แบ่งเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๒.๑ สมอาหารทิคุสมาส : ทิคุสมาสที่รวม नामศัพท์พหุวจนะ ให้เป็น เอก
วจนะ นปฺงสกลิงค์ เช่น ตโย โลกา มีรูปเป็น ติโลกํ เป็นต้น

๒.๒ อสมอาหารทิคุสมาส : ทิคุสมาสที่ไม่ทำเหมือน สมอาหารทิคุสมาส

๓. ตัปฺปริสสมาส : ได้แก่สมาสที่ท่านย่อ नामศัพท์ที่มี อํ ทุตฺติยาวิภัตติ เป็นต้นในที่สุด
เข้าด้วยบทเบื้องปลาย มี ๖ อย่าง ตามวิภัตติทั้ง ๖ หมวด ตัวอย่างเช่น

๓.๑ ทุตฺติยาตฺปฺริสสมาส บทหน้าประกอบด้วย ทุตฺติยาวิภัตติ เช่น สุขํ ปตฺโต

สำเร็จรูปเป็น สุขปุบฺโต หรือ ทุกขํ ปฺโต สำเร็จรูปเป็น ทุกขปุบฺโต เป็นต้น

๓.๒ ตติยัตถ์ปฺริสสมาส - สัตตมัตถ์ปฺริสสมาส เช่นเดียวกับ ข้อ ๓.๑ เพียงแต่บทหน้าต่างวิภัตติกัน เท่านั้น เช่น อสิณา กลโห สำเร็จรูปเป็น อสิกลโห หรือ กฐินสฺส ทฺสฺสํ สำเร็จรูปเป็น กฐินทฺสฺสํ เป็นต้น

๔. วันทวสมาส : ได้แก่การย่อนามศัพท์ ตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป เข้าเป็นบทเดียวกัน มี ๒ อย่าง ดังนี้

๔.๑ สมาหารวันทวสมาส ย่อนามศัพท์ตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป เป็น ลิงค์และ วจนะ อะไรก็ได้ เวลาตั้งวิเคราะห์ ให้ใช้ จ ศัพท์ ควบทุกบท เวลาเข้าสมาสให้ลบ จ ทิ้ง เช่น หตฺถิ จ อสุโส จ รโถ จ ปฺตฺติโก จ สำเร็จรูปเป็น หตฺถือสุสรณฺปฺตฺติโก เป็นต้น

๔.๒ อสมาหารวันทวสมาส เหมือนข้อ ๔.๑ แต่บทสมาสต้องเป็น พหุวจนะ เช่น สมโณ จ พุราหฺมโณ จ ภิกฺขุ จ สำเร็จรูปเป็น สมณฺพุราหฺมณฺภิกฺขุ เป็นต้น

(๕) เอกเสสสมาส : ได้แก่สมาสที่ย่อไว้ ให้เหลือ ๑ ศัพท์ แต่บทสำเร็จ (บทปลง) ต้องเป็น พหุวจนะ เสมอ มี ๔ อย่าง ดังนี้

(๕.๑) ปุพฺเพกเสสสมาส ลบศัพท์หลัง เหลือศัพท์หน้า เช่น สาริปฺตุโต จ โมคฺคฺคฺลาโน จ สำเร็จรูปเป็น สาริปฺตุตา เป็นต้น

(๕.๒) ปเรกเสสสมาส ลบศัพท์หน้า เหลือศัพท์หลัง เช่น สาริปฺตุโต จ โมคฺคฺคฺลาโน จ สำเร็จรูปเป็น โมคฺคฺคฺลานา เป็นต้น

(๕.๓) สรุเพกเสสสมาส ย่อบทที่มีรูปเหมือนกัน เช่น เถโร จ เถโร จ เป็น เถรา

(๕.๔) วิรูปฺเพกเสสสมาส ย่อศัพท์ทำบทหน้าให้แปลก (เฉพาะปกติสังขยา) เช่น ทส จ ทส จ สำเร็จรูปเป็น วิส ซึ่งแปลว่า ยี่สิบ เป็นต้น

๕. อัปยยิภาวสมาส : ได้แก่สมาสที่มีอุปสรรคและนิบาต อยู่หน้า แบ่งเป็น ๒ อย่าง ดังนี้

๕.๑ อุปสรรคปุพฺพกะ มีอุปสรรคอยู่หน้า บทปลงเป็น นปฺงฺสกลิงค์ เอกวจนะ เช่น ทฺรตฺส อภาโว เป็น นิทฺทฺธํ เป็นต้น (นิ ใช้ อภาว แทน, อธิ ใช้ อธิวตฺตติ แทน, อนุ ใช้ อนุวตฺตติ แทน, อุป ใช้ สมิปิ แทน เช่น นครสฺส สมิปิ อุปนฺครํ เป็นต้น

๕.๒ นิปาตปุพฺพกะ มีนิบาตอยู่หน้า บทสำเร็จต้องเป็น นปฺงฺสกลิงค์ เอกวจนะ เท่านั้น ตั้งวิเคราะห์ ต้องใช้ศัพท์แทน เช่น ยาว ใช้ ยตฺตโก ปริจฺเฉโท แทน เช่น ชิวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท เป็น ยาวชีวฺ, ยถา ใช้ ปฺฏิปาฏิ แทน เช่น กมฺมฺสฺส ปฺฏิปาฏิ = ยถากมฺม

ในกรณีที่มิใช่ศัพท์อื่นแทน ในรูปวิเคราะห์ ต้องเรียงนิบาตไว้หลัง แต่เวลาเข้าสมาส ต้องเรียงไว้ข้างหน้า เช่น นครสฺส พหิ สำเร็จรูปเป็น พหินคริ ภายนอกพระนคร เป็นต้น

๖. พหุพพิหิสมาส : ได้แก่สมาสที่เป็นคุณนาม ล้วน มีบทอื่นเป็นประธาน เวลาแปลต้องมีอัญมทาเป็นตัวประธาน แปลว่า ผู้มี..... แบ่งตามลักษณะ มี ๕ อย่าง ดังนี้

๖.๑ ตุลยชากรณพหุพพิหิสมาส มี ๖ อย่าง ตามวิภัติของ ย ศัพท์ เช่น

๖.๑.๑ ทุติยาตูลยกรณพหุพพิหิสมาส ก็เอาบทที่เป็น ย ศัพท์ ซึ่งเป็น ทุติยวิภัติ มาเป็นตัวประธาน เช่น อาคตา สมณาย โส เป็น **อาคตสมโณ** (อาราโม) เป็นต้น

๖.๑.๒ ตติยวิภัติ - สัตตมีวิภัติ ก็เช่นเดียวกับข้อ ๖.๑.๑

๖.๒ ฉัญฐีอุปมาพหุพพิหิสมาส ได้แก่สมาสที่มีอุปมาอยู่ในรูปวิเคราะห์ แปลว่า ผู้มี....เพียงดัง.....แห่ง เช่น หตฺถิโน ลิงคิ อิว ลิงคิ ยสฺสโต เป็น **หตฺถิลิงโค** (สกุโณ)

๖.๓ นปฺพพบทพหุพพิหิสมาส ได้แก่สมาสที่มี น ปฏิเสช มีคำแปลว่า มี..... หามิได้ เช่น นตฺถิ ตสฺส ปฺตุโต เป็น **อปฺตุโต** (ปีตา)

๖.๔ ภินนาชกรณพหุพพิหิสมาส ได้แก่สมาสที่มีบททั้งหลายมีวิภัติต่างกัน เช่น นตฺถิ ปาณิมฺหิ ยสฺส โส เป็น **นตฺถุปาณิ** (อุปาสโก)

๖.๕ สหปฺพพบทพหุพพิหิสมาส ได้แก่สมาสที่มี สห ศัพท์ เป็นบทหน้า แปลว่า ผู้เป็นไปกับด้วย..... เช่น สห ชเนน โย วตฺตตฺติ เป็น **สชฺโน** (ชโน)

(๓) **สมาสท็อง** ได้แก่สมาสเล็ก ๆ ตั้งแต่ ๒ สมาสขึ้นไปต่อกันอยู่ มี ๒ ลักษณะ คือ

(๓.๑) แปลก่อน ตั้งทีหลัง และแปลทีหลัง ตั้งก่อน เช่น **ทหฺรสามเณรโคโณ** เป็น ๒ สมาส คือ ฉัญฐิตปฺปริสสมาส มีอสมหารทวันทวสมาส เป็นภายใน (ท็อง) และมีวิเคราะห์ ดังนี้

- อสมหารทวันทวสมาส วิ. ทหฺรา จ สามเณรา จ บทปลง **ทหฺรสามเณรา**

- ฉัญฐิตปฺปริสสมาส วิ. ทหฺรสามเณรานิ คโคณ บทปลง **ทหฺรสามเณรโคโณ**

(๓.๒) ตั้งตามความเกี่ยวเนื่อง เช่น มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุโต (สตุถา) เป็นตติยาตปฺปริสสมาส มีฉัญฐิตปฺปริส ๑ และ วิเสสนปฺพพบท กัมมชารยสมาส เป็นท็อง วิ. ดังนี้

- ภิกฺขุณฺ สงฺโฆ บทปลงเป็น **ภิกฺขุสงฺโฆ**

- มหฺนโต ภิกฺขุสงฺโฆ บทปลงเป็น **มหาภิกฺขุสงฺโฆ**

- มหาภิกฺขุสงฺฆเมณ ปริวุตฺโต บทปลงเป็น **มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุตฺโต** (สตุถา)

บทที่ ๕

ศัพท์

ศัพท์ : ได้แก่ปัจจัยหมู่หนึ่ง ซึ่งใช้ศัพท์แทน เป็นประโยชน์แก่การแก้เนื้อความย่อ เช่น คำว่า สยามเม ชาโต เป็น สยามิโก เป็นต้น ว่าโดยย่อแล้ว ศัพท์มี ๓ อย่าง คือ

๑. สามัญศัพท์ : แบ่งออกเป็น ๑๓ อย่าง ดังนี้

๑.๑ โคตตศัพท์ ใช้ปัจจัย ๘ ตัว แทน โคตต ศัพท์ หรือ อปจจ ศัพท์ ได้แก่ ณ ฉายน ฉาน ฉนุ ฉนุ และ ฉนุ แต่ละตัว มีตัวอย่าง ดังนี้

๑) ณ ปัจจัย	เช่น	วาสิฏฐส	อปจจ	เป็น	วาสิฏฐ
๒) ฉายน	เช่น	กจจส	อปจจ	เป็น	กจจาโน
๓) ฉาน	เช่น	กจจส	อปจจ	เป็น	กจจาโน
๔) ฉนุ	เช่น	ภคินิยา	อปจจ	เป็น	ภคิณโย
๕) ฉนุ	เช่น	ทกขส	อปจจ	เป็น	ทกขิ
๖) ฉนุ	เช่น	สกยปุตตส	อปจจ	เป็น	สกยปุตติโก
๗) ฉนุ	เช่น	อุปกุส	อปจจ	เป็น	อุปกโว
๘) ฉนุ	เช่น	เวธว	อปจจ	เป็น	เวธโว

๑.๒ ตรีตยศัพท์ ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ ฉนุ ปัจจัย ใช้แทน ตรีตย ศัพท์ เป็นต้น เช่น นาวาย ตรีตติ นาวิโก, สกญาย ตรีตติ สกญวิโก เป็นต้น

๑.๓ ราคาศัพท์ ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ ณ ปัจจัย ใช้แทน ราคา ศัพท์ เป็นต้น เช่น กสาเวน รตต เป็น กสาवं (วตถ) เป็นต้น

๑.๔ ชาตศัพท์ มีปัจจัย ๓ ตัว คือ อิม อีย กิย ใช้แทน ชาต ศัพท์ เป็นต้น อิม ปัจจัย เช่น ปุเร ชาโต ปุริโม, อีย ปัจจัย เช่น มนุสสส ชาติยา ชาโต มนุสสชาติโย, กิย ปัจจัย เช่น อนุเช นิยตุโต อนุชกโย เป็นต้น

๑.๕ สมุหศัพท์ มีปัจจัย ๓ ตัว คือ กณ ฉนุ ฉนุ ใช้แทน สมุห ศัพท์ เป็นต้น แต่ละตัว มีตัวอย่างดังนี้ กณ ปัจจัย เช่น มนุสสานิ สมุโห มานุสสโก, ฉนุ ปัจจัย เช่น มนุสสานิ สมุโห มานุโส, ฉนุ ปัจจัย เช่น สหายานิ สมุโห สหายตา

๑.๖ ฐานศัพท์ มีปัจจัย ๒ ตัว คือ อีย และ อยุย ใช้แทน ฐาน ศัพท์ คือ ฐาน, อรหติ, หิต, และ ภา แต่ละตัว มีตัวอย่างดังนี้ อีย เช่น มทนส ฐาน มทนนิย, อยุย ปัจจัย เช่น ปุชนิยานิ อรหติติ ปุชนโย หิต และ ภา ศัพท์ ก็เช่นกัน

๑.๗ พหุลัทธิต มีปัจจัย ๑ ตัว คือ อาลู ปัจจัย ใช้แทน ปกติ ศัพท์ หรือ พหุล ศัพท์ เช่น อภิชา อสุส ปกติ เป็น อภิขุมาลู หรือ อภิขุมา อสุส พหุลา อภิขุมาลู เป็นต้น

๑.๘ เสฏฐัตถิต มีปัจจัย ๕ ตัว คือ ตร, ตม, อียิสฺสท, อีย และ อัญญ ใช้เป็นเครื่องหมายคุณนามชั้นวิเสสและชั้นอติวิเสส เช่น ปาปตโร, ปาปตโม, ปาปิยิสฺสทโก, ปาปิโย และ ปาปิญฺโฐ เป็นต้น ซึ่งมีวิเคราะห์ว่า สพฺเพ อิเม ปาปา, อยมิเมสํ วิเสเสน ปาโปติ เป็น ปาปตโร เป็นต้น (นอกนี้มีบทวิเคราะห์เช่นเดียวกับ ปาปตโร)

๑.๙ ตทสฺสตติตถิต มีปัจจัย ๕ ตัว คือ วิ, ส, สี, อิก, อี, ร, วนฺตุ, มนฺตุ และ ณ ใช้แทน อตฺติ ศัพท์ แต่ละตัว มีตัวอย่างดังต่อไปนี้ วิ ปัจจัย เช่น เมธา อสุส อตฺติติ เมธาวิ, ส ปัจจัย เช่น สุเมธา อสุส อตฺติติ สุเมธโส, สี ปัจจัย เช่น ตโป อสุส อตฺติติ ตปสี, อิก ปัจจัย เช่น ทณฺโท อสุส อตฺติติ ทณฺโทโก, อี ปัจจัย เช่น ทณฺโท อสุส อตฺติติ ทณฺโท เป็นต้น

(ปัจจัยอีก ๕ ตัวนั้น มีบทวิเคราะห์เหมือนกับ เมธาวิ หากตัวอัญยบทเป็น ปุงลิงค์ หรือ นปุงสกลิงค์ รูปวิเคราะห์เป็น อสุส อตฺติติ แต่หากตัวอัญยบทเป็นอิตถิลิงค์ เปลี่ยน อสุสา อตฺติติ เท่านั้น)

๑.๑๐ ปกติตถิต มีปัจจัย ๑ ตัว คือ มย ปัจจัย ใช้แทน ปกต ศัพท์ หรือ วิการ ศัพท์ เช่น สุวณฺณน ปกตํ เป็น โสวณฺณมยํ หรือ สุวณฺณสุส วิกาโร เป็น โสวณฺณมยํ เป็นต้น

๑.๑๑ ปุรณตถิต มีปัจจัย ๕ ตัว คือ ตย, ถ, ฐ, ม, อี ใช้ปุรณ ศัพท์ หลัง ปกติสังขยาอย่างเดียว แต่ละตัวมีตัวอย่าง ดังนี้ ตย ปัจจัย เช่น ทฺวินฺนํ ชนानํ ปุรโณ เป็น ทฺติโย, ถ ปัจจัย เช่น จตฺนุนํ (ชนานํ) ปุรโณ เป็น จตฺตฺโต, ฐ ปัจจัย เช่น จนฺนํ (ชนานํ) ปุรโณ เป็น จญฺโฐ, ม ปัจจัย เช่น เอกสุส (ชนสุส) ปุรโณ เป็น ปฐโม (จำนวนตั้งแต่ ๗ ขึ้นไป ให้ลง ม ปัจจัย ทั้งสิ้น)

สำหรับ อี ปัจจัย ใช้เป็นอิตถิลิงค์อย่างเดียว ลงได้ตั้งแต่ เอกาทส ๑๑ ถึง อฏฐารส ๑๘ เท่านั้น เช่น เอกาทสนฺนํ (อิตฺถินํ) ปุรณิ เป็น เอกาทสี (อิตฺถิ) เป็นต้น

สังขยา ตั้งแต่ เอกาทส ๑๑ ถึง อฏฐารส ๑๘ หากต้องการให้เป็นลิงค์อื่นจากอิตถิลิงค์ ให้ลง ม ปัจจัย ในตถิตนี้มีศัพท์พิเศษอีกศัพท์หนึ่ง คือ อพฺพ ศัพท์ แปลว่า กิ่ง

หรือ ครึ่ง ใช้กับปุณฺณสังขยาที่มีเศษเป็นครึ่ง ตั้งวิเคราะห์เป็นตติยาตปฺปฺริสสมาส และ
อฑฺฒ ศัพท์ ที่ใช้กับ ปุณฺณสังขยา มีรูปต่าง ๆ กัน เช่น อฑฺฒเณน ทฺตฺติโย เป็น ทิยฑฺฒโณ,
อฑฺฒเณน ตตฺติโย เป็น อฑฺฒตฺติโย, อฑฺฒเณน จตฺตฺตฺโต เป็น อฑฺฒจตฺตฺตฺโต ฯ

๑.๑๒ **สังขยาตัทธิต** มีปัจจัย ๑ ตัว คือ ก ปัจจัย ใช้แทน
ปริมาณ ศัพท์ และลงหลังปกติสังขยา เช่น เทว ปริมาณานิ อสฺสาติ ทฺวิกํ หรือ ทุกํ,
ตฺกํ, จตฺตฺกํ, ปญฺจกํ, ฉกฺกํ ฯ (ทั้งหมดมีบทวิเคราะห์ เหมือน ทฺวิกํ)

๑.๑๓ **วิภาคตัทธิต** มีปัจจัย ๒ ตัว คือ ฐา และ โส ใช้แทน
วิภาค ศัพท์ ฐา ปัจจัย ลงหลังปกติสังขยาทั้งสิ้น เช่น เอเกน ภาเคน เป็น เอกฐา,
ทฺวิหิ ภาเคหิ เป็น ทฺวิธา เป็นต้น ส่วน โส ปัจจัย ลงหลัง นามนาม อย่างเดียว เช่น
ปเทน วิภาเคน เป็น ปทโส. หรือ สุตฺเตน วิภาเคน เป็น สุตฺตฺโต เป็นต้น (ตัทธิตนี้
เป็น อลึงค์ เป็น อพยยศัพท์ แจกด้วย วิภตฺติ ไม่ได้ เพราะเป็น ตติยาวิภตฺติ ทั้งสิ้น)

๒. **ภาวตัทธิต** : มีปัจจัย ๖ ตัว คือ ตฺ, ญฺ, ตฺน, ตา, ณ, กณฺ ปัจจัย
ทั้งหมดใช้แทน ภาว ศัพท์ แต่ละปัจจัยมีตัวอย่าง ดังนี้

๒.๑ ตฺ ปัจจัย ใช้ลงใน ๕ ศัพท์ คือ ชื่อ, ชาติ, ทัพพะ, กิริยา และ
คุณ เช่น จนฺทสฺส ภาโว เป็น จนฺทตฺตํ, มนฺทสฺส ภาโว เป็น มนฺทตฺตํ เป็นต้น

๒.๒ ญฺ ปัจจัย มีอำนาจให้พฤทธิศันศัพท์ แล้วลบ ณ และให้แปลง
ย กับที่สุดศัพท์ เป็นอย่างอื่นบ้าง เป็นอย่างเดิมบ้าง เช่น แปลง ย กับ ต เป็น จจฺ เช่น
ปญฺจทฺจจฺ, แปลง ย กับ ณ เป็น ญญฺ เช่น สามญฺญํ, แปลง ย กับ ท เป็น ชชฺ เช่น
โสหชฺชํ, แปลง ย กับ ก เป็น กกฺ เช่น เนปกฺกํ และแปลง ย กับ ม เป็น มมฺ เช่น
โอปมฺมํ เป็นต้น

๒.๓ ตฺน ปัจจัย ไม่ค่อยนิยมใช้ เห็นมีแต่ ปุณฺณชนตฺตณฺ และ
เวทนตฺตณฺ และตั้งวิเคราะห์ก็เหมือน ตฺ ปัจจัย

๒.๔ ตา ปัจจัย ใช้เป็นอธิถิลิศจ้อย่างเดียว เช่น มุทฺโณ ภาโว เป็น
มุทฺตา, สหายสฺส ภาโว เป็น สหายตา เป็นต้น

๒.๕ ณ ปัจจัย เช่น มุทฺโณ ภาโว เป็น มทฺทวํ, อุชฺโณ ภาโว
เป็น อชฺชวํ, สฺจฺโณ ภาโว เป็น สจฺจํ เป็นต้น

๒.๖ กณฺ ปัจจัย เช่น รมณฺยสฺส ภาโว เป็น รมณฺยํ เป็นต้น

(มีปัจจัยอีก ๓ ตัว ที่ใช้แทน ภาว ศัพท์เช่นกัน คือ ฉย, ฌย และ พย ปัจจัย ตัวอย่าง ฉย ปัจจัย เช่น วัร+ฉย เป็น วัริย, ฌย ปัจจัย เช่น สุจิ+ ฌย เป็น โสเจยฺย และ พย ปัจจัย เช่น ทาสพฺย เป็นต้น ปัจจัยทั้ง ๓ ตัวนี้ มีวิเคราะห์เช่นเดียวกับ ตต ปัจจัย)

๓. อพยยศัพท์ : มีปัจจัย ๒ ตัว คือ ธา และ ถ ปัจจัย ใช้แทน ภาว ศัพท์ ใช้ลงหลังศัพท์นาม มีตัวอย่าง ดังนี้

๓.๑ ธา ปัจจัย เช่น โย ปกาโร เป็น ยธา, ยํ ปกาโร เป็น ยธา, เยน ปกาเรน เป็น ยธา, โส ปกาโร เป็น ตธา, ตํ ปกาโร ตธา และ เตน ปกาเรน เป็น ตธา เป็นต้น

๓.๒ ถ ปัจจัย ให้ลงหลัง ก็ ศัพท์ และ อิม ศัพท์ เช่น โก ปกาโร เป็น กถ, อยํ ปกาโร เป็น อิตถ อันว่าประการนี้ เป็นต้น

ศัพท์พิเศษ

มีศัพท์พิเศษอีก ๒ อย่าง คือ อุปมาศัพท์ และ นิสิตศัพท์ ซึ่งมีสาระ โดยสังเขปแต่ละศัพท์ ดังนี้

๑. อุปมาศัพท์ ใช้ อายิตตต ปัจจัย แทน วย ทิสฺสติ เช่น ฐโม วย ทิสฺสติ เป็น ฐมายิตตต, ตมิโร วย ทิสฺสติ เป็น ตมิรยิตตต (วัตถุใด) ย่อม ปรากฏราวกะว่า หมอก เพราะเหตุนั้น (วัตถุนั้น) ชื่อว่า ตมิรยิตตต เป็นต้น

๒. นิสิตศัพท์ ใช้ ล ปัจจัย แทน นิสฺสิต ศัพท์ และ ฐาน ศัพท์ เช่น ทฎฺฐ (วัตถุ) นิสฺสิต เป็น ทฎฺฐุลล, หรือ ทฎฺฐโน (วัตถุโน) ฐาน เป็น ทฎฺฐุลล เป็นต้น

หมายเหตุ (ข้อควรจำ)

๑. โภตตศัพท์, สมุหศัพท์ และ ภาวศัพท์ ทั้ง ๓ นี้ เป็น นามนาม ไม่ต้องมีอัญบท หรือ ตัวประธาน ส่วนศัพท์นอกนั้น เป็นคุณนามทั้งสิ้น

๒. วิภาคศัพท์ และ อพยยศัพท์ ทั้ง ๒ ศัพท์นี้ เป็น อลึงค์ ไม่มีลิงค์ แจกด้วยวิภัตตินามไม่ได้ เพราะเป็น อพยยศัพท์ .

บทที่ ๖

การเรียงนามศัพท์ที่แจกด้วยวิภัติทั้ง ๘ หมวด

การแต่งประโยคในภาษาบาลี นั้น อันดับแรก มีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ผู้ศึกษาจะต้องทราบเรื่องวิภัตินาม ทั้ง ๘ หมวด ก่อน ว่าเมื่อจะประกอบประโยค นั้น ศัพท์ที่ประกอบวิภัตินามใดจะต้องเรียงไว้ตรงไหน บทใดทำหน้าที่ใด คือ เป็นประธาน หรือ กิริยา หรือ กรรม รวมทั้งบทใด ทำหน้าที่ขยายตัวประธาน หรือ กิริยา หรือ กรรม นั้นด้วย

ดังนั้น ในบทนี้ ผู้เขียนจะพูดถึงหลักการเรียงบทที่ประกอบวิภัตินาม ทั้ง ๘ หมวด ตั้งแต่ปฐมวิภัติ จนถึง อาลปนวิภัติ ตามลำดับก่อน ซึ่งมีสาระสำคัญควรจดจำ ดังนี้

๑. บทปฐมวิภัติ : บทปฐมวิภัติที่ใช้เป็นตัวประธานในประโยค นั้น มาจากศัพท์หลายอย่างด้วยกัน เช่น มาจากนามนามล้วนบ้าง, นามนามผสมกันบ้าง, นามผสมกับคุณนามบ้าง, นามนามผสมกับศัพท์นาม บ้าง และ ภาวศัพท์ที่ใช้เป็นนามนาม บ้าง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การเรียงบทที่ใช้เป็นตัวประธานในประโยคทั้งหลาย ไม่ค่อยมีปัญหาอะไรมาก เป็นแต่เพียงทำหน้าที่เป็นตัวประธานในประโยคเท่านั้น ไม่มีหน้าที่ขยายบทอื่น แต่ก็มีข้อกำหนดเป็นหลักการเรียงไว้ ดังนี้

๑.๑ ประโยคกัตตุวากและเหตุกัตตุวาก ให้เรียงตัวประธานซึ่งเป็นปฐมวิภัติไว้ต้นประโยค ประโยคกัตตุวาก เช่น สุโท โอทนํ ปจติ ฯ หรือ พุทฺโธ โลเก อุปฺปชฺชติ ฯ ประโยคเหตุกัตตุวาก เช่น มาตาปิโตร ปุตุตฺติ ลิปฺปิ ลิกฺขาเปนฺติ ฯ เป็นต้น

๑.๒ ประโยคกัมมวากและเหตุกัมมวาก ให้เรียงบทประธานไว้หลังบทอนภิตกัตตา ประโยคกัมมวาก เช่น สุเทน โอทโน ปจฺยเต ฯ ประโยคเหตุกัมมวาก เช่น สามิเกน สุเทน โอทโน ปาจาปฺยเต เป็นต้น แต่บางครั้งเห็นเรียงตัวประธานไว้หน้าบ้าง ก็มี เช่น ปญฺณํ มม สหายเกน ตฺยหํ เปลิตํ ฯ เป็นต้น

๑.๓ ประโยคที่มีศัพท์นิบาต หรือกาลสัตตมมี ที่เป็นต้นข้อความ เช่น ศัพท์ว่า อถ , ตทา, นนุ และ ถถิ เป็นต้น ให้เรียงบทประธานไว้หลังศัพท์หรือหลังบทเหล่านั้น หรือหากมีบทอื่นมาขยายบทประธาน ซึ่งเป็นบทวิเสสนะบ้าง บทที่ประกอบวิภัตินามบ้าง ก็ให้เรียงบทประธาน ไว้หลังศัพท์หรือบทเหล่านั้น ได้

โดยสรุปการเรียงบทปฐมวิภัติซึ่งเป็นประธาน ก็คือ เมื่อไม่มีศัพท์นิบาตหรือบทอื่นมาขยาย ประโยคกัตตุวากและเหตุกัตตุวาก ให้เรียงบทประธานไว้ต้นประโยค ส่วน

ประโยคกัมมวาท และเหตุกัมมวาท ให้เรียงบทประธานไว้หลังบทอนิหิตกัตตา แต่หากมีบทอื่นมาขยายหลายบท ให้เรียงบทประธานไว้หลังบทขยายบทสุดท้าย และหากมีนิบาตหรือกาลสัตตมิตที่เป็นต้นข้อความ ก็ให้เรียงบทประธานไว้หลังนิบาตหรือบทกาลสัตตมิตเหล่านั้น

๒. บททุตติยวิภัติ : บททุตติยวิภัตตินั้น โดยปกติมีหน้าที่ขยายกิริยาเป็นหลัก และเรียงไว้หน้าบทกิริยาที่ตนขยายเสมอ สำหรับบททุตติยวิภัติที่ลงในอรรถต่าง ๆ (ซึ่ง, สู, ยัง, ลิ่น) ที่อยู่ในประโยคเดียวกันหลายบท มีหลักการเรียง ดังนี้

๒.๑ บทอวุตตกัมมะ (ซึ่ง) มาร่วมกับบทการิตกัมมะ (ยัง) ให้เรียงบทอวุตตกัมมะไว้หลังบทการิตกัมมะ เช่น **อด นํ ตํ** นิวาสาเปตฺวา นิเวตฺถกาสาวิ อุตฺเทน มทุทาเปตฺวา อาตาเป วิสซุชาเปสิ ฯ เป็นต้น

๒.๒ บทอวุตตกัมมะ มาร่วมกับบทอกถิตกัมมะ (กะ) ให้เรียงบทอกถิตกัมมะไว้หน้าบทอวุตตกัมมะ เช่น **สา ปน โสตาปนฺนา หุตฺวา สตุถารํ** ปพฺพชฺชํ ยาจิ ฯ เป็นต้น

๒.๓ บทอวุตตกัมมะ มาร่วมกับบท อัจฉนตสังโยคะ (ลิ่น, ตลอด) ให้เรียงบทอัจฉนตสังโยค ไว้หน้าบทอวุตตกัมมะ เช่น **สาวตฺถิยํ** กิร เอกวิถิวาสิโน มนุสฺสา ฯ เป ฯ สพุพฺรคฺคํ ฐมฺมสุสฺวานํ กาวเรสุ เป็นต้น

๒.๔ บทอวุตตกัมมะ มาร่วมกับบทสัมปาปุณฺณิกัมมะ (สู) ให้เรียงบทสัมปาปุณฺณิกัมมะไว้หลังบทอวุตตกัมมะ เช่น **ภิกฺขุ สตุถารํ มทุทฺถุจฺฉิ** นยีสฺสุ ฯ เป็นต้น

๒.๕ บทอวุตตกัมมะ มาร่วมกับบทวิกติกัมมะ (ให้เป็น) ให้เรียงบทวิกติกัมมะไว้หลัง และเรียงติดกับบทกิริยา เช่น **ตํ ชามาตฺรํ** อกาสิ ฯ หรือ **อิทํ อฏฺฐินํ** นครํ กตํ ฯ

บทวิกติกัมมะ นี้ มีข้อพึงสังเกตคือ นิยมเข้ากับกิริยาที่มีธาตุแปลว่า **กระทำ**, ที่เข้ากับกิริยาที่แปลว่า **ประพฤติ** บ้างก็มี เช่น **ฐมฺมํ** สุจฺริตํ จเร ฯ , เข้ากับกิริยาที่แปลว่า **ถึง** บ้างก็มี เช่น **พฺพุชฺชํ** สฺรณํ กจฺฉามิ ฯ และเข้ากับกิริยาที่แปลว่า **กล่าว** บ้างก็มี เช่น **ตมฺหํ** พฺรามาหฺมณํ พฺรุมิ ฯ เป็นต้น

อนึ่ง บทอวุตตกัมมะ กับบทวิกติกัมมะ นี้ จะต่างวณะกันบ้างก็ได้ และบทวิกติกัมมะจะมีบทขยายก็ได้ สุดแต่เนื้อความ เช่น **อด นํ** ภาตา เตนฺหิ เขตฺตํ เทว โภฏฺฐาเส กตฺวา ฯ เป ฯ **ตํ** กโรหิตี อาห ฯ เป็นต้น

โดยสรุป เรื่องทุตติยวิภัติลงในอรรถอวุตตกัมมะ คือ หากมาร่วมกับการิตกัมมะ (ยัง) , อกถิตกัมมะ (กะ) , และ อัจฉนตสังโยค (ลิ่น, ตลอด) ให้เรียงบทอวุตตกัมมะไว้หลังบท

เหล่านั้น แต่หากมาพร้อมกันบพสัมปาปญญิกัมมะ (คู่) และบพวิกตีกัมมะ (ให้เป็น) ให้เรียงบพอวุตตกัมมะไว้หน้าบพเหล่านั้น อนึ่ง บพวิกตีกัมมะ อาจต่างวณะกับบพอวุตตกัมมะ ได้

๓. บพตติยาวิภัตติ : ใช้ลงในอรรถต่าง ๆ กัน (ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี) ใช้ขยายได้ ทั้ง นาม, คุณ, กิริยา และ อัพยัคัพพท์ ซึ่งมีหลักการเรียงเมื่อเข้าประโยค ดังนี้

๓.๑ ตติยาวิภัตติ ที่ขยายนาม, กิริยา และ อัพยัคัพพท์ ที่ใช้ลงในอรรถว่า **ภณะ** และ **ตติยาวิเสสณะ** ให้เรียงไว้หน้าบพที่ตนขยาย ขยายนาม ในอรรถแห่งภณะ เช่น เอเตสํ ภิกขุณฺํ ปวิสิตฺวา มยา ทิฏฐํ กมฺมํ นตฺถิ ฯ ขยายกิริยา เช่น มคฺคตฺถยาณน อิมํ ขนฺธาทิโลกํ โอบาสเตติ ฯ ที่ขยายนามลงในอรรถแห่งตติยาวิเสสณะ เช่น กาเยน ลํวโร สาธุ ฯ และขยายกิริยา เช่น หํสา อากาเสน คมิตฺสุ ฯ เป็นต้น

๓.๒ ตติยาวิภัตติ ที่ลงในอรรถแห่ง ภณะ และตติยาวิเสสณะ ซึ่งมาร่วมกับอวุตตกัมมะ , สัมปาปญญิกัมมะ และ อัจฉนตสังโยคะ ให้เรียงตติยาวิภัตตินั้น ไว้หน้าบพอวุตตกัมมะ ตัวอย่าง ดังนี้

๓.๒.๑ ภณะ - อวุตตกัมมะ เช่น เตสุ เชฏฐกนิฏฐา ทิสาสู วิจริตฺวา ปญฺหิ สกฺกสฺเตหิ ภาณํ อหารนฺติ ฯ เป็นต้น (แม้ตัวอย่าง ภณะ - สัมปาปญญิกัมมะ และ ภณะ - อัจฉนตสังโยคะ ก็พึงทราบโดยนัยนี้)

๓.๒.๒ ตติยาวิเสสณะ - อวุตตกัมมะ ตัวอย่างเช่น ทกฺขิณฺน ปสฺสเสน สีหเสยฺยํ กปฺปเปติ ฯ เป็นต้น

๓.๒.๓ ตติยาวิเสสณะ - สัมปาปญญิกัมมะ เช่น ปฐมคฺคเนน กปิลวตฺตอุปฺปรี คนฺตฺวา ฯ เป ฯ เป็นต้น

๓.๒.๔ ตติยาวิเสสณะ - อัจฉนตสังโยคะ เช่น กาลน กาลํ สมากนฺตฺวา ฯ เป ฯ เป็นต้น

๓.๓ กิริยาที่ขยาย ก็ ศัพท์ ให้เรียงไว้หลัง ก็ ศัพท์ โดยนัยไม่มีกิริยาคุมพากย์ ใช้เติมเวลาแปลเป็นไทย เช่น ก็ เม ฆราวาเสน ซึ่งแปลว่า ประโยชน์อะไร ด้วยการครองเรือน (มีอยู่) แก่เรา เท่ากับความไทยว่า เราไม่มีความต้องการการครองเรือน

๓.๔ บทภณะ ที่ขยายกิริยาที่มาจาก ปุร ชาติ ซึ่งแปลว่า เต็ม ความไทยแปลว่า ด้วย นั้น สำนวนมคฺชนิยมเรียงเป็น ฉฺฉฐวิภัตติ เช่น ปุเรติ พาโล ปาปสฺส ฯ (สำนวนฉนฺท์) บางครั้งใช้ในรูปตติยาวิภัตติอย่างไทยก็มี เช่น เอกพิณฺทุนา น ปุเรติ ฯ เป็นต้น

๓.๕ บท อนนิกิตกัตตา ที่ไม่มีบทอื่นขยาย ในประโยคกัมมวาทกและเหตุกัมมวาทก นิยมเรียงไว้หน้าบทอตุตกัมมะ แม้ในประโยคภาววาทก ก็นิยมเรียงไว้หน้าประโยคเช่นกัน เช่น ตุมฺเหหิ ราชกุลํ คนฺตุวา เอวํ อภิกฺกมิตพฺพํ ฯ เป็นต้น

อนึ่ง บทอนนิกิตกัตตา ที่มุ่งกล่าวเน้นน้ำหนักแรงกว่าปกติ เช่นการติ—ชม ที่มุ่งให้น้ำหนักแรงกว่าธรรมดา มักนิยมเรียงเล่นสำนวนต่างจากวิธีที่กล่าวแล้ว รวมทั้งบทขยายอนนิกิตกัตตา นั้นด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. เรียงบทขยาย ไว้หลังบทอนนิกิตกัตตา และกิริยาคุมพากย์ เช่น ภทฺทนฺเต สามี กตํ มม อาโรเจนฺเตน ฯเปฯ เป็นต้น

ข. เรียงบทอตุตกัมมะ (ประธาน) ไว้ในระหว่างบทขยาย (วิเศษนะ) กับบทอนนิกิตกัตตา เช่น อตุตฺโน อนนฺจฺฉวิกํ วิตฺราคานํ อนนฺจฺฉวิกํ วตฺถํ ปฺริทฺทิตฺวา เอวฺรูปํ ปาปกมฺมํ กโรนฺเตน ภาริยํ ตยา กตํ ฯ เป็นต้น

ใน ๒ ตัวอย่างนี้ หากเรียงตามธรรมดา ข้อ ข. ก็จะเป็น อตุตฺโน อนนฺจฺฉวิกํ วิตฺราคานํ อนนฺจฺฉวิกํ วตฺถํ ปฺริทฺทิตฺวา เอวฺรูปํ ปาปกมฺมํ กโรนฺเตน ตยา ภาริยํ กตํ ฯ

ค. เรียงบทอนนิกิตกัตตา ไว้หลังบทกิริยาคุมพากย์เลยก็มี เช่น เตน โข ปน สมฺเยน กาปิลวตฺถานํ สกฺขยานํ นวํ สนฺถาคารํ อจิรการิตํ โหติ อนชฺฌาวุฏฺฐปฺพุพฺพํ สมฺเณน วา พฺรหฺมาหฺมเณน วา เกนจิ วา มนุสฺสสุตฺถเตน ฯ แปลว่า ก็สมัยนั้นแล สันถาคารใหม่ เป็นพระตำหนักที่พวกเจ้าศากยะชาวเมืองกบิลพัสดุ์ ให้สร้างแล้วไม่นาน ยังเป็นตำหนักที่สมณะ, พราหมณ์ หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์ ยังไม่เคยอยู่อาศัยแล้ว

ทั้ง ๓ ตัวอย่างนี้ เป็นสำนวนบาลี ซึ่งเน้นการชมให้เด่นเห็นจริง หากจะเรียงตามรูปแบบธรรมดา ๆ ดังกล่าวแล้ว ก็ถือว่าใช้ได้ ไม่ผิดระเบียบวิธีเรียงภาษาบาลีแต่อย่างใด

๓.๖ บทตติยาวิภัตติ ที่ลงในอรรถว่า เหตุ ตามปกติจะต้องเรียงไว้หน้าบทที่ตนขยาย ซึ่งจะเป็น บทนาม, คุณ หรือ กิริยา ก็ตาม มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๓.๖.๑ บทนาม เช่น กุลสมฺพฺพนฺทวเสน ญาตี จ สนฺนิฏฺฐฐาภิภาเวน มิตฺตา จ สุทฺทยภาเวน สุทฺทชา จ ฯเปฯ เป็นต้น

๓.๖.๒ บทคุณ เช่น ตสฺมา วุฏฺฐสงฺขาตํ อทฺธานํ คมนตยา อทฺธคฺคฺปิ น ภเวยฺย ฯเปฯ เป็นต้น

๓.๖.๓ บทกิริยา เช่น อมฺม ตยา กตํ สสฺสํ เนว อจฺจอกฺเกน

นสฺสติ น โนทเคน นสฺสติฯ ฯเปฯ เป็นต้น

นอกจากนี้ บทเหตุ ที่มาร่วมกับบทอวุตถกัมมะ , การิตกัมมะ หรือ วิกติกัมมะ ให้เรียงบทเหตุไว้หน้าบทเหล่านั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. บทเหตุ - บทอวุตถกัมมะ เช่น เอวมุเม ธนฺนาทีนิ นิหริตฺวา เทนตฺสสาปี อกุสลเจตนาฯ อภาเวน ปาปํ อกุพฺพโต ปาปํ นาม นตฺถิ ฯ เป็นต้น

ข. บทเหตุ - การิตกัมมะ เช่น อภาสนฺโต อภิโรนฺโต ตาย อภิขฺณาทีหิ ปทุญฺจฺจมานสตาย ติวริํ มโนทฺวจฺจริตํ ปุเรติฯ เป็นต้น

ค. บทเหตุ - บทวิกติกัมมะ เช่น สตุถา อตุตฺโน ฐมฺมิสฺสรตฺตาย จ เทสนาวิธิกุสลตฺตาย จ สสฺสตุจฺเจททิกฺกุญฺจโย เทว พุราหฺมณฺราชาโน กตฺวา กเถติฯ เป็นต้น

อนึ่ง บทเหตุ ที่บอกต้นข้อความ เช่น เตน ที่แปลว่า เพราะเหตุ นั้น นั้น ให้เรียงไว้หน้าประโยคเสมอ เช่น เตน วุตฺตํ ฯเปฯ และ เตนหาท ภควา ฯเปฯ เป็นต้น

๓.๗ บท ตติยาวิภคฺติ ที่ลงในอรรถว่า อิตถัมภุต นิยมเรียงไว้หลังบทประธาน หน้ากริยาคุมพากย์ ส่วน อิตถัมภุตกริยา จะเรียงไว้หน้า หรือ หลังประธานก็ได้ มีตัวอย่าง ดังนี้

๓.๗.๑ เรียงอิตถัมภุตกริยาไว้หน้า เช่น โส ตสฺมี ขาณุมตฺตเก ปติตฺวา นิพฺพิทฺชคฺคฺโต ปสนฺนเนน จิตฺเตน กาลํ กตฺวา ฯเปฯ เป็นต้น

๓.๗.๒ เรียงอิตถัมภุตกริยาไว้หลัง เช่น โส สรํ วิสขฺเขตฺตุมฺปิ อาโรเปตฺตุมฺปิ อสฺกโกนฺโต ฆาสุกาหิ ภิชฺชนฺตีหิ วยิ มุขโต เขเพน ปคฺขมฺรณฺเตน กิลนฺตรูโป อฏฺฐาสิ ฯ เป็นต้น

๓.๘ บทตติยาวิภคฺติ ที่ลงในอรรถแห่ง สหัตถตติยา เมื่อขยาย สทฺธิ ให้เรียงไว้หน้า สทฺธิ ที่ขยาย หากขยาย สห ให้เรียงไว้หลัง สห ที่ขยาย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๓.๘.๑ ขยาย สทฺธิ เช่น อหํปี อยุเยน สทฺธิ กจฺจนฺโต ทสฺสุ ปุณฺณกิริยาสุ เอกํ ลภิสฺสามิฯ เป็นต้น

๓.๘.๒ ขยาย สห เช่น สห ปฏฺธิสมฺภิทาหิ อรหฺตํ ปาปฺณิสฺสุ ฯ เป็นต้น

ทั้ง ๒ ศัพท์ นี้ นิยมใช้มาก บางทีเห็นเรียงกลับกันก็มี แต่น้อยมาก ข้อควรจำอีกอย่างหนึ่ง คือ สทฺธิ ใช้กับสิ่งมีชีวิต เรียงหลังตติยาวิภคฺติ ส่วน สห ใช้กับสิ่งไม่มีชีวิต

ไม่มีรูปร่าง เป็นนามธรรม และเรียงอยู่หน้าตติยาวิภคติ

โดยสรุป ตติยาวิภคติลงในอรรถแห่ง ภาวะ, ตติยาวิเสสนะ และ เหตุ ให้เรียงไว้หน้าบทอวตตกัมมะ, สัมปาปุณียกัมมะ, อัจฉนตสังโยคะ, การิตกัมมะ และ วิภคติกัมมะ ส่วนที่ขยาย ก็ ศัพท์ ให้เรียงไว้หลัง ก็ ศัพท์, ที่ขยายกิริยาอาชยตที่สำเร็จมาจาก ปุร ชาติ นิยมเรียงเป็น ัญญูวิภคติ และที่เรียงเป็น ตติยาวิภคติ ก็มี แต่ไม่มากนัก

บทตติยาวิภคติที่ลงในอรรถแห่ง อนภิตกัตตา ให้เรียงไว้หน้าบทประธาน แต่ในประโยคกัมมวาทและเหตุกัมมวาท โดยมากเรียงไว้หลังประธาน ในประโยคภาววาทให้เรียงไว้หน้า ส่วนที่ลงในอรรถแห่งอิตถัมภูต ให้เรียงหลังบทประธาน หน้ากิริยาคุมพาคย์ แต่อิตถัมภูตกิริยา จะเรียงไว้หน้าหรือหลังอิตถัมภูต ก็ได้

สำหรับบทตติยาวิภคติ ที่ลงในอรรถแห่งสหตตตติยา ให้เรียงไว้หน้า สทฺธิ และใช้กับสิ่งของที่มีชีวิต ส่วนกับ สห ศัพท์ ให้เรียงไว้หลัง สห ศัพท์ และใช้กับสิ่งไม่มีชีวิต ไม่มีรูปร่าง เป็นนามธรรม ทั้ง ๒ ศัพท์ มีตัวอย่าง เช่น ภิกขุหิ สทฺธิ ฯเปฯ และ สห ปฏิสมภิทาหิ เป็นต้น

๔. บทจตุตถวิภคติ : ใช้ลงในอรรถแห่งสัมปทาน (แก่,เพื่อ,ต่อ) อย่างเดียว ตามปกติมีหน้าที่ขยายกิริยา นิยมเรียงไว้หน้ากิริยา เช่น โย **อปฺปทฺถุสฺส นรฺสฺส ทฺสฺสตี** ฯ เป็นต้น ที่ใช้ขยายนามและคุณ ก็มี แต่ไม่มากนัก ขยายนาม เช่น **กฉฺฉินฺสฺส ทฺสฺสตี** ฯเปฯ , ส่วนขยายคุณ เช่น **อภฺคิอาทินฺ อสาธาเรณ พุทฺธสาสเน ฐนํ นิทฺทหิตํ ลทฺธํ** ฯเปฯ ทั้งนี้ คงนิยมเรียงหน้าบทที่ตนขยายเช่นกัน

ส่วนบทจตุตถวิภคติที่มาร่วมกับบทนามที่มีวิภคติต่าง ๆ มีนิยมเรียงที่ควรทราบ ดังนี้

๔.๑ บทจตุตถวิภคติ ที่มาร่วมกับอวตตกัมมะ จะเรียงไว้หน้าหรือหลัง บทอวตตกัมมะ ก็ได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๔.๑.๑ บทจตุตถวิภคติ เรียงไว้หน้าอวตตกัมมะ เช่น โส ตํ **อาหริตฺวา ปฺตฺตฺสฺส เภสขฺชํ กโรติ** ฯ เป็นต้น

๔.๑.๒ เรียงไว้หลัง อวตตกัมมะ เช่น อนนฺทตฺเตโร อตฺตโน **ชีวิตํ สตฺถุโน ปริจฺจชิตฺวา ปฺรโต อฏฺฐาสิ** ฯ เป็นต้น หากถือเอาความว่า บทอวตตกัมมะ นั้น เป็นตัวกรรมโดยตรง ก็ควรเรียงบทจตุตถวิภคติ ไว้หน้า และเรียงอวตตกัมมะ ไว้หลัง และควรให้ใกล้กับบทกิริยาที่ตนขยาย ด้วย

๔.๒ บทจตุตถวิภักติ ทำร่วมกับบทสัมปวาปุณยัมมะ หรือ อาชาระ ให้เรียงไว้หลังบทสัมปวาปุณยัมมะ และ อาชาระ นั้น ดังนี้

๔.๒.๑ บทจตุตถวิภักติ - บทสัมปวาปุณยัมมะ เช่น ยตุถ เณรสฺส กนิฏฺฐโฐ วสฺติ ตํ วิถิ ปิณฺฑาย ปวิสฺสุฯ เป็นต้น

๔.๒.๒ บทจตุตถวิภักติ - บทอาชาระ เช่น นิพทุธฺ ญาคิตฺคาเมยฺว ปิณฺฑาย จรฺติฯ เป็นต้น

สำหรับ ปวิสฺสุ ที่แปลว่า เข้าไป นั้น นิยมใช้กับบทที่ขยายเป็นทุตติวิภักติ ที่แปลว่า ผู้ ส่วน จรฺติ ที่แปลว่า เทียวไป นั้น นิยมใช้กับบทที่ประกอบด้วยสัตตวิภักติ ที่แปลว่า ใน เวลาแต่งหรือแปลตำนานไทย ไม่ปรากฏอายนินบาต เช่น ไปวัด , เข้าไปบ้าน เป็นต้น

โดยสรุป คือ บทจตุตถวิภักติ โดยมากใช้ขยายกิริยา มีขยายนามและคุณบ้าง แต่ไม่มากนัก บทจตุตถวิภักติ ที่มาร่วมกับบทอวุตตัมมะ จะเรียงไว้หน้า หรือหลังบทอวุตตัมมะ ก็ได้ และที่มาร่วมกับบทสัมปวาปุณยัมมะ และ อาชาระ นิยมเรียงบทจตุตถวิภักติ ไว้หลังบททั้ง ๒ นั้น แต่หน้า กิริยา

๕. บทปญฺจมีวิภักติ : บทปญฺจมีวิภักติ ที่ลงในอรรถแห่งอปทานะ (แต่ จาก กว่า. เหตุ) มีหน้าที่ขยายบท นาม, คุณ, นินบาต และ กิริยา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๕.๑ บทปญฺจมีวิภักติ - กิริยา เช่น นวฺหิ วมฺมุเขหิ ปุพฺพวภูฏฺโง เจว ปุพฺวา จ ปคฺมริสุฯ เป็นต้น

๕.๒ บทปญฺจมีวิภักติ - นาม เช่น อิตฺ สตุตฺตเม ทิวเส ญฺญูฐา ปาสาท โสปาณปาทมูล ปวิสฺสติฯ เป็นต้น

๕.๓ บทปญฺจมีวิภักติ - คุณ เช่น โส (สนฺโตโส) เสสฺสเนหิ ปรมฺ ฐนํฯ เป็นต้น

๕.๔ บทปญฺจมีวิภักติ - บทนินบาต เช่น อิตฺ (อาพาธโต) อุกฺุธฺ กิณฺจิกฺคฺยหฺอุปคํ นตฺถิฯ เป็นต้น

ส่วนบทปญฺจมีวิภักติ ที่มาร่วมกับบทอย่างอื่น ที่นิยมใช้ ที่ควรทราบ ดังนี้

๑. บทปญฺจมีวิภักติ ที่มาร่วมกับบทอวุตตัมมะ จะเรียงไว้หน้าหรือหลังอวุตตัมมะ ก็ได้ มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑.๑ เรียงไว้หน้า เช่น ปาปา จิตฺตํ นินฺวารเยฯ (สำนักฉันท)

๑.๒ เรียงไว้หลัง เช่น ราชา ต่ สุตฺวา ฯเปฯ รัฏฐา นิภุมมาติ ต่ รัฏฐา ปพฺพาเซตฺวา ฯเปฯ เป็นต้น แต่หากถือตามหลักการเรียงตัวกรรมโดยตรง ควรวางตัวกรรมไว้ใกล้ตัวกริยา คือ หลังบทยอพาน

๒. บทปัญจมีวิภคิตี ที่ขยายนิบาต บางศัพท์ คือ ยาว, วินา, อณฺญตฺร และ อารา นิยมเรียงบทยอพานะ ไว้หลัง ตัวอย่างดังต่อไปนี้

๒.๑ ยาว เช่น ยาว มมากมา เอตฺตํ ฐมฺมํ เทเสตฺถ ฯเปฯ เป็นต้น

๒.๒ วินา เช่น น มยฺ วินา ภิกฺขุสงฺฆเณ วตฺตาม ฯ เป็นต้น

๒.๓ อณฺญตฺร เช่น อณฺญตฺร สตฺถารา โภ ชานิสฺสติ ฯ เป็นต้น

๒.๔ อารา เช่น อารา โส อาสวกฺขยา ฯ เป็นต้น

๓. บทปัญจมีวิภคิตี ที่ขยายนิบาต คือ อุทฺธํ, นานา, ปฏฺฐาย นิยมเรียงบทยอพาน ไว้หน้านิบาตเหล่านั้น ตัวอย่าง ดังนี้

๓.๑ อุทฺธํ เช่น อิโต (อาพาธโต) อุทฺธํ กิลฺลิจิ กยฺหุปรํ นตฺติ ฯ เป็นต้น

๓.๒ นานา เช่น มเตน เต กีนานาภรณาว โหนฺติ ฯ เป็นต้น

๓.๓ ปฏฺฐาย เช่น อิโต ปฏฺฐาย อิธ นาคมิ ปฏฺธิกฺกม ฯเปฯ เป็นต้น

สำหรับ นิบาต ยาว กับ ปฏฺฐาย ที่มาพร้อมกันในประโยคเดียวกัน และมีบทยอพานะ ขยายเช่นเดียวกัน ให้เรียง ปฏฺฐาย ไว้ก่อนหน้า เรียง ยาว ไว้ทีหลัง

บท ยอพานะ ที่ขยาย ยาว ศัพท์ ทั้งปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ คงใช้ลงท้ายบทเป็นสระ อา เหมือนกัน ส่วนที่เป็นอดีตลึงค์ ใช้ตามรูปที่แจกของลึงค์นั้น แต่ที่ใช้ขยาย ปฏฺฐาย ให้ใช้ โต เท่านั้น

๔. บทปัญจมีวิภคิตี ที่ลงในอรรถแห่ง เหตุ กับบทเหล่านี้ คือ ยสุมา, ตสุมา, กสุมา โดยทั่วไปนิยมเรียงไว้ต้นข้อความ เพราะเป็นบทยอกเหตุ ตัวอย่าง ดังนี้

๔.๑ ยสุมา เช่น ยสุมา อตฺตนิ ลฺหิตฺเตน อตฺตนา ฯเปฯ สจฺฉิกาสฺส สกฺกา ฯ

๔.๒ ตสุมา เช่น ตสุมา หิ อตฺตาว อตฺตโน ปตฺติฏฺฐา สียา ฯ เป็นต้น

๔.๓ กสุมา เช่น กสุมา อาวุโส สิตํ กาสฺส กโรสฺสิติ ฯเปฯ เป็นต้น

นอกจากนี้ ศัพท์ทั้ง ๓ นี้ เมื่อขยายบทใด ก็ให้เรียงไว้หน้าบทนั้น ตามลำดับความ สำหรับ ยสุมา กับ ตสุมา หากมีบท กาลสัจตมฺมि หรือ นิบาตบอกระการ, นิบาตบอกรูปมา คือ ยถา ศัพท์อยู่ด้วย ให้เรียงไว้หน้าบทหรือศัพท์เหล่านั้น ตัวอย่าง ดังนี้

๑. บทกาลสัตตมี เช่น ตสุมา ตํ ทิวส์ สตุตา ตสุส อุปนิสฺสยํ โอโลเกตฺวา
ธมฺมํ เทเสนฺโต อนุปฺพุพิกถิ กเถสิ ฯ เป็นต้น

๒. ยถา ศัพท์ เช่น ตสุมา ยถา กณฺณโก ฝลานิ กณฺหนฺโต อตุตตมณฺญาย ฝลลติ
อตุตโน ฆาตตุถเมว ฝลลติ, เอว โสปี อตุตโน ฆาตาย ฝลลติ ฯ เป็นต้น (สำหรับ
ยสุมา ก็มีนัยการเรียงเช่นกับ ตสุมา)

โดยสรุป : บทอปทานะ (ปัญจมีวิภคฺติ) ที่มาร่วมกับอวุตตกัมมะ จะเรียงไว้หน้า
หรือหลังบทอวุตตกัมมะ ก็ได้, บทอปทานะ ที่ขยาย ยาว, วินา, อญฺญตฺร และ อารา นิบาต
ให้เรียงไว้หลังนิบาต นั้น ๆ ส่วนบทอปทานะ ที่ขยาย อุทฺธและ นานา นิบาต ให้เรียงไว้หน้า
, สำหรับ ยสุมา, ตสุมา และ กสุมา ให้เรียงไว้ต้นข้อความ แต่หากมีบทกาลสัตตมี หรือ
ยถา นิบาต ที่บอกประการหรือบอกอุปมา อยู่ด้วย ให้เรียง ยสุมา, ตสุมา ไว้หน้า, สำหรับ
กสุมา หากมี อถ ศัพท์ อยู่ด้วย ให้เรียง กสุมา ไว้หลัง อถ ศัพท์ นั้น.

๖. บทฉฺฉฐีวิภคฺติ : ใช้ลงในอรรถหลายอย่าง (แห่ง, ของ, เมื่อ) คือ สามีสัมพันธ์,
สมุหสัมพันธ์, ภาวาทิสัมพันธ์, ฉฺฉฐีกัมม และนิทธารณะ ใช้ขยายบทนาม, บทวิภคฺติกัตตา และ
นิบาต และให้เรียงไว้หน้าบทหรือหน้าศัพท์เหล่านั้น แต่ละอรรถมีตัวอย่างดังนี้

๖.๑ บทนาม - สามีสัมพันธ์ เช่น อาจารย์ มยุหิ โทโส นตฺติ ฯ เป็นต้น

๖.๒ บทนาม - สมุหสัมพันธ์ เช่น สุมนปฺปฺพานิ อญฺฐ มุญฺฉิโย อากาเส จิปี ฯ

๖.๓ บทนาม - ภาวาทิสัมพันธ์ เช่น มจฺจานิ จิณฺภาโว วิย อิมสฺส โรคาณิ
อภาโว ฯ เป็นต้น

๖.๔ บทนาม - ฉฺฉฐีกัมมะ เช่น ตาสํ ปาณาติปาตสุส กรณํ ว อกรณํ วา
ชานิสฺสติ เป็นต้น

๖.๕ บทนาม - นิทธารณียะ เช่น มนุสฺसानิ ขตฺติโย สุรตโม ฯ เป็นต้น

๖.๖ บทวิภคฺติกัตตา - สามีสัมพันธ์ เช่น อยิ โน ปิตุ ปจฺจามิตฺโต ภวิสฺสติ ฯ
เป็นต้น (บทฉฺฉฐีวิภคฺติ ที่ใช้ขยายบทวิภคฺติกัตตา นิยมใช้เฉพาะสามีสัมพันธ์และนิทธารณียะ
ดังตัวอย่าง ในข้อ ๖.๖ และ ๖.๗ นี้เท่านั้น)

๖.๗ บทวิภคฺติกัตตา - นิทธารณียะ เช่น เข โลเก อรหนฺโต ว อรหตุตมกฺคิ
วา สมาเป็นฺนา, อยิ เตสํ ภิกฺขุ อญฺญตฺโร ฯ เป็นต้น

๖.๘ ฉฺฉฐีวิภคฺติ ที่ใช้ขยายนิบาต นิยมใช้ในอรรถแห่งสามีสัมพันธ์ เช่น

สตฺถุ สมมุขา ชฺมโม กถิตฺ๑ หรือ เช่น มฏฺฐกฺกฺขลฺลิตฺติ พหิอาลินฺนุเท นิปนฺนาคาเรเนว
ตสฺส อนฺโต ปญฺญาธิ๑ เป็นต้น

นอกจากนี้ มีข้อควรทราบในการเรียงบทบัญญัติวิภัตติ ที่ลงในอรรถแห่ง นิทธารณียะ
และ อนาทร ดังนี้

๑. บท โว, โน, เตสฺ ที่ใช้เป็น นิทธารณะ เมื่อมีบทอื่นนำหน้าอยู่แล้ว ให้เรียง
อย่างวิธีธรรมดา เช่น สเจ ปน โว เอโกปี อปฺปมตฺโต อภวิสฺส ๑เป๑ เป็นต้น

๒. หากไม่มีบทอื่นนำหน้า ต้องเรียงไว้หลังบทนิทธารณียะ เช่น โก นิธ
(นิธ มาจาก โน + อธิ) กนฺทตฺ พาลยตฺโร เอโกปี จ เนสฺ อปฺปมาทฺ นาปชฺชิ ๑ เป็นต้น

ในที่นี้ ผู้ศึกษาควรทราบความนิยมการใช้ ต สัพพนาม ทุตฺติยาวิภัตติ, จตฺตติวิภัตติ และ
ฉฺฉฺฉวิภัตติ ทั้งเอกพจน์และพหูพจน์ ในประโยคที่มี อต ศัพท์ ลงในอรรถกาลสัตตมมี ว่านิยม
ใช้ในรูป นฺ, เน และ อสฺส เนสฺ เช่น อต นฺ, อต เน, อตสฺส และ อต เนสฺ เป็นต้น ด้วย
ส่วนการเรียง เมื่อมีกรณีพิเศษอย่างนี้แล้ว ให้เลื่อน ต สัพพนาม ที่ใช้ในรูปนั้น ๆ ไปไว้ให้ไกล
อต ศัพท์ เสมอ ทั้งนี้ให้สังเกตจากหนังสือธรรมบทโดยทั่วไป ด้วย

๓. ประโยคอนาทร ที่แปลว่า ไม่เอื้อเพื่อ คือ ไม่เอื้อเพื่อแก่เนื้อความในประโยค
ใหญ่ ที่คนอาศัย เหมือนคนคอยขัดคอกันอยู่ ไม่อำนวยความสะดวกกัน ในตอนใดที่มีเรื่องแทรกเข้า
มาอย่างนี้ พึงแต่งเรื่องในตอนนั้นเป็นประโยค อนาทร ไม่ใช่ประโยคลักษณะ และมีกิริยา
อนาทร ที่มีลิงค์ วจนะ และ วิภัตติ เสมอด้วยบทอนาทร นั้นด้วย กิริยาอนาทรนี้ นิยมใช้แต่ที่
ประกอบด้วย ต อนุต และ มาน ปัจจัย เท่านั้น

การเรียงกิริยาอนาทร อาจเรียงไว้หน้า หรือหลังบทอนาทร ก็ได้ แต่ที่ประกอบด้วย ต
ปัจจัย นิยมเรียงไว้หลังบทอนาทร มากกว่าที่ประกอบด้วย อนุต และ มาน ปัจจัย ในการเรียง
ประโยคเช่นนี้ มี ๒ วิธี ดังนี้

๑. หากเป็นข้อความที่มุ่งจะกล่าวให้เชื่อมโยงความที่เคยกล่าวมาแล้ว กับ
ข้อความที่จะกล่าวต่อไป ให้เนื่องสัมพันธ์กัน ไม่ขาดตอน ในกรณีเช่นนี้นิยมเรียงประโยค
อนาทรไว้ต้นประโยค หน้าบทประธานในประโยคใหญ่ เช่น ตสฺส วิรวนฺตสฺสเสว สตฺถุ
สนฺติกํ คนฺตฺวา ปพฺพชฺชฺ ยาจิตฺวา วนฺทิตฺวา ปุจฺฉิ๑ เป็นต้น

๒. หากเป็นข้อความที่กล่าวแทรกขึ้นมาใหม่ลอยๆ ไม่มีลักษณะ ดังกล่าวในข้อ
๑ แล้ว เมื่อแทรกเข้ามาในระหว่างประโยคใหญ่ตอนใด ก็ให้เรียงไว้ตอนประโยคนั้นเลย เช่น

สาวตฤวาณี กิเรโก กุญฺหฬิ ภริยาย กาลกตตาย ปพฺพชิตฺตํ เป็นต้น และไม่มีจำกัดว่าจะมี
ได้ก่อนเดียวในประโยคใหญ่ ที่มีข้อความยาว ๆ หรือไม่ อาจมีอนาทรแทรกเข้ามาได้หลาย
ตอน สุดแต่เนื้อความ อนึ่ง ปัญหาที่ยุ่งยากสำหรับการเรียงนั้น อยู่ที่การสังเกตข้อความใน
ภาษาไทย เพราะเวลาแปลเป็นไทย ท่านตัดอายุตนิบาตทั้งหมด เหลือไว้แต่ข้อความเท่านั้น
โดยเฉพาะแปลโดยอรรถ จนไม่ทราบว่าจะเรียงเป็นอนาทร หรือ เรียงเป็น ลักษณะ กันแน่

โดยสรุป : บทฉัฏฐวิภคฺติ ที่ใช้ในอรรถแห่ง สามีสัมพันธ์, สมุหสัมพันธ์, ภาวาทิ
สัมพันธ์, นิทธารณะ และ ฉัฏฐกัมมะ ให้เรียงไว้หน้าบทที่ตนขยาย, บทสามีสัมพันธ์ และ
บทนิทธารณะ เมื่อขยายคุณบทใด ให้เรียงไว้หน้าคุณบทนั้น, ส่วนฉัฏฐวิภคฺติที่ขยายนิบาต
เห็นมิใช่เฉพาะในอรรถแห่งสามีสัมพันธ์ เท่านั้น

สำหรับ โว, โน, เนสฺ ที่ เป็นนิทธารณะ ถ้ามีบทอื่นนำหน้า ให้เรียงอย่างธรรมดา แต่
ถ้าไม่มีบทอื่นนำหน้า ให้เรียงไว้หลังบทนิทธารณียะ, บทอนาทร คือบทที่มีเนื้อความขัดแย้ง
กับประโยคใหญ่ ถ้าเป็นเนื้อความกล่าวเชื่อมความตอนหน้ากับตอนหลังให้สัมพันธ์ กัน
ให้เรียงไว้ต้นประโยค แต่หากแทรกเข้ามาลอย ๆ ให้เรียงไว้ตามที่แทรกเข้ามานั้น ส่วน
กิริยาอนาทร จะเรียงไว้หน้าหรือหลังอนาทร ก็ได้

๗. บทสัดตมวิภคฺติ : ที่ลงในอรรถแห่ง ปฏิจันนชาธาระ , พยาปีกาธาระ, วิสุยาธาระ,
สมิปาธาระ, อุปาสิเลสิกาธาระ และ นิमितสัดตม (ใน, ใกล้เคียง, ที่, ครั้นเมื่อ และ ในเพราะ) เมื่อ
ขยายบทใด จะเป็นบทนามหรือบทกิริยา ก็ตาม ให้เรียงไว้หน้าบทนามหรือบทกิริยา นั้น ดังนี้

๗.๑ บทนาม— ปฏิจันนชาธาระ เช่น อมฺหากํ เคเห พหุชนํ เป็นต้น
บทกิริยา— ปฏิจันนชาธาระ เช่น เอกสุมิ ญฺเฐ ปกฺขิตฺวา ญฺมียํ นิกฺขิตฺวา ฐฺเปสิ เป็นต้น

๗.๒ บทนาม - พยาปีกาธาระ เช่น จตุสุ สมฺมุตฺเตสุ ชลํ ปริตฺตกํ เป็นต้น
บทกิริยา - พยาปีกาธาระ เช่น ตํ ปฺุปฺผํ ชาเรนฺตสุสฺส สรีเร คนฺโธ ผลติ เป็นต้น

๗.๓ บทนาม - วิสุยาธาระ เช่น ตสุมิ โข ปน นิเวสเน สพฺเพ ทาสกมฺมกรา
วิสาขาย สนฺตกา วฯ และ บทกิริยา - วิสุยาธาระ เช่น สหตฺถา ฯเปฯ เขตฺวณมหาวิหาร
วิหริติ เป็นต้น

๗.๔ บทนาม - สมิปาธาระ เช่น คาเม อาราโมฯ เป็นต้น และบทกิริยา -
สมิปาธาระ เช่น กปณฺทฺริกาทินิ เคหฺทฺวารे ปากวตฺตํ ปฏฺฐเปสิ เป็นต้น

๗.๕ บทนาม - อุปาสติเลสิกษาระ เช่น คนุทมาทนปพพเต เอโก ปจเจกพุทโธ
สมาปตฺติโต วุฏฐฺหิ ฯ เป็นต้น และ บทกิริยา - อุปาสติเลสิกษาระ เช่น ตานิ คเหตุวา
ปญจสตา หตฺถิ ปญจนฺนํ ภิกขุสฺตานํ มตฺตเก ชารยมานา ฐสฺสนฺติ เป็นต้น

๗.๖ บทนาม - กาลสัตตมี เช่น ตทา ภิกฺขเว ราชา อานนฺโท อโหสิ ฯ เป็น
ต้น และบทกิริยา - กาลสัตตมี เช่น ตสฺมี ขณ อาราโม ตฺจฺโณ อโหสิ เป็นต้น

๗.๗ บทนาม - นิमितสัตตมี เช่น ภควา อิตเรสฺยจ อापตฺติยา อทฺตฺสเน
อาทินวํ กเถตฺวา ฯเปฯ เป็นต้น และ บทกิริยา - นิमितสัตตมี เช่น สุขทุกฺเข น เวตฺติ ฯ
เป็นต้น

การเรียงบทสัตตมีวิภัตติ ที่ลงในอรรถต่าง ๆ ตามที่แสดงมานี้ มีวิธีเรียงเหมือนกันทุก
อย่าง เพียงแต่จะวางไว้ตอนไหนตามข้อความที่ระบุถึงเท่านั้น อย่างไรก็ตาม มีข้อปลีกย่อย
ที่จะกล่าวไว้ในที่นี้อีกด้วย คือ

๑. นิทธารณะ : ในสัตตมีวิภัตตินี้ มีคติคุณในฉกฺฐีวิภัตติ คือ เป็นนิทธารณะ
ของนามหรือของคุณบทใด ก็ให้เรียงอยู่หน้าของนามหรือคุณบทนั้น เว้นแต่บางแห่งที่บทนิ
ทธารณะ มีสระนำหน้า และต้องการความรัดกุม จึงเข้าสนิทกับบทอื่นบ้าง เมื่อเป็นเช่นนั้น จึง
เรียงไว้หลังบทนิทธารณียะ และบทนิทธารณียะนั้น เป็นได้ทุกวิภัตติ เว้นบทอาลปนวิภัตติ
เท่านั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑.๑ บทนาม - นิทธารณียะ เช่น เตสุ (ตีสฺสุ กุมารेषฺสุ) ปเสนทิกุมารโ
(นี่เป็นนิทธารณียะ) สิปปิ ทสฺเสตฺวา ปสนฺเนน ปิตฺรา รชฺเช อภิสฺสิตฺโต ฯ เป็นต้น

๑.๒ บทคุณ - นิทธารณียะ เช่น อมฺุหฺเส โย ปฐฺมํ อมตํ อธิคฺจฺจติ,
โส อาโรเจตฺ ฯ เป็นต้น (ในรูปวิภัตติอื่น ก็พึงทราบตามนัยนี้)

๒. บทลักษณะ : ในข้อนี้มีคติตรงข้ามกับ อนาทร คือ มีเนื้อความคล้อยตาม
ความในประโยคใหญ่ ไม่ขัดแย้งกัน มีกิริยาเป็นของตนโดยเฉพาะ ซึ่งใช้ประกอบด้วย ต
อนฺต และ มาน ปิจฺจย และต้องมี ลิงค์, วจนะ และ วิภัตติ เสมอด้วยบทลักษณะ นั้น วิธี
และข้อปลีกย่อยในการเรียง เหมือนที่กล่าวไว้ในบท อนาทร พึงสังเกตตัวอย่างเปรียบเทียบ
ดังต่อไปนี้

๒.๑ เทว ตฺยิ รชฺชํ กาเรนฺเต อรุโณ น อฏฺฐาสิ ฯ เป็นต้น

๒.๒ ตุมฺุเห นาม มาทิสฺสฺส พุทฺธสฺส สฺนฺติเก ปพฺพชิตฺวา มยิ

ตามคฤ์ กาเรนเต มม วจน์ น กริตถ ๑ เป็นต้น

๓. **บทกาลสัตตมี** : ใช้ศัพท์เป็นนามก็มี เป็นนิบาตก็มี แสดงการครอบคลุม ทั้งประโยคก็มี แสดงกาลในระหว่างประโยคเป็นตอน ๆ ก็มี

บทกาลสัตตมีที่แสดงครอบคลุมทั้งประโยค มีวิธีเรียง ๒ อย่าง ดังนี้

๓.๑ เรียงไว้ต้นประโยค เช่น **ตสุมิ ขณ** ตา กุมาริกาโย ความทวาริ ปดฺวา สตถาริ ทิสฺวา สตถุ ทสฺเสสิ ๑ เป็นต้น

๓.๒ เรียงไว้เป็นตัวที่สองรองบทประธาน เช่น **สตถา อาสาพฺห- ปุณฺณมิตฺวาเส** อนุโตนคริ ปาวิตฺติ ๑ เป็นต้น

ส่วนที่แสดงกาลในระหว่างประโยค เมื่อแสดงในตอนไหน ก็เรียงไว้ตอนนั้น เช่น **อถ** นั ทหฺรกาเล **คณฺตุวา** ปฺรพฺพหฺเกสฺมสฺสุกาเล **อาคตฺตฺตา** น โภจฺจิ สฺถฺชานฺนิ ๑ เป็นต้น

อนึ่ง **บทกาลสัตตมีที่เป็นนิบาต** เช่น **อถ ตถา** หรือ กล่าวสั้น ๆ ว่า **บทกาลสัตตมีที่** ลง ทา ปัจจยฺ นิยมเรียงไว้หน้าประโยค ไม่นิยมใช้ในระหว่างประโยค แต่ที่เป็นนามใช้ได้ ทุกสถาน ดังนั้น หากจะใช้กาลสัตตมีในระหว่างประโยค ควรใช้เป็นนามที่ประกอบวิภัตติได้

บางคราวมีกาลสัตตมีที่เป็นนามและนิบาตมารวมกัน ต้องเรียงกาลสัตตมีที่เป็นนิบาตไว้ หน้ากาลสัตตมีที่เป็นนามเสมอ เช่น **อถกทิวสํ** ปุเรภคฺตํ **จณฺโฑ** อาตาโป **อโหสิ** ๑ เป็นต้น หรือเช่น **เนลํ** อปรภาเค **มาตาปิตุโร** กาลมกํสุ ๑ และ เช่น **อถกตฺสุมิ** สมเย อุกฺคเสฏฺฐิ ๑ป๑ **อคมฺมาติ** ๑ เป็นต้น

บทกาลสัตตมีรวม ให้เรียงไว้หน้ากาลสัตตมีย่อย คือ ปี ไว้หน้าเดือน, เดือน ไว้หน้า วัน, วัน ไว้หน้าเวลา เช่น **ตํ ทิวสํ** ปน **สตถา** **ปจฺจุสกาเล** **โลกํ** **โอโลเกนฺโต** ๑ป๑ เป็นต้น และ เช่น **อถ** **สายนฺนุหฺสมเย** **ภิกฺขุสุ** **อิโต** **จิโต** **จ** **สโมหฺริตฺวา** ๑ป๑ เป็นต้น

บางแห่ง **บทกาลสัตตมีที่มีสรรพนาม** เช่น **เอกทิวสํ**, **อปรภาเค** หรือบทที่มีสรรพนาม เช่น **เอโก** **เอกตฺสุมิ** เป็นต้น ในประโยคเช่นนี้ หากมี **อถ** ศัพท์อยู่ด้วย ให้สนธิเข้ากันเสียเลย เช่น **อถกทิวสํ**, **อถาปรภาเค**, **อถเอโก** ๑ป๑ เป็นต้น หรือแม้บางคราว แม้มิใช่ **อถ** อยู่ด้วย แต่เป็น ศัพท์อื่นที่มีสรรพนามอยู่ข้างหลัง ก็ให้เข้าสนธิเหมือนกัน เช่น **สวตฺถุณฺณิ** **ภิกฺเรโก** **อุปาสโก** ๑ป๑ เป็นต้น

๔. **บทสัทตมีวิภคติ** ที่ใช้ลงในอรรถแห่งวิชาธาระ ถ้าเพ่งถึงที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะ เช่น ในบ้าน, กุฏิ, วิหาร, ถ้ำ, ปราสาท เป็นต้น นิยมเรียงตามบทขยาย เช่น อายุสมา หิ มหาทสโป ปิปลุผลิหยาญ วิหรนุโตฯเปฯ สตุธา คนุชกุญญิ นิสินุโนฯเปฯ เป็นต้น

หากหมายถึงที่อยู่กว้างๆ เช่น นิคม ชนบท รัฐ นคร นิยมเรียงไว้แถวหน้า ๆ ประโยค เช่น โกลสรฎฐู กิร เอกา เสฏฐิธิตา โสฬสวสุตทุเทสิกา อภิรุปา อโหสิ ทสฺสนียาฯเปฯ เป็นต้น หรือ เช่น สาวตฺถิยิ กิร มหาสุวณฺโณ นาม กุญฺมพิโก อโหสิฯเปฯ เป็นต้น

อนึ่ง หากบทวิชาธาระร่วมกัน ทั้งที่หมายคามแคบหรือ กว้าง นิยมเรียงที่หมายคาม กว้างไว้หน้า แคบไว้หลัง และนิยมเรียงกิริยาที่ทั้งสองบทนั้น ขยายร่วมกันไว้กลาง เช่น เอกิ สมยิ ภควา สาวตฺถิยิ วิหรติ เขตเวน อนาถปิณฺฑิกสฺส อารามะฯเปฯ เป็นต้น

โดยสรุป : กาลสัทตมีที่ครอบกาลทั้งประโยค เรียงไว้ตอนต้นประโยคหรือเป็นตัวที่สอง รองตัวประธานก็ได้, กาลสัทตมีเฉพาะตอนหนึ่งๆ ในระหว่างประโยค แสดงกาลในตอนไหน ให้เรียงไว้ตอนนั้นหน้าบทที่ตนขยาย, ที่เป็นนิบาตให้เรียงไว้หน้าที่เป็นนาม และที่เป็นกาลรวม ให้เรียงไว้หน้าที่เป็นกาลย่อย

ส่วนวิชาธาระ ที่แสดงที่อยู่จำกัดแคบๆ โดยเฉพาะ ให้เรียงไว้หน้าบทที่ตนขยาย แต่ที่ แสดงที่อยู่กว้างๆ ให้เรียงไว้ตอนต้นประโยค

๘. **บทอาลปนวิภคติ :** บทอาลปนวิภคติ ปกติไม่มีหน้าที่ขยายบทอื่น แต่เป็นเพียง บทนำในประโยคคำพูดเท่านั้น สำหรับสำนวนการเรียงอาลปนวิภคติ มี ๒ นัย คือ

๘.๑ **นัยบาลี :** ให้วางไว้เป็นตัวที่ ๒ บ้าง, ๓ บ้าง, ๔ บ้าง หรือ ๕ บ้าง ทั้งนี้ สุดแต่ข้อความที่มีบทอื่น ที่จะต้องเรียงไว้หน้ามาก — น้อยเท่าไร แต่เท่าที่สังเกต อย่างมาก วางไว้เป็นตัวที่ ๕ ถ้ามีบทที่จำเป็นต้องวางหน้า ๑ บท ก็ให้เรียงเป็นตัวที่ ๒ หรือถ้ามี ๒ ตัว ก็ให้เรียงเป็นตัวที่ ๓ เช่นนี้เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๘.๑.๑ เรียงเป็นตัวที่ ๒ เช่น อตุตทิปา ภิกฺขเว วิหรธ อตุตฺสรณา อนนฺตุสรณา, ฐมฺมทิปา ฐมฺมสรณา อนนฺตุสรณา เป็นต้น (จกกวัตติสูตร ส.๑๑/๖๒)

๘.๑.๒ เรียงเป็นตัวที่ ๓ เช่น สาธุ เม ภนฺเต ภควา ตถา ฐมฺมิ เทเสตุ ยถา อริยสฺส วินยเ จ ทิสา นมสฺสิตพฺพาฯ เป็นต้น (สิงคาลสูตร ส.๑๑/๑๕๕)

๘.๑.๓ เรียงเป็นตัวที่ ๔ เช่น อัย โข สา มาริส อาฏานาฎิยา รกฺขา

ภิกขุณี ๆเปฯ อวิหีสาย ฆาตุวิหารายฯ เป็นต้น (อาฏานาฎิยสูตร ๑๑/๒๑๕)

๘.๑.๔ เรียงเป็นตัวที่ ๕ เช่น สนฺติ โข เม ปน จุนฺท เอตฺรหิ
เถรา ภิกขุ สวากา โหนฺติ วิยตฺตาฯเปฯ ปตฺตโยคกฺขมาฯ เป็นต้น (ปาสาทิกสูตร ๑๑/๑๓๗)

๘.๒ นัยอรรถกถา : มีความนิยมไม่แน่นอน บางครั้งเรียงอย่างนัยบาลี
บางครั้งก็เรียงตามนิยมของท่านผู้เรียง เรียกได้ว่าเป็นสำนวนผสม กล่าวคือ บทอาลปนวิภคตินั้น
วางไว้ต้นประโยคก็มี วางสุดประโยคก็มี มีหลักการพอสังเกตได้ดังนี้

๘.๒.๑ ถ้าเป็นข้อความสั้น ๆ เป็นประโยคบอกเล่า นิยมเรียงไว้ต้น
ประโยค เช่น ฃนฺเต อหิ เตสํ วิหารํ ปวิสิตฺถ น ทสฺสามิฯ เป็นต้น

๘.๒.๒ ถ้าเป็นข้อความแสดงความประสงค์ และมีข้อความสั้น ๆ เป็น
คำถาม—คำตอบ นิยมเรียงไว้สุดประโยค เช่น กนิฏฺฐภาตา เม อตฺถิ ฃนฺเตฯ เป็นต้น

๘.๒.๓ หากมีข้อความยาว โดยมากเรียงตามนัยบาลี แต่บางครั้งแม้มี
ข้อความสั้น ก็เรียงตามนัยบาลีก็มี ไม่แน่นอน แล้วแต่อัชฌาษัยชอบของผู้เรียง เพราะเป็นชั้น
อรรถกถา แต่หากเป็นชั้นบาลีแท้แล้ว จะไม่เรียงบทอาลปนวิภคติไว้ต้นหรือสุดประโยค

อนึ่ง พึงทราบว่า อาลปนะที่เป็นนิบาต (เช่น ฃนฺเต, อาวุโส, อมฺโဂฯเปฯ) ให้เรียง
ไว้หน้าอาลปนะที่เป็นนาม เช่น ฃนฺเต ภควา , อาวุโส ติสฺส, อมฺโဂ กุมารกา เป็นต้น

โดยสรุป : อาลปนะ มี ๒ อย่าง คือ อาลปนะตามนัยบาลี และ อาลปนะ ตามนัย
อรรถกถา ใน ๒ อย่างนี้ นัยบาลี ต้องมีบทอื่นนำหน้า ส่วนนัยอรรถกถา มีบทอื่นนำหน้าก็
ได้ ไม่มีก็ได้ หรือสุดประโยคก็ได้, สำหรับอาลปนะนิบาต ให้เรียงหน้าอาลปนะที่เป็นนาม

เรื่องบทที่ประกอบด้วยวิภคติทั้ง ๘ หมวด ตามที่กล่าวมานี้ ผู้ศึกษาต้องกำหนดจดจำ
เกณฑ์การเรียงของแต่ละวิภคติที่แน่นอนแล้ว ไว้ให้ดี แต่วิภคติบทใดที่มีกฎเกณฑ์การเรียงไม่
ตายตัวแน่นอน ก็อาจยกย้ายได้ ดังนั้น ในเวลาแต่งประโยค หรือคุมความเข้าเป็นรูปประโยค
พึงเลือกวางบทวิภคตินั้น ๆ ให้ถูกต้องตามความอันเนื่องกัน ในทางสัมพันธ์ ด้วย.

บทที่ ๗

ส่วนประกอบกรคุณความเข้าเป็นรูปประโยค

ในบทที่ผ่านมาได้พูดถึงเรื่องบทนามที่ประกอบด้วยวิภัตติหมวดต่าง ๆ ครบทั้ง ๘ หมวดแล้ว ทั้งนี้ เพื่อทำความเข้าใจว่าวิภัตติหมวดใด ควรวางหรือเรียงตำแหน่งไว้ตรงไหน ทั้งตามสำนวนบาลีและอรรถกถา ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างมากในการแต่งแปลภาษาบาลีนี้ ในบทนี้ ก่อนจะพูดถึงเรื่องประโยค จะได้พูดถึงเรื่องส่วนประกอบในการกรคุณความเข้าเป็นรูปประโยค รวม ๗ เรื่อง ก่อน ตามลำดับดังนี้

๑. เรื่องบทวิเสสณะ : บทวิเสสณะ นั้น ต้องมีลิงค์, วจนะ และ วิภัตติ เสมอด้วย บทนามที่เป็นเจ้าของ ปกติจะต้องเรียงไว้หน้านามบทนั้น เสมอ นอกจากเป็นการแสดงคุณเป็นพิเศษ จึงต้องเรียงไว้หลังบ้าง นามบทเดียวอาจมีบทวิเสสณะหลายบทก็ได้ ดังนั้น จึงควรทราบถึงวิธีเรียงบทวิเสสณะ ดังนี้

๑.๑ ประโยคซึ่งมีนามเป็นบทวิเสสณะ ที่เป็น อนิยม, นิยม และ บทคุณธรรมดา อยู่ด้วย ให้เรียงบทวิเสสณะที่เป็นอนิยมไว้หน้านิยม และเรียงนิยมไว้หน้าคุณธรรมดา แล้วจึงเรียงบทคุณธรรมดานั้นไว้หน้าบทนาม เช่น ยา ปนายํ อวเสสา ปชา สกกายทิฏฐิติรวะวานุชาวติ ฯเปฯ เป็นต้น

๑.๒ บทวิเสสณะที่เป็นสังขยา ให้เรียงนิยมไว้ใกล้นามที่เป็นเจ้าของชนิดที่สุด หากมีบทวิเสสณะอื่น ๆ ร่วมด้วย ให้เรียงบทสังขยาไว้หลังบทวิเสสณะเหล่านั้น เช่น สตถา หิ ปวตติคปวรัมมจกโก ฯเปฯ สุทฺโททนมหาราเชน เปสิตานํ สหสฺสสหสฺสปริวารานํ ทสฺสนุนํ พุตานํ ฯเปฯ เป็นต้น

๑.๓ บทวิเสสณะที่แสดงออกซึ่งคุณสมบัติพิเศษ , ตำแหน่งหน้าที่, โคตรวงศ์ ให้เรียงไว้หน้าบทที่เป็นเจ้าของ เช่น สมโณ โคตโม, สกฺโก เทวานมินฺโท หรือ ตสฺส โสภควา เอตฺรหิ วิหฺรติ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ เป็นต้น ในเรื่องนี้ พึงเห็นการเรียงในบท พุทธคุณ และ บทธรรมคุณ เป็นตัวอย่าง ด้วย

๒. บทวิภัติกัตตา : บทวิภัติกัตตา ใช้ศัพท์ที่มาจากนามก็มี จากคุณก็มี และจากบทกิริยาก็มี ซึ่งมีตัวอย่างแต่ละบท ดังนี้

๒.๑ จากบทนาม : ถ้าเป็นนามโดยสัญชาติ ไม่ต้องเปลี่ยนลิงค์ไปตามบทเจ้าของ เปลี่ยนเฉพาะ วจนะ เท่านั้น เช่น สจฺจํ เว อมตา วาจา ฯ หรือ พุทฺโธ เม ธรรม

วรี ฯ เป็นต้น (คำว่า วาจา กับ สจฺจํ และ คำว่า พุทฺโธ กับ สรณํ เป็นบทที่ต่างลิงค์ กัน)

๒.๒ จากบทคุณ : ต้องเปลี่ยน ลิงค์ วจนะ และ วิภัติ ไปตามบทนามที่เป็นเจ้าของ เช่นเดียวกับบทวิเสสณะ เช่น สีสสมฺปนฺนา จ ภิกฺขุ สเทวกสฺส โลกสฺส ปิยา โหนติ ฯ เป็นต้น

๒.๓ จากบทกิริยา : ที่มาจากกิริยานั้น ใช้กิริยาภิกฺที่แจกออกวิภัติไม่ได้ ต้องเปลี่ยนเครื่องแต่งตัว คุณบทคุณที่กล่าวแล้ว เช่น มหาภูตนิปชฺชิตฺวา สยนตฺถาย อรณฺญํ ปวิฏฺฐสฺส ฯ เป็นต้น (ขึ้น ตฺวํ เป็นปุงลิงค์)

ส่วนการเรียงบทวิภัติกัตตานั้น มีหลักการที่ควรทราบ ดังนี้

๑. ประโยคที่มีบทวิภัติกัตตาเพียงบทเดียว ให้เรียงไว้ใกล้กิริยา “ ว่ามีว่าเป็น ” หลังบทประธาน นี่เป็นวิธีเรียงตามธรรมดา แต่บางครั้งที่ต้องการเน้นความให้มีน้ำหนัก จึงเรียงไว้หน้าบทประธานบ้าง เช่น ทิมาโยโก โน โหตุ มหาราชา ฯ เป็นต้น

๒. ประโยคที่มีบทวิภัติกัตตา ตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป และมีบทนามที่เป็นเจ้าของบทเดียว นิยมเรียงสลับกับกิริยา “ ว่ามีว่าเป็น ” คือ เรียงไว้หน้ากิริยานั้นบทหนึ่ง ที่เหลืออีกก็บทยึดตาม ให้เรียงไว้หลังกิริยานั้น ทั้งสิ้น เช่น เอกสุมิ หิ สมเย เวสาลี อิฏฺฐา อโหสิ ผีตา พุชฺชนา อากิณฺณมฺนุสฺสา ฯ เป็นต้น

๓. ประโยคที่มีบทวิภัติกัตตาบทเดียว แต่มีบทประธานที่เป็นเจ้าของหลายบท ที่ควบด้วย จ ศัพท์ บทวิภัติกัตตาและกิริยาคุณพากย์ ต้องเป็นพหูวนะ เช่น พิมฺพสาโร จ ปเสนทิโกสโล จ อณฺญมณฺญํ ภคฺนิปติกา โหนติ ฯ เป็นต้น

๔. ประโยคที่มีบทประธานเป็นเอกพจน์ และควบด้วย วา ศัพท์ แม้มีหลายบท ก็คงเรียงบทวิภัติกัตตาเป็นเอกพจน์ ตามตัวประธาน

ในบางแห่ง มีข้อความเป็นที่รู้กันได้โดยนัย ทิ้งกิริยา “ ว่ามีว่าเป็น ” ได้บ้าง เช่น อตุตา หิ อตุตโน นาโถ ฯ เป็นต้น (ล้านวนฉันท์ เวลาแปลเป็นไทย ให้เติมเอาเอง)

๕. บทวิภัติกัตตาในประโยคกัตตฺวาจก ตามปกติประกอบเป็น ปฐมวิภัติกัตติ เสมอ มีวิภัติอื่นบ้าง ที่เคยปรากฏ เช่น ปฐมคามินา หุตฺวา สมฺนุนาคตา ฯ เปฯ เป็นต้น แต่ก็เป็นในระหว่างประโยค มิใช่เข้ากับกิริยาคุณพากย์โดยตรง

อนึ่ง ในประโยคกัมมวาทก และ ภาววาทก ต้องเป็นตติยวิภัติเท่านั้น จะเป็นพจน์

อะไร แล้วแต่ประธานและกัตตา เช่น อสฐฺเณ อมายาวินา หุตฺวา กลฺยาณชฺฌาตเยน ภวิตพฺพ ฯ เป็นต้น ส่วนในประโยคกัมมวาทก ก็พึงเทียบโดยนัยนี้

๖. บทวิกติกัตตา : ที่เป็นอุปมา มีคตินิยมคจที่กล่าวมาแล้ว เพียงแต่มี วิตกัตต์ กำกับอยู่ด้วยเท่านั้น ในกรณีเช่นนี้ไม่ปรากฏใช้ อิว วิตกัตต์ เช่น ปิตฺ วณฺํ สีเส อาลิตฺตตต ปากเตลฺล วิต อโหสิ ฯ และ เช่น สุชตา โถกฺ อากุลา วิต หุตฺวา ฯ เปฯ เป็นต้น

๗. บทวิกติกัตตา : ประกอบใช้เป็นทั้งกิริยากัตต์และกิริยาอาขยาต ซึ่งมาจาก ธาตุเหล่านี้ คือ หุ, ภู, อส และ ชา ธาตุ ซึ่งมีข้อสังเกตการใช้ ดังนี้

๗.๑ หุ, ภู, และ อส ธาตุ นิยมใช้ในรูปอาขยาตโดยมาก เช่น โหติ, ภวติ และ อตฺถิ เป็นต้น

๗.๒ ใช้ในรูปกิริยากัตต์ หุ ธาตุ นั้น เท่าที่ทราบ ท่านประกอบใช้เฉพาะ กับปัจจัยเหล่านี้ คือ ตฺวา ปัจจัย เช่น หุตฺวา ฯ อนฺต ปัจจัย เช่น โหนฺโต และ ตฺ ปัจจัย เช่น โหตุ เป็นส่วนมาก

๗.๓ ภู ธาตุ นิยมประกอบมากเฉพาะ ต ปัจจัย เช่น ภูโต ฯ ตพฺพ ปัจจัย เช่น ภวิตพฺพ ฯ มาน ปัจจัย เช่น ภวมาโน และ ตฺ ปัจจัย เช่น ภวตุ เป็นต้น

๗.๔ อส ธาตุ นิยมประกอบด้วย อนฺต และ มาน ปัจจัย เป็นพื้น เช่น สนฺโต และ สมานโน เป็นต้น

๗.๕ ชา ธาตุ นิยมประกอบใช้แต่ ต ปัจจัย เช่น ชาโต เป็นต้น ปัจจัยอื่น ๆ เช่น ตฺวา ปัจจัย ก็คงประกอบและแปลตามรูปของตน เช่น ชานิตฺวา ซึ่งแปลว่า เกิดแล้ว เท่านั้น

อนึ่ง ได้กล่าวไว้แล้วว่า เมื่อมีบทวิกติกัตตาหลายบทพร้อมอยู่ในกิริยาเดียวกัน นิยมเรียง สลับกันนั้น นิยมใช้เฉพาะที่เป็นกิริยาอาขยาต ส่วนที่เป็นกิริยากัตต์ เช่น หุตฺวา ไม่นิยม เรียงสลับ คงเรียงไว้หน้ากิริยานั้น ตามลำดับกัน เช่น อสฐฺเณ อมายาวินา หุตฺวา ฯ เปฯ ส่วนที่ประกอบด้วย ตพฺพ ปัจจัย เรียงสลับได้เช่นเดียวกับที่มีกิริยาในรูปอาขยาต เช่น อกฺุสีเตน ภวิตพฺพ อารทฺฐวีริเยน ฯ เป็นต้น

๘. บทกิริยาวิเสสณะ : บทหรือศัพท์ที่ทำกิริยาให้แปลกขึ้นกว่าเดิม เรียกว่ากิริยา วิเสสณะ ซึ่งเหมือนบทคุณที่แต่งบทนามให้แปลกขึ้นจะนั้น เรื่องบทกิริยาวิเสสณะนี้ มีข้อ ควรกำหนดดังนี้

๓.๑ กิริยาวิเสสณะที่แจกด้วยวิภคิตไต้ ต้องเป็นแต่ทุกติยาวิภคิตไต้เท่านั้น วิภคิตไต้ อื่นไม่ใช่ และต้องเป็นเอกพจน์อย่างเดียว ส่วนที่เป็นอภัยยศัพท์ เช่น เอว, ตลา เป็นต้น ต้องคงไว้ เปลี่ยนแปลงไม่ได้

๓.๒ กิริยาวิเสสณะของกิริยาที่เป็นอกรรมธาตุ ให้เรียงไว้หน้า ชิดกับกิริยา เพราะไม่มีตัวอุตถกัมมะคัน เช่น ฌมฺจาริ สุขํ เสดิ ฯ หรือ สุขุขํ วัต ชีวาม ฯ เป็นต้น

๓.๓ กิริยาวิเสสณะของกิริยาที่เป็นสกรรมธาตุ ถ้ามีอุตถกัมมะปรากฏอยู่ด้วย จะเรียงกิริยาวิเสสณะนั้น ไว้หน้าหรือหลังบทอุตถกัมมะ ก็ได้ เช่น ทนุญํ ปุณฺณํ กโรติ ฯ จะเรียงใหม่ว่า ปุณฺณํ ทนุญํ กโรติ ฯ ก็ได้

๓.๔ บางแห่งกิริยาวิเสสณะ มุ่งแสดงเป็นกิริยาวิเสสณะของกิริยาคุมพากย์ กลุ่มตลอดทั้งประโยคก็มี ในกรณีนี้ให้เรียงไว้ต้นประโยค แม้ในประโยคนั้นจะมีกิริยาวิเสสณะอื่น ๆ แทรกอยู่ก็ตาม คงเรียงไว้ตามลำดับของตน เป็นตอน ๆ สุดแต่จะเป็นกิริยาวิเสสณะของกิริยาบทไหน เช่น เอว พาลปุกฺคโล โลกํ โลกํ ปาปํ อาจินฺนโต วฑฺฒนฺโต ปาปสฺส ปุเรติ ฯ เป็นต้น ในตัวอย่างนี้มีกิริยาวิเสสณะอื่นแทรกอยู่ในระหว่าง ประโยคด้วย แต่เป็นเพียงเข้ากับกิริยาอื่นตามพวกของตนเท่านั้น

๔. บทกิริยา : กลุ่มคำพูดในภาษาบาลี จะถือว่ามีความสมบูรณ์ได้ ก็ต้องมีกิริยาคุมพากย์อยู่ด้วย แม้จะมีเพียง ๒ — ๓ คำ ก็ตาม ฉะนั้น มีเมื่อบทประธานหรือที่เรียกว่าตัวกัตตา (ผู้ทำ) แล้ว จึงมักมีกิริยาคือการกระทำของประธานหรือกัตตานั้นกำกับอยู่ด้วย เพื่อจะได้รู้ว่า ได้แสดงอาการเคลื่อนไหวอย่างไรบ้าง ไม่เช่นนั้น คนหรือสัตว์ก็เท่ากับของไว้วิญญาณ เช่น ตูกตา ตั้งอยู่นิ่ง ๆ ภาษาก็ไม่สมบูรณ์ กิริยานั้นจำแนกออกเป็น ๒ อย่าง คือ อนุกิริยา และ มุขยกิริยา ซึ่งมีรายละเอียดที่ควรทราบ ดังต่อไปนี้

๔.๑ อนุกิริยา (กิริยาน้อย) : ในระหว่างประโยคหนึ่ง ๆ มีมากบ้างน้อยบ้าง แล้วแต่ตัวประธานหรือกัตตา จะแสดงอาการเคลื่อนไหวประการใดบ้าง กิริยาประเภทนี้ใช้แต่ที่ประกอบด้วยกิริยาภคิตไต้ทั้งปวง สำหรับวิธีเรียงมีข้อควรจำ ดังนี้

๔.๑.๑ เรียงหลังประธาน หน้ากิริยาคุมพากย์ จะมีก็บทก็ตาม คงเรียงไปตามกระแสความที่แสดงออกก่อนหรือหลังนั้น เช่น กุมาโร ภควโต สนฺติกํ คนฺตุวา วนฺทิตฺวา ปิตฺติเนหํ ปฏฺฐิตฺวา ตฺถุสฺสทฺฐิสฺส สุขา วัต สมณฺณาชาติ วัตฺวา อณฺณูปิ พหุ อุตฺตโน อนฺรูปี วทฺนฺโต อฏฺฐาติ ฯ เป็นต้น

อนุภิกษิยาที่ประกอบด้วย ตฺวา ปัจจัย บางคราวต้องการแสดงให้เห็นเป็นภิกษิยาปรกาด เรียงไว้หลังภิกษิยาคุณพากย์ก็มี เช่น คจฺจ ตาสฺ ทตฺวา ฯเปฯ แปลว่า เจ้าจงไปให้แก่พวกนางเถิด และ เช่น ฐมาสเน นิสิตฺติ จิตฺตวิชนี คเหตุว ฯ ซึ่งแปลว่า นั่งบนธรรมาสน์แล้วจึงถือพัดอันสวยงาม ฯ เรื่องนี้ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ทำให้สังเกตยาก อาจพลาดเป็นภิกษิยาคุณพากย์ไปว่า ฐมาสเน นิสิตฺวา จิตฺตวิชนี คณฺหิ ฯ ก็ได้ ในที่นี้ท่านเพ่งภิกษิยานั่งเป็นสำคัญ ส่วนภิกษิยาถือนั้น เป็นเพียงภิกษิยาอาศัย จึงใช้ ตฺวา ปัจจัย ความสำคัญอยู่ที่ภิกษิยานั่ง หากไม่มีภิกษิยานั่งเป็นตัวขึ้นแล้ว ภิกษิยาที่ถือจะถืออยู่ในอิริยาบถไหนได้เล่า

นอกจากนี้ อนุภิกษิยาที่ประกอบด้วย มาน ปัจจัย บางคราวก็ใช้เป็นการแสดงออกพร้อมกับภิกษิยาอื่น และเรียงไว้หลังประธานเช่นเดียวกับปรกาดภิกษิยาที่มี เช่น ตสฺมี สมเย สตุถา ปวตฺติตฺตปวธมฺมจกฺโก ฯเปฯ เขตวนมหาวิหาร วิหฺรติ มหาชนํ สคฺคมคฺเค จ โมกฺขมคฺเค จ ปตฺติฐฺฐาปฺยมาโน ฯ และ เช่น เตน โข ปน สมเยน สกฺโก เทวานมินฺโท อายสฺมโต มหาศฺสสฺส ปิณฺฑปาตํ ทาทฺคาโม โหติ เปสการวณฺณํ อภินิมฺมินฺตฺวา ตนฺตํ วายมาโน ฯเปฯ เป็นต้น

๔.๑.๒ เรียงหน้าประธาน : อนุภิกษิยาที่นิยมเรียงหน้าประธาน อันประกอบด้วย ตฺวา ปัจจัย เท่าที่เห็นคือ สุตฺวา ทิสฺวา ฐฺเปตฺวา กตฺวา และ นิสฺสาย ซึ่งมีตัวอย่างดังนี้

- ก. ตํ สารุํ สุตฺวา ตสฺส อนฺตฺวาสิกา เจว สทฺธิวิหฺริโน จ สตุถารํ อฺชฺฌายีสุ ฯ
- ข. อิทํ กิร ฐานํ ทิสฺวา ตถาคโต เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ฯ
- ค. อิทานิสฺส มํ ฐฺเปตฺวา อณฺญํ ปฏฺฐิสฺรณํ นตฺถิ ฯ
- ฃ. เอตฺตํ กตฺวาปี อญฺยานํ ทินฺหานิ (วตฺถานิ) น นสฺสฺนฺติ ฯ
- ง. อาจารย์มึ เม นิสฺสาย ชีวิตํ ลทฺธิ ฯ

ภิกษิยาดังกล่าวนี้นี้ เวลาเปลือออกสำเนียงภิกษิยาเฉย ๆ ไม่มีเครื่องหมายกาล ก็เป็นวิเสสณะของประธานข้าง ออกสำเนียงว่า “ เพราะ ” ก็เป็น เหตุ ข้าง ออกสำเนียงกาลว่า “ แล้ว ” ก็เป็นปุปฺพกาลภิกษิยาข้าง เมื่อแยกนิยมน สุตฺวา กับ ทิสฺวา ถึงแม้จะแปลว่า แล้ว ก็ยังนิยมเรียงไว้หน้า บทประธานเนื่อง ๆ เพราะประสงคฺจะโยงความที่กล่าวมาแล้วกับที่จะกล่าวต่อไป ให้ต่อเนื่องกันไป ไม่ขาดตอนลงนั่นเอง ส่วน ฐฺเปตฺวา, กตฺวา และ นิสฺสาย เพราะต้องการจะให้เป็นวิเสสณะของประธาน ก็นิยมเรียงไว้หน้าประธานเช่นเดียวกัน

นอกนี้เมื่อประสงค์ในอรรถอื่น จึงย้ายวิธีเรียงเป็นตามรูปเรื่อง

สำหรับอนุภิกขิยา ที่ประกอบด้วย ต, อนต, มาน ปัจจัย เมื่อต้องการแสดงออกซึ่งอาการ ให้เป็นวิเสสณะของประธานโดยชัดเจน เช่นเดียวกับบทวิเสสณะอื่น ๆ จึงเรียงไว้หน้า เช่น

- ก. วตฺตํ ปน เขเปตฺวา ฐิตฺวา จินาสโว กตฺตฺวา นาม ฯ เป็นต้น
- ข. อากฺขมาโน หิ ภควา หิมวตฺตํ ปพฺพตฺราจํ สุวณฺณนฺตฺติ อธิมุจฺเจยฺย ฯ
- ค. กฺจฺจนฺโต โส ภาวทุวโฆ อทฺทส อจฺจุตฺ อธิ ฯ

เมื่อต้องการแสดงอาการเคลื่อนไหวของประธาน ให้เป็นภิกขิยาในระหว่างประโยค โดยตรง จึงเรียงไว้หลังประธานเป็นตอน ๆ ไปตามลำดับ เช่น อเถโก รตฺตจฺจนฺทฺนรฺกฺโข กฺจฺกาย อฺปฺริ ตีเร ชาโต กฺจฺโคทฺเกน โชตฺมุโล ปตฺติวฺวา ตตฺถ ตตฺถ ปาสาณฺสุ สมฺภวฺจฺมาโน วิปฺปฺกฺริ ฯ และ เช่น มม ปฺตุโต ปฺพุเพ ปมาทกาเล สมฺมชฺฉนฺโต วิจฺริ ฯ เป็นต้น

๔.๑.๓ เรียงใช้แทนปริสัพท์นาม ข้อความบางอย่างพูดเป็นกลาง ๆ ไม่ได้เจาะจงบุคคลหรือสิ่งของ กล่าวรวม ๆ กันไป ไม่ว่าจะเป็นเพศหรือวรรณะไหน ท่านจึงมิได้วางนามกำกับไว้โดยเฉพาะ ละไว้ในฐานะให้รู้กันเอง เรื่องนี้ก็เป็นความจำเป็นอยู่ เพราะจะวางนามก็ไม่ทราบจะวางอย่างไร จึงจะถูกต้อง จึงเป็นแต่วางอนุภิกขิยาที่ประกอบด้วย ปฐฺมาวิภคฺติ และภิกขิยานี้นิยมใช้ อนต ปัจจัย เป็นพื้น เวลาแปลเป็นไทยยกขึ้นเป็นประธาน โดยเติมนามกำกับเอาภายหลัง ตามลึงค์ของภิกขิยานั้น แต่ก็พบใช้ในรูปปุงลึงค์ทั้งนั้น นามที่เติมเป็นอัญชูปทเข้ามา ก็ใช้ที่มีความหมายกว้าง ๆ ไม่จำกัดว่าเป็นใครโดยเฉพาะ ทั้งนี้ เพื่อกันมิให้ อนุภิกขิยานั้นลอย แต่อนุภิกขิยาเช่นว่านี้จะใช้ในลักษณะเช่นนี้ มีข้อสังเกตอย่างหนึ่ง คือ มีนามศัพท์ที่แปลว่า “ ชื่อ ” กำกับอยู่ด้วยเสมอ เช่น เทวตฺตตฺเตโร กุหิ นิสินฺโน วา ฐิตฺวา วา ปฺจฺจนฺโต นาม นตฺติ ฯ และ เช่น อหนฺติ วา อหนฺติ วา วทฺนฺโต นาม นาโหสิ ฯ

๔.๒ มุขยภิกขิยา : ได้แก่ภิกขิยาคุมพากย์ หรือหมายพากย์นั่นเอง จะเป็นภิกขิยาอาชยาดหรือภิกขิยาภิกคฺก็ ได้ และรวมทั้งภิกขิยาที่เป็นภิกขิยาบท คือพวก สกฺกา , ลพฺภา และ อลฺ คฺฉฺย ซึ่งจะได้กล่าวไว้ก่อนในตอนนี้เลย

ภิกขิยาบท ๓ ตัวนี้ สำหรับ สกฺกา และ อลฺ ๒ ตัวนี้ ถึงเป็นอักษฺมธาคู ก็ใช้เป็นกัณฺมวาทฺก ได้ มิใช่เป็นแต่ภาววาทฺกเท่านั้น เช่น พุทฺธา จ นาม น สกฺกา สฐฺณ อาธาเร ฯ ประโยคนี้ บางท่านถือเคร่งทางธาคู ไม่ยอมให้เป็นกัณฺมวาทฺก ให้เป็นภาววาทฺกอย่างเดียว เวลาแปลไทย ยอมตัดออกเป็น ๒ ประโยค คือ พุทฺธา นาม ตอนหนึ่ง และ น สกฺกา อีกตอนหนึ่ง

๖. เรื่องกริยากับกาล : ย่อมเป็นเครื่องบอกระยะเวลาการกระทำของบทประธานหรือกัศตา นับเป็นเรื่องสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งต้องประกอบให้ถูกกับกาลนั้น ๆ มิฉะนั้นจะทำให้ข้อความในประโยคนั้นคลาดเคลื่อนหรือแปรรูปไปหมด เพราะกำหนดระยะเวลาการกระทำไม่ได้ว่า ทำก่อนหรือหลัง ทำแล้วหรือกำลังทำ

เครื่องหมายกำหนดกาลนั้น อยู่ที่กริยาอันสำเร็จมาจากอาขยาตหรือกิดัก ซึ่งในบทนี้จะพูดถึงกริยาอาขยาตก่อน กริยาอาขยาตนั้นมีวิภัตติเป็นเครื่องกำหนด ดังนี้

๑. วัตตมานากริยา : กริยาที่แสดงกาลกำลังเป็นไป แยกออกเป็น ๓ คือ ปัจจุบันแท้, ปัจจุบันใกล้เคียงอดีต และปัจจุบันใกล้เคียงอนาคต ใช้วิภัตติหมวดวัตตมานาวิภัตติ โดยตรง ๑๒ ตัว มี ติ, อนฺติ, สติ, ถ, มิ, ม เป็นต้น ใช้ อาณัตตกริยา (หมวดปัญญามีวิภัตติ) และ อนุมติกริยา (หมวดสัตตตมีวิภัตติ) โดยอนุโลม

๒. อนาคตกริยา : กริยาที่แสดงกาลยังมาไม่ถึง มีระยะเวลาห่างกว่าปัจจุบัน ใกล้เคียงอนาคตหมวดวัตตมานาวิภัตติ และไม่มีกำหนดว่าห่างไกลเพียงไหน คงหมายถึงกาลที่ยังมาไม่ถึงตลอดไป ใช้วิภัตติหมวดภวิสสันตวิภัตติประกอบกริยาโดยตรง ใช้อดีตปริกัปปกริยา คือหมวดกาลาติปัตติวิภัตติ ที่บอกอนาคตกาลในอดีตกาลโดยอนุโลม

๓. อดีตกริยา : กริยาที่แสดงกาลล่วงไปแล้ว ถ้าล่วงไปในระยะใกล้ชิด ใช้วัตตมานาวิภัตติ ถ้าล่วงไปนานออกไปเป็นเมื่อวานนี้ ใช้หิยัตตนิวิภัตติ และหากล่วงไปแล้วตั้งแต่วันขึ้นนี้จนถึงไม่มีกำหนด ใช้ปโรกขาวิภัตติ

ข้อสังเกตในการใช้กาลประกอบกริยา มีดังนี้

ก. ถ้าเป็นการเล่าเรื่องที่เป็นไปในขณะนั้น หรือเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นธรรมดาทั่วไป นำมาเล่าดูเป็นเรื่องปัจจุบันตามท้องเรื่อง กาลไม่ปรากฏชัดเจนว่าเป็นกาลอะไร เช่นนี้ให้ใช้หมวดวัตตมานาวิภัตติ ที่คลุมระยะเวลาทั้ง ๓ เข้าไว้ก่อน ตามท้องเรื่องในอรรถกถาธรรมบท นิยมใช้วิภัตติหมวดวัตตมานาวิภัตติมากที่สุด

ข. ถ้าเป็นเรื่องที่บ่งว่า ได้มีได้เกิดขึ้นแล้ว ใช้หมวดที่บอกอดีตกาล ตามสมควร แก่กาลที่เกิดล่วงไปแล้ว ในระยะใกล้หรือไกล ในอรรถกถาธรรมบท ใช้หมวดอัชชัตตนิมากที่สุด เหมือนหมวดวัตตมานาวิภัตติ

ค. ถ้าเป็นเรื่องที่แสดงว่า ยังไม่มียังไม่เกิดขึ้น แต่อยู่ในวิสัยที่จักมีจักเกิดขึ้นได้ เป็นเรื่องคาดหมายล่วงหน้า โดยมากในข้อความเช่นนี้ มักมีนิบาตจำพวกคาดหมายความหวัง

ล่องหน้าเป็นการสมมติเรื่อง เช่นนี้ใช้วิภัติหมวดภวิสสันติ เช่น โส สตถาริ ปุเชตุกาโม หุตวา สเจ อิมิ สาฏกั ทสฺสามิ เนว พุราหฺมณฺชิยา น มยฺหิ ปารุปนํ ภวิสฺสนฺตฺติ จินฺเตสิ ฯ เป็นต้น ในเรื่องเช่นนี้ มีนิบาต คือ เจ สเจ ยทิ หรือ นุ โข อยู่ด้วยเสมอ

ง. ถ้าเป็นเรื่องที่เกิดล่องเลยไปแล้ว แต่กลับยกเอามากล่าวใหม่ โดยสมมติเรื่อง ให้เป็นเหมือนว่ายังไม่เกิดขึ้น และเป็นความคาดหมายเช่นเดียวกับข้อ ค. ต่างกันเพียง ในข้อนี้ เป็นเรื่องที่ไม่อยู่ในวิสัยจักเกิดขึ้นได้ เพราะได้เกิดล่องผ่านไปเสียแล้ว ในกรณีเช่นนี้ ให้ใช้ วิภัติหมวดกาลาติปตฺติ เช่น สตฺธา อาคนฺตุวา ฯเปฯ ภิกฺขเว สจายิ เอกสาฏโก ปฐฺมยามเ มยฺหิ ทาสุ อสฺกฺขิสฺส สพฺพโสฬสํ อลฺภิสฺส, สเจ มชฺฌิมยามเ ทาสุ อสฺกฺขิสฺส สพฺพภูฏกั อลฺภิสฺส ฯเปฯ เป็นต้น

ในข้อความนี้ พระศาสดาทรงยกเรื่องที่เกิดล่องไปแล้วมาตรัสใหม่ ทำให้เป็นคู่เรื่องที่ยัง ไม่เกิดขึ้นว่า ถ้าทำอย่างนั้นจักได้ดังนี้ แต่นี้พราหฺมณได้ถวายผ้าไปแล้ว จักเป็นดังที่ตรัส ไม่ได้เลย แต่ในข้อนี้ ก็มีเรื่องสังเกตในความนั้นอยู่บ้าง โดยมีนิบาต คือ เจ สเจ ยทิ ที่ บอกรูป (เงื่อนไข) อยู่ด้วยเสมอ

ส่วนกาลสำหรับกิริยาภิกตํ มี ๒ อย่าง มีคำอธิบายโดยสังเขป ดังนี้

๑. ปัจจุบันกาล : กิริยาที่แสดงกาลที่กำลังเป็นไป ประกอบด้วยปัจจัยภิกตํ จำพวก อนุตฺ และ มาน ปัจจัย ออกเสียงหมายกาลว่า “อยู่” เป็นปัจจุบันแท้, ออกเสียงว่า “จะ” หรือ “เมื่อ” เป็นปัจจุบันใกล้เคียงกาล, และที่ประกอบด้วย ตพฺพ และ อนฺนิย ปัจจัย แปลไม่มีเครื่องหมายกาลโดยชัดเจน เป็นแต่บอกความจำเป็น สำหรับ ตพฺพ ปัจจัย บอก ความแนะนำ ชักจูง ทั้ง อนฺนิย และ ตพฺพ ปัจจัยนี้ เมื่อเทียบตามสัตตตมวิภัติในอาชายต ก็ อนุโลมเข้าในปัจจุบันเหมือนกัน

๒. อดีตกาล : กิริยาที่แสดงกาลล่วงแล้ว ที่ประกอบด้วย ต และพวก ตฺวนาจิ ปัจจัย ใช้บอกกาลที่ล่วงแล้ว แต่ไม่มีจำกัดแยกละเอียดออกไปเป็นอดีตใกล้เคียง เหมือนใน วิภัติอาชายต แบ่งระยะเวลาเพียงล่วงแล้ว และแล้วเสร็จ จะเรียงแต่งกิริยาเป็นกาลอะไรใน ภาษาไทยสังเกตยาก ต้องคำนึงถึงความเป็นตอน ๆ ระหว่างช่วงกิริยาหนึ่ง ๆ เป็นสำคัญ หาก พงฺเฉพาบต ยังไม่พอที่จะจับเค้าได้

ข้อปลีกย่อยเกี่ยวกับการประกอบกิริยาและการสังเกต มีดังนี้

ก. อนุตฺ ปัจจัย ใช้ประกอบเฉพาะในกัตตุวาจก และ เหตุกัตตุวาจก ไม่ใช้ในวาจกอื่น

มาน ปัจจย ใช้ในวาททั้ง ๔ เว้น ภาววาทอย่างเดียว ส่วนที่เกี่ยวกับลិងค์ อนุต ปัจจย ที่ใช้เป็นกิริยาหรือวิเสสนะของนามที่เป็นอิตถิลិងค์ ต้องใส่เครื่องหมาย คือ อี ที่สุดแห่งปัจจย ด้วย เช่น กโรนุต เป็น กโรนุติ เป็นต้น ส่วน มาน ปัจจย ไม่ต้องเปลี่ยนแปลงอะไร คงใช้เปลี่ยนไปตามลិងค์ของนามที่เป็นเจ้าของ ในรูปเดิมของตน คือ มาโน , มานา และ มานั นั่นเอง

ข. อนุต มาน และ ตวา ปัจจย บางทีประกอบกิริยาที่แสดงอาการทำพร้อมไปกับกิริยาอื่น ก็มี เป็นปัญหายุ่งยากในการที่จะสังเกตได้ว่า บทกิริยาไหนเป็นกิริยาหลัก บทกิริยาไหนเป็นกิริยาประกอบ ซึ่งเป็นเหตุให้แต่งและวางกิริยาผิดที่และผิดตัวไปได้เสมอ แต่เมื่อมีการใช้กันได้ ทางสังเกตก็ต้องมี

ในที่นี้จะตั้งข้อสังเกตพอเป็นแนวทาง แต่จะชี้ให้เห็นการตายตัวยังไม่ได้ ต้องสุดแต่กระแสดความในที่นั้น ๆ ซึ่งจะต้องใช้ความพินิจเป็นเรื่อง ๆ ไป เบื้องต้นพึงขังน้ำหนักของกิริยาคว่า ใน ๒ กิริยา กิริยาตัวไหนประธานแสดงออกมาได้เต็มที่ ตามลำพังตนเอง เหมือนคำว่า “ ยืนพัด ” (วิชมานา จูตา) ใน ๒ บทนี้ กิริยาบทไหนเป็นตัวหลัก คือ มุ่งที่จะให้ประธานแสดงออกเด่น ตัวไหนเป็นแต่เพียงกิริยาประกอบ หนูนกิริยาหลักที่เป็นตัวยืน ให้ชัดเจนลงไปว่าทำอะไร ลองแยกออกดูว่าอย่างไรจะได้ความถูกต้องตรงตามเป็นจริง คือยืนแล้วพัด พัดแล้วยืน หรือยืนพัด ในที่นี้มุ่งจะแสดง ๒ อย่าง คือ ยืนกับพัดพร้อม ๆ กัน ในคราวเดียว มิใช่มุ่งแต่จะแสดงเฉพาะอาการพัดอย่างเดียว แต่มุ่งจะแสดงว่า ประธานแสดงอาการในท่าอิริยาบถไหน เพราะอาจจะยืน,นอน, หรือนั่งพัด ก็ได้

สำหรับในข้อนี้ เราจะเห็นว่า กิริยายืน เป็นอาการที่ประธานแสดงออกเป็นหลัก กิริยาที่พัดเป็นอาการอาศัย กิริยาที่พัดต้องอาศัยอิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่ง จึงจะทำได้ และกิริยาที่แสดงออกพร้อมกัน ๒ อย่าง จะมีน้ำหนักเสมอกันไม่ได้เอง เพราะมิใช่กิริยาที่แสดงออกได้ตามลำพังตนเองอย่างเดียว เหมือนต้นไม้ ลำต้น กิ่ง อะไรต้องอาศัยอะไร แม้ คำว่า “ นั่งเข้ามาน ” “ นั่งกินข้าว ” “ ประทับนั่งตรัส ” เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน ปัญหาอยู่ที่ไม่ว่าจะแยกบทไหนเป็นตัวยืน บทไหนเป็นตัวอาศัย ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้ศึกษาตีความผิดและแต่งกลับกันไป เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญและควรสังเกตให้มาก จึงจะแต่งบาลีได้ดีและถูกต้อง

๙. เรื่องการเรียง น ปฏิเสธ : มีเรื่องที่ควรทราบในการเรียงเข้าประโยค ดังนี้

๙.๑ ถ้าใช้ปฏิเสธกับกิริยาอาขยาด ให้คง น ไว้ ห้ามแปลงเป็น อ หรือ อน

เพราะจะได้ไม่พ้องกับ อ ต้นธาตุ ซึ่งจะทำให้สังเกตยากในเวลาแปล เช่น น กโรติ, น โหติ จะใช้แปลเป็น อกโรติ หรือ อโหติ ไม่ได้ ไม่เช่นนั้นจะไม่รู้ว่า อกาติ และ อโหติ, กับ อกโรติ และ อโหติ ต่างกันอย่างไร ก็อะไรปฏิเสธ อะไรไม่ปฏิเสธ นั่นเอง

๑.๒ ถ้าใช้ปฏิเสธกับกริยาภิกตฺที่ ประกอบด้วย ตูนาทิ ปัจจัย ไม่นิยมใช้ในรูป น แต่นิยมแปลเป็น อ หรือ อน เช่น อคนตุวา, อนคนตุวา เป็นต้น โดยมากที่มีใช้คงอยู่ในรูป น นั้น มีน้อยที่สุด เช่น พุราหุมโณปิ เกหิ คนตุวาฯเปฯ สตุถาริ เนว อภิวาเทตฺวาน ปฏิสนฺถาริ กตุวาฯเปฯ เป็นต้น ตามตัวอย่างนี้ ถ้าจะสันนิษฐานที่ให้คง น ใวนั้น เพราะอำนาจความของ น ที่ปฏิเสธ กินความตลอดถึงบทอื่นที่เกี่ยวข้องกันด้วย ดังใน ตัวอย่างที่ว่า น ปฏิสนฺถาริ กตุวาฯเปฯ นั้น น ศัพท์วางครอบ ปฏิสนฺถาริ ให้อยู่ในวงปฏิเสธ ด้วย นอกจากนี้ที่ยังคงไว้ในรูป น ที่ปฏิเสธคุณหรือนาม ก็ยังมีอยู่บ้างดังต่อไปนี้

๑.๒.๑ ถ้าใช้ปฏิเสธกับกริยาภิกตฺ ที่ใช้คุมพากย์ได้ คือที่ประกอบไปด้วย ต, ตพฺพ และ อนิย ปัจจัย จะคงไว้ในรูป น หรือแปลเป็น อน ก็ได้ เช่น น กโต, น ภาเวตฺพุโป, น กรณิยํ, หรือ อกโต, อกตฺตพฺพิ และ อกรณิยํฯเปฯ เป็นต้น

๑.๒.๒ ถ้าใช้ปฏิเสธนามหรือคุณ นิยมแปล น เป็น อ หรือ อน เช่น อพุราหุมโณ, อภาโว, อนริโย, อภฺพุโป และ อนนฺจุจฺวิโกฯเปฯ เป็นต้น ที่ยังคงไว้ในรูป น นั้น มีน้อยที่สุด เท่าที่เคยพบเนื่องๆ คือ น จิริ, น จิริสฺส เป็นต้น

๑.๒.๓ การเขียน หากเป็น น ศัพท์ ต้องเขียนให้ห่าง เช่น น คโต เป็นต้น เว้นแต่เข้าสนธิ จึงเขียนให้ติดกัน เช่น น ปกาเสติ เป็น นปฺปกาเสติ เป็นต้น แต่ต้องจำไว้ว่า ถ้าแปลเป็น อ แล้ว ต้องเขียนให้ติดกับบทที่ปฏิเสธ เสมอ

บทที่ ๘

เรื่องการเรียงศัพท์นิบาต และไวยากรณ์

ศัพท์นิบาตทั้งหลาย มีความจำเป็นในการเชื่อมข้อความให้ชัดเจนแน่นอน ผู้ศึกษาจึงควรทราบกฎในการเรียงหรือวางนิบาตนั้น ๆ ให้ถูกต้องด้วย ในบทนี้จะว่าถึงกฎในการเรียงศัพท์นิบาตต่าง ๆ โดยเฉพาะ ดังนี้

๑. นิบาตเรียงต้นประโยค : ได้แก่นิบาตพวก สเจ, ยทิ, นนุ, อโห, ยนุญน, หนุท, เตนหิ, อถ, อถโข, อถวา, อปุเปวนาม, ยถา, เสยฺยถา, ตถา, เอว เป็นต้น สำหรับ สเจ กับ ยทิ นั้น มีวางเรียงเป็นที่ ๒ บ้าง ส่วน เอว ศัพท์ ที่ใช้เป็นกิริยาวิเศษณะ วางได้ตามบทที่ตนขยาย

๒. นิบาตเรียงเป็นตัวที่ ๒ : ได้แก่นิบาตพวกที่มีบทอื่นนำหน้า แม้เพียงบทเดียวหรือศัพท์ ก็ได้ ได้แก่นิบาตพวก หิ, จ, ปน, กิร, ขลฺ, สฺ, ญ, เจ, โข และ วา ที่แปลว่าอีกอย่างหนึ่ง เป็นต้น สำหรับ หิ, จ, ปน และ กิร เมื่อมีบทหรือศัพท์ที่จำต้องเรียงไว้หน้าเกินกว่าหนึ่ง ก็ให้เลื่อนไปเรียงไว้เป็นตัวที่ ๓ บ้างก็มี

๓. น และ มา ศัพท์ ถ้าปฏิเสธหรือห้ามกินความตลอดทั้งตอนหรือทั้งประโยค ก็ให้เรียงไว้ต้นประโยค แต่ถ้าปฏิเสธหรือห้ามเฉพาะบทหรือเฉพาะศัพท์ ก็ให้เรียงไว้หน้าบทหรือหน้าศัพท์ นั้น

๔. จ ศัพท์ ที่ใช้ควบบทหรือควบพากย์ มีเงื่อนไขในการเรียง ดังนี้

๔.๑ ควบบทประธานที่เป็นเอกพจน์หลายบท ให้เรียงกำกับไว้ท้ายบทนั้น ทุก ๆ บท หรือจะเรียงไว้แต่เฉพาะท้ายบทที่สุดก็ได้ แต่กิริยาคุมพากย์ต้องเป็นพหูพจน์ เพราะ จ ศัพท์ที่ทำหน้าที่ควบบทนั้น ๆ ก็เท่ากับควบบททั้งหลายเข้าด้วยกันให้เป็นพหูพจน์ คือมีความเป็นหลายบทนั่นเอง เช่น ตทาปี เสฏฺฐิ จ ภริยา จ ธีตา จ ตถา ปลายิตฺวา ฯเปฯ ปตฺเถนฺตา โกสมฺพี ปฏฺิพฺชฺสีสุ ฯ แม้อัปกันตริกิริยาที่มีใช่อพยยศัพท์ ก็ต้องเป็นพหูพจน์ด้วย

อนึ่ง ในที่ประสงค์จะแยกความของบททั้งหลายออกโดยเฉพาะของตน ไม่ถือรวมกัน กิริยาคุมพากย์ใช้เป็นเอกพจน์ก็มี เช่น รมฺมเสนาปติสฺส เม อชฺช ปาโตว ทนฺตคกฺกุณฺณจ มุโขทกฺกญฺจ ทินฺนุ ฯ และ เช่น วิชาymanาย ปน รตฺติยา วลาหวิกโม จ อรุณฺคฺคฺมนฺณจ ตศฺสา คพฺภวฺภูฏานญฺจ เอกคฺขณฺ อโหสิ ฯ เป็นต้น

๔.๒ ควบประธานที่เป็นเอกพจน์หลายบท ที่บทวิเสสนะและกิริยาคุมพากย์
ร่วมกัน บทวิเสสนะและกิริยานั้น อยู่ใกล้บทประธานใดให้ถือบทประธานนั้นเป็นหลักในการ
เปลี่ยน ลิงค์ และวจนะ เช่น อาวุโส เทวทศเคน เอว อุนิสฺสยสมฺปนโน กุมารกฺสุสโป จ
เธรี จ นาสิตา ฯเปฯ เป็นต้น

๔.๓ ควบบทประธานหลายบท ซึ่งต่างก็มีบทวิเสสนะเป็นของตน ๆ ต้องเรียง
จัดไว้เป็นพวก ๆ บทวิเสสนะของบทประธานตัวใด ก็ให้เรียงไว้หน้าและวาง จ ศัพท์ไว้เป็นที่
๒ ของตอนนั้น ๆ ทุกตอนไป

๔.๔ บทประธานหลายบท ที่มีบทวิกกิตตาร่วมกันบทเดียว ต้องทำบทวิกกิตต
ตานันให้เป็นพหูพจน์ พร้อมทั้งกิริยาคุมพากย์ด้วย ให้ดูตัวอย่างในเรื่องการเรียงวิกกิตตาคด้วย

๔.๕ บทประธานบทเดียว ควบบทวิกกิตตหลายบท ให้ทำบทวิกกิตต
พร้อมทั้งกิริยาคุมพากย์ ให้มีวจนะตรงกับประธาน แล้ววาง จ ศัพท์ไว้เป็นตัวที่ ๒ ของตอน
๒ ไปทุกตอน เช่น เต กิลมนฺเต ทิสฺวา มหาโมคฺคฺคฺฉานตฺเตโร ปรโวชฺ โภเชตฺตุกาโม
อฺตุตฺตฺตฺถุ จ ปิณฺฑาย ปเวเสตฺตุกาโม อโหสิ ฯเปฯ เป็นต้น

ตามตัวอย่างนี้ จะวาง จ ศัพท์ไว้หลัง โภเชตฺตุกาโม แห่งหนึ่ง หลัง ปเวเสตฺตุกาโม อีก
แห่งหนึ่ง หรือจะวางไว้หลังบท ปเวเสตฺตุกาโม แห่งเดียวก็ได้ การเรียง จ ศัพท์ไว้ตอน
ท้ายสุดแห่งเดียวนั้น เหมาะสำหรับข้อความที่มีน้อย ๆ เวลาแปลหา จ ศัพท์ จะหาได้ง่าย ถ้า
เป็นข้อความหลายตอน จะวางไว้เฉพาะตอนท้ายแห่งเดียวก็ไม่เหมาะ เพราะจะทำให้หา จ
ศัพท์ยาก จึงควรวาง จ ศัพท์ไว้ในที่เห็นง่าย ๆ

๔.๖ จ ศัพท์ควบบทประธานหลาย ๆ บท ที่มีบทสามีสัมพันธ์เป็นเจ้าของ
เพียงบทเดียว ให้วางหรือเรียง จ ศัพท์ กำกับประธานไปทุกบท แล้ววางบทสัมพันธ์ไว้หน้า
บทประธานบทแรกเพียงบทเดียว เช่น ตฺสฺส หตฺถปาทา จ อฺกุขฺนิ จ กณฺณา จ นาสา จ
มุขฺลฺจ น ยถาภูฏานเ อเหตฺติ ฯเปฯ เป็นต้น

๔.๗ จ ศัพท์ ควบบทนามที่เป็นวิภัตติอื่นนอกจากปฐมวิภัตติ ที่ขยายกิริยาบท
เดียวกัน นิยมเรียงนามบทนั้นไว้หน้ากิริยาที่ขยายบทหนึ่ง นอกนั้นเรียงหลังกิริยาเช่นเดียวกับ
การเรียงบทวิกกิตตหลายบทจะนั้น เช่น โส นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฺถุฏฺฐานเ โภคสมฺปฺทญฺจ
ลภติ ปรีวารสมฺปฺทญฺจ ฯเปฯ เป็นต้น

ส่วน จ ศัพท์ ที่ทำหน้าที่ควบพากย์ นั้น หมายถึงควบพากย์ รวมทั้งประธานด้วยก็มี ควบเฉพาะบทกิริยากุมพากย์อย่างเดียว ก็มี ควบตลอดถึงบทอื่นที่เนื่องกันทางความ ก็มี ความประสงค์ที่ควบนั้น ก็เพื่อจะทำได้กลุ่มคำพูดตอนหนึ่ง ๆ มีสิทธิ์เสมอกัน ในการเรียง จ ศัพท์นั้น ซึ่งมีข้อควรทราบดังนี้

๑. บทประธานบทเดียวทำกิจหลายอย่าง กล่าวคือ เมื่อมีกิริยากุมพากย์มากบท หากเป็นกิริยากริยากริยาก็ต้องทำให้มีลิงค์, วจนะ, วิภคติ เสมอกับบทประธาน แล้วจึงเรียงบทที่ ขยายกิริยานั้นไว้เป็นส่วน ๆ เช่น เอกจุใจ อุตตนา จ ทานํ น เทติ ปรณฺจ น สมาทเปติ ฯ ส่วนจะวาง จ ศัพท์ อาจวางได้หลายวิธีด้วยกัน ดังนี้

๑.๑ วางเป็นลำดับที่ ๒ ของตอนนั้น ๆ ทุกตอน ตัวอย่างในข้อ ๑

๑.๒ วางเป็นอันดับที่ ๒ ของบทหน้าในตอนสุดท้าย เช่น เอกจุใจ อุตตนา ทานํ น เทติ, ปรณฺจ น สมาทเปติ ฯ เป็นต้น

๑.๓ วางเป็นอันดับสุดท้ายของตอนต้น และตอนที่ ๒ และตอนต่อ ๆ ไป ทุกตอน เช่น เอกจุใจ ฯเปฯ เทติ จ ฯเปฯ สมาทเปติ จ ฯ เป็นต้น

สำหรับการวาง จ ศัพท์ตามตัวอย่างในข้อ ๑.๓ นี้ เหมาะสำหรับที่มีข้อความ ๒-๓ ตอน แต่ที่มีข้อความมากตอนสำนวนจืด ไม่มีรส จึงควรวางอย่างข้อที่ ๑.๑ หรือ ๑.๒ หรือจะวางไว้เป็นอันดับสุดท้ายของตอนที่ ๑ และวางไว้เป็นอันดับที่ ๒ ของตอนต่อ ๆ ไป เป็นว่า เอกจุใจ อุตตนา ทานํ น เทติ จ ปรณฺจ น สมาทเปติ ฯเปฯ ดังนี้ก็ได้

๒. ถ้ามีบทประธานหลายบท กิริยากุมพากย์ก็หลายบท ต่างก็มีข้อความเป็นอิสระ ไม่ ขึ้นแก่กัน ให้จัดเรียงไว้เป็นพวก ๆ อย่าให้สับสนผิดพวก และวาง จ ศัพท์ไว้ตามอย่างข้อ ๑ ในข้อ ๑.๑ นั้น เช่น ฉินฺนุคฺคานิจฺจเว ตินฺนํ ขาทามิ, โอบุคฺคกฺคณฺจ เม สาขากฺค ขาทนฺติ, อาวิลานิ จ ปานียานิ ปิวามิ ฯเปฯ หรือจะวาง จ ศัพท์ไว้ตามข้อ ๑.๒ เช่น อิทานิ เม เกเห จิรยาคู ปฏฺยตฺตา, เถโร จ อาคนฺตุวา มม เกหฺทฺวาเร จูโต ฯ เป็นต้น ก็ได้

วิธีเรียง จ ศัพท์ ทั้งที่ควบบทและควบพากย์ ตามที่กล่าวมาแล้ว นั้น เป็นข้อที่ใช้กัน อยู่โดยทั่วไป แต่ก็ยังมีวิธีการเรียงตามลีลาของภาษาที่ควรจะทราบอยู่อีกบ้าง ซึ่งจะนำมา กล่าวไว้ให้เป็นทีประชุม จ ในที่นี้ พอเป็นทางสังเกต ดังนี้

๑. จ ศัพท์ที่ควบ ตุ่มตลกักตตา แม้จะมีหลายบทกิริยากุมพากย์ ซึ่งตามปกติ ใช้ วฏฺฏติ หรือ ยุตฺติ ไม่ต้องเปลี่ยนพจน์ คงใช้อยู่ในรูปเอกพจน์เสมอ เช่น ก็ ปน ภูตฺเต

ทวตฺตีสาการเ สขฉมายิ กานฺตุ อตฺตภาเว จ ขยวํ ปฏฐเปตฺตุ ตุมหากเมว วฏฺฐติ อูทาหุ
อมุหากมปิ ฯเปฯ เป็นต้น

อนึ่ง พึงสังเกตว่า ๕ ปัจจย นั้น แม้จะไม่มีเครื่องหมายลึงค์โดยชัดเจน แต่ปรากฏใช้
ที่แสดงออกทางกิริยาคุณพากย์ของตน คือ ยุคฺตฺ เสมอ ฉะนั้น จึงได้ความว่า ๕ ปัจจย นั้น
เป็นนปฺงสกลิงค์ เอกวณะ เท่านั้น ผู้ศึกษาจึงควรระวังเรื่องกิริยาคุณพากย์ให้ดี

๒. จ ศัพท์ ที่ควบบทประธานที่ต่างประเภท ต่างบุรุษ และต่างพจน์กัน แต่มี
กิริยาคุณพากย์ที่ใช้ชนิดเดียวกัน เวลาเรียงให้ละกิริยาตอนต้นไว้เสียบ้าง เหลือไว้แต่บทท้าย
บทเดียวกันก็ได้ และกิริยาคุณพากย์นี้ จะใช้บุรุษหรือวณะอะไร ก็ให้ถือบทประธานที่อยู่ใกล้
เป็นเกณฑ์ เช่น อหฺลจ ตุมฺเห จ ภิกฺขุ จ อาวาสา นิกฺขมฺนฺติ ฯ เป็นต้น

ตามตัวอย่างนี้ มีบทประธานที่มีบุรุษครบทั้ง ๓ แต่เนื่องจากใช้กิริยาอย่างเดียวกัน
ครั้งจะวางกิริยาเช่นนั้นไว้ให้ครบทุกตอนตามบทประธาน ก็ไม่จำเป็น เพราะใช้กิริยาซ้ำกัน
ท่านจึงวางกิริยารวรัดไว้ตอนท้ายสุดแห่งเดียว ตอนต้นปล่อยให้รู้กันโดยนัย เวลาแปลให้
เติมกิริยาเอาเองตามบุรุษ เพื่อรักษาทางสัมพันธ์และไวยากรณ์

อนึ่ง บทที่มีบทประธานเหมือนในข้อที่แล้วมา แต่ไม่มีกิริยา มีแต่บทวิทิตกัตตาหรือ
วิเสสนะ ก็คงมีคติเช่นเดียวกับข้อที่กล่าวมาแล้ว เช่น สามิ อหฺลจ อภรณานิ จ เม ตว
สนฺตฺกานเนว ฯ เป็นต้น

๓. จ ศัพท์ที่ทำหน้าที่ควบบทที่แปลกจากที่กล่าวแล้ว ซึ่งทำให้กิริยาคุณพากย์
ต้องเปลี่ยนไป อย่างนี้ไม่ค่อยมีใช้ เพราะอำนาจความบังคับ จำต้องให้เป็นเช่นนั้น เช่น
ภคฺนิ ตฺยา กถิตฺสฺสฺตฺถภาวํ วา วิตถภาวํ วา อหฺลจ ตฺวณฺจ ชานาม ฯ เป็นต้น

ในที่นี้ ประธานที่เป็นมัธยมบุรุษ ควบกับประธานที่เป็นอุตตมบุรุษ ซึ่งเป็นเอกพจน์
ด้วยกัน ได้ผลลัพธ์เป็นพหูพจน์ ทำให้กิริยากลายเป็นอุตตมบุรุษพหูพจน์ไป นี่เป็นสำนวน
เรียงทางมคธ ที่ต้องการสำนวนรัดกุม แต่ถ้าถือทางสัมพันธ์ เวลาแปลจะต้องขึ้น มยฺ จึงจะ
ถูกต้อง หากจะสัมพันธ์กันเท่าตัว ก็จะรู้สึกแปลกอยู่ การควบ จ ศัพท์แบบนี้ไม่มีปรากฏนัก

๔. จ ศัพท์ ที่ควบบทหรือพากย์ ศัพท์แรกมักชอบเอา เอว ศัพท์กำกับด้วย
แต่ต่อไปไม่ต้องมี เอว เช่น อมุหากณฺเจว มาตาปิตฺตฺวาทีนฺถจ ญฺาตฺกานํ กาลกตฺตานํ ฯ หรือ
วิปริตา ปน กลฺยาณมิตฺตา เจว สปุริสา จ ฯเปฯ และ ตา กถยฺมานา ฐิตา โรทฺธิ เจว หสิ จ
ฯเปฯ เป็นต้น การใส่ เอว ศัพท์ กำกับอย่างที่ว่านี้ ไม่ถือเป็นกฎเกณฑ์เสมอไป บางครั้ง

ไม่เต็มก็มี แต่ที่เต็มนั้นมีมาก แม้ น ศัพท์ปฏิเสธ ที่มีตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไป ก็นิยมใช้เอา ศัพท์เหมือนกัน ซึ่งมีตัวอย่างที่จะเห็นได้ในหนังสืออรรถกถาธรรมบทโดยทั่วไปแล้ว

ส่วนวิธีเรียงที่มี วา ศัพท์ มีเกณฑ์นิยมเช่นเดียวกับ จ ศัพท์ เพียงทำความเข้าใจใน ส่วนมาก เหมือนกับที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้จะพูดถึงข้อปลีกย่อยบางประการที่ควรทราบ สำหรับ ปี ศัพท์ และ วา ศัพท์ ไว้ด้วย ดังนี้

๑. ปี ศัพท์ ที่ควบบทที่ลงในอรรถแห่ง สมุจจัย คือที่แปลว่า “ ทั้ง ” มีความหมายเท่ากับคำว่า “ ด้วย ” ของ จ ศัพท์ เวลาเรียง ให้แต่งกิริยาคุณพากย์เป็นพหูพจน์ เช่นเดียวกับ จ ศัพท์ เช่น อนาถปิณฑโกปิ วิสาขาปี มหาอุปาสิกา นิพทุธิ ทิวสสุส เทว วาเร ตถาคตสุส อุปภูฐานัน คจฺจนฺติ ฯ เป็นต้น

สำหรับ ปี ศัพท์ ที่ลงในอรรถแห่ง วิกัปป คือที่แปลว่า “ บ้าง ” แต่ต้องกิริยาคุณพากย์ เป็น เอกพจน์ เพราะมิได้ถือเอาความเป็นบวก แต่ให้ถือเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น คงคาทีนํ นทีนํ ปุณฺณกาโลปิ อุณฺกาโลปิ สุกฺขกาโลปิ ปญฺญาติ ฯ เป็นต้น

๒. วา ศัพท์ ที่ลงในอรรถวิกัปปิตถะ ที่แปลว่า “ หรือ ” ที่ใช้ในอรรถ ระหว่างบทหรือพากย์ และที่แปลว่า “ ก็ดี ” “ ก็ตาม ” และ “ บ้าง ” ซึ่งใช้ลงที่สุคตบท หรือพากย์ ที่มีความหมายแยก มิใช่บวก กิริยาพากย์ต้องเป็นเอกพจน์ นอกจากบทประธาน ท้ายสุดจะเป็นพหูพจน์ จึงต้องเป็นพหูพจน์ตามระเบียบ มีตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็น เช่น หลิตพหฺภูฐานเ หาโส วา สํเวคฺคฺฐานเ สํเวโค วา ทายํ ทาสุ ยุตฺตฺฐานเ ทานํ วา นานาโหสิ ฯ เป็นต้น

ตามที่กล่าวมานี้ กิริยาพากย์ต้องเปลี่ยนพจน์ เนื่องด้วย ปี และ วา ศัพท์ ที่ควบบทนาม ที่เป็นปฐมวิภัตติ เท่านั้น แต่ควรวิภัตตินอกนี้ไม่เกี่ยวกับกิริยาพากย์ เว้นแต่ อนภิตกัตตา ใน พากย์ ภาววากก เท่านั้น อำนาจที่ใช้ควบนั้นอาจมิได้ตั้งแต่ปฐมวิภัตติ - สัตตมีวิภัตติ แม้ อาลปนวิภัตติ ก็ไม่ปรากฏ และการควบก็ควบศัพท์ที่มาจากคุณนาม, สัพพนาม, กิริยา, วิเสสนะ และ วิกติกัตตา เท่านั้น

ส่วนการเขียนศัพท์นิบาตนั้น ปี, อปี, ว, เอว และ อิว ศัพท์ ให้เขียนติดกับบทที่กำกับ นอกนั้นให้เขียนห่าง หิ กับ จ ศัพท์ (ที่มีใช้สมุจจัย) เมื่อต้อง สนธิ จึงเขียนให้ติดกับบทที่สนธิ เท่านั้น เช่น ตํ หิ เป็น ตณฺหิ, ตํ จ เป็น ตณฺจ, ฯ หรือแม้ จ ศัพท์ที่เป็นสมุจจัยเอง เมื่อ สนธิกับบทหน้าที่ตนกำกับ ก็ให้เขียนติดเช่นกัน เช่น อถกา สุสานโคปิกา ฯเปฯ วิตุฏฺฐานณฺจ

นิสัทนฐานญจ จงกมนฐานญจ ทิสฺวา ฯเปฯ แต่หากมิใช่ต้องสนธิอย่างนี้ ไม่ให้เขียนติดกัน ให้แยกห่างกัน.

๕. เรื่องไวยากรณ์ : เรื่องไวยากรณ์บาลี ได้กล่าวไว้แล้วในบทต้น ๆ ถึงไม่พิสดารนัก แต่คิดว่าเป็นเรื่องทบทวนความจำที่นิสิตได้เรียนมาแล้วนั้นปีที่ ๑ สำหรับเรื่องไวยากรณ์ที่จะนำมากล่าวในที่นี้ เป็นเพียงข้อที่เห็นว่า ผู้ศึกษาการแต่งแปลบาลีควรทราบเกี่ยวกับเรื่องอักษรวิธีเท่านั้น มิใช่เป็นการอธิบายไวยากรณ์ทั้งหมด ซึ่งมีข้อควรทราบ ดังนี้

๕.๑ เกณฑ์การเขียนนิคคหิต : นิคคหิตที่ต้องคงไว้และมีต้องคงไว้ มีกำหนดไว้ว่า หากนิคคหิตอยู่บนหน้าพยัญชนะวรรคทั้ง ๕ ให้แปลงเป็นพยัญชนะสุดวรรค เช่น ในวรรค ก (ก ข ค ฅ ง) ก็ให้แปลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่ สุดวรรค คือ ง เช่น สฺงโฆ (อยู่หน้า ฅ), กงฺโข อยู่หน้า ข เป็นต้น (สฺงโฆ, กงฺโข เดิม เป็น สฺโฆ , กฺโข ปัจจุบันเลิกใช้) หรือวรรค จ ก็ให้แปลงเป็น ญ เช่น อหฺญจ , ตลฺยจ เป็นต้น แต่หากนิคคหิตอยู่บนหน้าพยัญชนะอวรรค ให้คงนิคคหิตไว้ เช่น วิโส, สฺสโย, สฺสสาริ เป็นต้น (นิคคหิต อยู่หน้า ส ซึ่งเป็นพยัญชนะอวรรค)

๕.๒ พยัญชนะวรรคตัวที่ ๒ (ข, ฉ, ฐ, ฎ, ฬ) ไม่ใช่เป็นตัวสะกด แต่พยัญชนะวรรคและอวรรคนอกนี้ ใช้เป็นตัวสะกดได้บ้างมิได้บ้าง ซึ่งมีกฎเกณฑ์ ดังนี้

๕.๒.๑ พยัญชนะตัวที่ ๑ ในวรรคทั้ง ๕ เป็นตัวสะกดได้ในเมื่อมีพยัญชนะตัวที่ ๑ และ ๒ ในวรรคของตน เป็นตัวตามหลัง เช่น ปกฺก, สกฺก, และ ปกฺข, อกฺข, ฯเปฯ เป็นต้น

๕.๒.๒ พยัญชนะตัวที่ ๓ เป็นตัวสะกดได้ในเมื่อมีพยัญชนะตัวที่ ๓ หรือ ๔ ในวรรคเดียวกัน ตามหลัง เช่น มขฺข, อขฺข, และ มขฺฌ, อขฺฌาย เป็นต้น

๕.๒.๓ พยัญชนะตัวที่ ๕ เป็นตัวสะกดได้ ในเมื่อมีพยัญชนะทั้ง ๕ ตัวในวรรคเดียวกัน เป็นตัวตาม (ยกเว้น ง ไม่ใช่เป็นตัวตาม ใช้เป็นตัวสะกดอย่างเดียว) นอกนั้นใช้ได้ เช่น สกฺก, กงฺข, กงฺคุ, สกฺง เป็นต้น แต่จะใช้ ง เป็นตัวตามว่า กงฺง ดังนี้ไม่ได้ ส่วนพยัญชนะที่ สุดวรรคนอกนี้ (ญ, ฌ, น, ม,) ใช้เป็นตัวสะกดได้ทุกตัว และใช้เป็นตัวตามตัวเองก็ได้ เช่น กญฺญา, กณฺณ, ตุนฺน, และ ฌมฺม เป็นต้น

๕.๒.๔ พยัญชนะอวรรค ๓ ตัว คือ ย ล ส เมื่อใช้เป็นตัวสะกด ต้องใช้ ย ล ส นั้นเอง เป็นตัวตาม เช่น เสยฺโย, โกสลฺล และ เปสฺส เป็นต้น

ส่วนพยัญชนะอวรรคอีก ๒ ตัว คือ ว และ พ จะใช้เป็นตัวสะกดได้ต่อเมื่อมี ห ตามหลัง เช่น ชิวหา, มุพฺโพห เป็นต้น ส่วน ร ห เป็นแต่ตัวตาม มิใช่ตัวสะกด

๕.๒.๕ บทที่เข้าสมาส ถ้าเป็น อี และ อุ การันต์ ในปุงลึงค์ ของบท หน้า ต้องรัสสะให้เป็น อี, อุ เช่น เสฏฐิธิตา, วิญญูภาโว เป็นต้น แต่หากเป็น อา, อี, อุ การันต์ ในอิตถิลึงค์ ให้คงไว้ไม่ต้องรัสสะ เช่น อจฺจราสคํ, อิตฺถิรตนํ, ชมฺพุทฺธิโป เป็นต้น

๕.๒.๖ นิ อุปสัค ที่แปลว่า ไม่มี และ ออก หากนำหน้าศัพท์ที่มี พยัญชนะอยู่หน้า ให้ลงสังโยคคือตัวสะกด เช่น นิทุทุกฺขา, นิพฺภยา, นิภฺขมิตฺวา เป็นต้น ในที่นี้ นิ อุปสัค นำหน้าบทที่มีพยัญชนะคือ ท, ภ, ข อยู่หน้า จึงลงสังโยค (คือ ช้อน) ท, ภ, และ ก เข้ามา (ข้อสำคัญ คือ มี นิ อุปสัค อยู่หน้า) สำหรับ นิ อุปสัค ที่แปลว่า เข้า, ลง ไม่นิยมลงสังโยค เช่น นิคฺจฺจติ แปลว่า เข้าถึง และ นิมฺภุคฺโค ที่แปลว่า จมลงแล้ว เป็นต้น

นิ อุปสัค ที่มีพยัญชนะอยู่หน้าเช่นเดียวกัน แต่ไม่ต้องลงสังโยค เพราะพยัญชนะที่อยู่หน้าศัพท์นั้น เป็นพยัญชนะอวรรคบางตัว ซึ่งจะลงสังโยคไม่ได้ จึงเปลี่ยนวิธีเป็นทิมะ นิ เป็น นี เช่น นีวรณํ, นีหาโร, นีหริตฺวา, นีหตฺมโถ เป็นต้น ในที่นี้ นิ นำหน้าศัพท์ ที่มี ว และ ห นำหน้า จึงลงสังโยคไม่ได้ เพราะหากลงไปแล้ว ก็ไม่ทราบว่าจะอ่านออกเสียงเช่นไร

อีกอย่างหนึ่ง หาก นิ นำหน้าศัพท์ที่มี สระนำหน้า เช่น อุปกาโร, อาหาโร, อุปกิเลโส เป็นต้น ไม่ต้องทำวิธีดังกล่าว แต่ให้ใช้ลง ร อากม ท้าย นิ อุปสัคนั้น เช่น นิรูปกาโร, นิราหาโร, นิรูปกิเลโส, นิรฺนฺตฺราโย และ นิรูปทุทฺโธ เป็นต้น

๕.๒.๗ ทู อุปสัค มีวิธีเช่นเดียวกับ นิ อุปสัค เช่น ทูคฺคณฺโธ, ทูจฺจริตํ, ทูหรี, ทูจฺจยํ, ทูติกฺกโม และ ทูราวาสา เป็นต้น

๕.๒.๘ อุ อุปสัค นิยมลงสังโยคเหมือนกัน เช่น อุปฺปชฺชติ, อุम्मชฺชนํ, อุคฺคโลกนํ เป็นต้น เรื่อง อุ อุปสัคนี้ ต้องกำหนดให้ดี อย่าเอาไปปนกับ อุปสัค ซึ่งไม่นิยมลงสังโยค อยู่ตามคำพัง เช่น อุปฺปนฺโน แปลว่าเข้าถึง มิใช่เกิดขึ้น เป็นต้น

๕.๒.๙ ราชา ศัพท์ เมื่อเข้าสมาสแล้ว จะแจกอย่างมหाराชหรือราชา ก็ได้

๕.๒.๑๐ สำหรับศัพท์ว่า ปุตุตฺถาร, ฐมฺมวินย, ภิกฺขุสงฺฆ, ลากฺสการ, นามรูป, มหาชน, จุคฺคูปาต, ขนฺติโสฺรจฺจ และ สมถวิปสฺสนา นิยมใช้เอกพจน์ ไม่นิยมพหูพจน์

เรื่องปกิณณกะทางบาลีไวยากรณ์ยังมีอีกมาก ที่นำมาลงไว้นี้ เพียงพอเป็นที่สังเกตและกำหนดในการเขียนหรือแต่งภาษาบาลีเท่านั้น.

บทที่ ๕

เรื่อง ประโยคและการแต่งประโยคภาษาบาลี

ในบทที่ผ่านมา ได้พูดถึงวิธีการเรียงหรือวางส่วนประกอบ ซึ่งเป็นเครื่องปรุงต่าง ๆ ในการคุมความเข้าเป็นรูปประโยคแล้ว ในบทนี้จึงควรทราบการแต่งประโยคในภาษาบาลีไว้ด้วยการแต่งประโยคก็คือการคุมคำพูดเข้าเป็นกลุ่มคำ ซึ่งในขั้นตอนนี้ให้จำหลักสำคัญไว้ ๒ อย่างคือ

๑. บทประธานหรือตัวกัตตาในประโยค

๒. บทกิริยา หรือตัวแสดงอาการในประโยค

ภาษาบาลีที่เรียกว่าพากย์นั้น ต้องมีกลุ่มคำพูดอย่างน้อยที่สุด ๒ อย่างนี้ หรืออาจจะเรียกว่าประโยค ๒ ส่วน หรือประโยค ๓ ส่วน ก็ได้ ประโยคที่ใช้กิริยาที่มาจากสกัมมธาตุ (เรียกหากรรม) เรียกว่าประโยค ๓ ส่วน สำหรับประโยคที่ใช้กิริยาที่มาจากอกัมมธาตุ (ไม่ต้องเรียกหากรรม) เรียกว่าประโยค ๒ ส่วน ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

การเรียงบทประธานหรือกัตตานั้น ให้เรียงไว้หน้า ส่วนกิริยาให้เรียงไว้หลัง เช่นในภาษาไทยเราพูดว่า ไครมาแล้ว ภาษาบาลีจะแต่งประโยคเป็น โก อากจฺฉิฯ หรือ โก อากโตฯ หรือภาษาไทยพูดว่า ท่านต้องไป ภาษาบาลีจะต้องแต่งเป็นประโยคว่า ตฺวา คนฺตพฺพํฯ หรือ เรือกำลังแล่นไป ภาษาบาลีว่า นาวา ปกฺขนฺติฯ หรือ ภาษาไทยว่า เขากำลังมา ภาษาบาลี ก็จะต้องแต่งว่า โส อากจฺฉติฯ ดังนี้ เป็นต้น

ประโยคตามตัวอย่างนี้ เรียกว่าประโยค ๒ ส่วน คือมีเฉพาะตัวประธานกับกิริยาก็เข้าใจความได้ว่าอะไรเป็นอะไร ไม่ต้องมีตัวกรรมมาขยายกิริยาอีก ส่วนประโยค ๓ ส่วนนั้นจะต้องมีประธาน, กิริยา และ กรรม ซึ่งเป็นตัวขยายกิริยาด้วย เช่น ภาษาไทยพูดว่า พ่อครัว หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก แต่งเป็นภาษาบาลีว่า สฺวโท โอทนํ ปจติฯ ซึ่งแปลว่า พ่อครัวหุงอยู่ซึ่งข้าวสุก เป็นต้น คำว่า สฺวโท พ่อครัว เป็นตัวประธาน คำว่า ปจติ หุงอยู่ เป็นตัวกิริยา และคำว่า โอทนํ ซึ่งข้าวสุก เป็นตัวกรรมขยายกิริยา

รูปประโยคนั้นอาจมีบทอื่นมาขยายประธานบ้าง ขยายกิริยาบ้าง ขยายตัวกรรมบ้างหรือเครื่องประดับประโยค บ้าง รูปประโยคจึงต้องขยายมากออกไป จะยาวหรือสั้นขึ้นอยู่กับข้อความนั้น ๆ ในบทนี้จะกำหนดการเรียงง่าย ๆ ไว้ก่อน ดังนี้

๑. บทใด มีหน้าที่ขยายบทประธาน ให้มีความชัดเจน ให้เรียงบทนั้นไว้หน้าประธาน เช่น คำว่าช้างเผือกอยู่ในป่า คำว่า เผือก เป็นคำขยายประธาน เพราะเข้ากับคำว่าช้าง

๕. วิธีเรียงภาคประธาน : การเรียงภาคประธานนั้น หากมีคำขยายประธาน ก็ให้เรียงไว้หน้าประธาน แล้วให้คิดการวางรูปการเรียงทีละกริยา พร้อมด้วยคำขยายและศัพท์ หรือบทที่เกี่ยวข้องด้วย ในวงของกริยานั้น ๆ ต่อกันไปตามลำดับจนกว่าจะจบข้อความลงใน พากย์หนึ่ง ๆ

วิธีการเรียงดังกล่าวนี้ เป็นหลักสากลใช้ได้ทั่วไป เมื่อเข้าใจหลักเกณฑ์นี้แล้ว ถึงเวลา เรียงก็จะย้ายสำนวนหรือกระบวนการเรียงไปอย่างไรภายหลัง ย่อมทำได้อย่างมีหลักการ แม้ จะไม่ตรงตามแบบก็ไม่ต้องวิตกกังวลว่าจะผิด ทั้งไม่ต้องกังวลในการต้องท่องจำเป็นหน้า ๆ อีก ด้วย เลือกร่องเฉพาะประโยคที่มีสำนวนพิเศษบางอย่างเท่านั้น

ประโยคนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประโยค คือ **อนุประโยค ๑ มุขยประโยค ๑** ซึ่งมีสาระ นำรู้และควรสังเกต ดังนี้

๕.๑ อนุประโยค : ได้แก่ข้อความเบื้องต้น ๆ ยังไม่ถึงกับจัดว่าเป็นพากย์ เป็น ข้อความย่อย ๆ วางอยู่ตามลำพังบ้าง แทรกอยู่ตามประโยคใหญ่ ๆ บ้าง มีข้อควรกำหนดดังนี้

๕.๑.๑ ลิงคัตถะ กระจายออกเป็นนามพากย์ต่าง ๆ เช่น **เสฏฐิโน ปุตุโต** บ้าง, เป็นคุณพากย์ เช่น **กุตมัม บ้าง**, และเป็นกริยาพากย์ เช่น **สตธา วิหรนุโต** บ้าง เป็นต้น ใน ๓ พากย์นี้ นามพากย์เท่านั้นที่จัดเป็นลิงคัตถะโดยตรง นอกนั้น จัดเป็นลิงคัตถะโดยอ้อม

๕.๑.๒ อิตถัมภูต เช่น (นโร) **มนสา เจ ปสนุเนน** เป็นต้น

๕.๑.๓ กริยาประธานัย เช่น **เอวံ วาทุเตตฺวา นครวาสิ อฏฺฐโกฏฺโง** อทาสี ฯ เป็นต้น

๕.๑.๔ อนาทร เช่น **อาจริย มยุหิ โทโส นตฺถิ มม วทนฺตฺสฺเสว** ตุมฺเห อภิสปีตฺถ ฯ เป็นต้น

๕.๑.๕ ลักษณะ เช่น **เทว ตยิ รชชํ กาเรนฺเต อรุโณ น อฏฺฐาติ** ฯ ข้อความทั้ง ๕ ข้อนี้ โดยลักษณะแล้ว จัดเข้าเป็นพวกกริยาพากย์ โดยอนุโลม

๕.๒ มุขยประโยค : ได้แก่ข้อความที่คุมขึ้น ได้ความเต็มที่แล้ว เป็นข้อความ ที่ประกอบด้วยลักษณะของพากย์หรือของประโยคเต็มที่ ตั้งอยู่ได้ตามลำพัง ไม่ต้องอาศัยใคร

ประโยคนั้น แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท **เอกัตถประโยค, อนกัตถประโยค และ สังกร** ประโยค ซึ่งมีคำอธิบายและสารถะนำรู้ ดังนี้

ก. เอกัตตประโยค : ได้แก่ประโยคที่มีเนื้อความท่อนเดียว แต่ใจความได้เต็มทีในประโยคของตนเอง รูปประโยคก็มาจากวาททั้ง ๕ วาทใดวาทหนึ่งนั่นเอง ในระหว่างประโยคจะมีกิริยาได้ ไม่มีจำกัด แล้วแต่เนื้อความ ตามปกติก็ประกอบด้วย บทประธานหรือกัตตา พร้อมด้วยบทขยาย (ถ้ามี) และกิริยาคุณพากย์ พร้อมด้วยบทขยาย (ถ้ามี) แม้ในระหว่างประโยคนั้น จะมีอนุกริยาและบทขยายก็ตอนก็ตาม เมื่อมีข้อความท่อนเดียว และจบลงด้วยกิริยาคุณพากย์ตอนหนึ่ง ก็ถือว่าอยู่ในเกณฑ์เป็นเอกัตตประโยค ทั้งสิ้น เช่น สตฺตา อิมิ ชมฺมเทสนํ อหริตฺวา ชาตกํ สโมธานสิ ฯ เป็นต้น ในที่นี้ สตฺตา เป็นประธาน สโมธานสิ เป็นกิริยาพากย์ ถือเป็นหลักของประโยค นอกนั้นเป็นส่วนประกอบที่มาจาก บทขยายและอนุกริยา

ข. อนนัตตประโยค : ได้แก่ประโยคที่มีเนื้อความตั้งแต่ ๒ ท่อนขึ้นไป เป็นประโยคที่ประกอบขึ้นจากข้อความอันเป็นเอกัตตประโยค ตั้งแต่ ๒ ประโยคขึ้นไป เชื่อมให้มีข้อความติดต่อกันด้วยอำนาจสันธานนิบาตคือ หิ, จ, ปน เป็นต้น จะมีก็เอกัตตประโยค ก็ตาม เมื่อมีสันธานนิบาตเชื่อมอยู่ทุกตอนแล้ว ข้อความนั้นทั้งหมด ก็จัดเข้าในเกณฑ์เป็นอนนัตตประโยค ทั้งนั้น เช่น

อภิตุถเรถ กลฺยาณฺติ อิมิ ชมฺมเทสนํ สตฺตา เขตฺวเน วิหรนฺโต จูเพกฺสาฎก - พุราหุณฺนิ อารพฺภ กเถสิ ฯ

วิปฺสฺสิทฺสพฺลสฺส กาลสฺมี หิ มหาเอกฺสาฎกพุราหุณฺโณ นาม อโหสิ, อยมฺปน เอตฺรหิ สวาคฺธิยํ จูเพกฺสาฎโก นาม, ตสฺส หิ เอโก นิวาสนสาฎโก อโหสิ ฯ เป็นต้น

ในประโยคเหล่านี้ เมื่อตัดสันธานนิบาต คือ หิ, ปน และ หิ รวม ๓ ศัพท์ออกเสีย ทุกประโยคก็จะเป็นเอกัตตประโยคไป เพราะไม่มีเรื่องที่จะต้องขึ้นแก่กันแล้ว

ค. สังกรประโยค : ได้แก่ประโยคตั้งแต่ ๒ ท่อนขึ้นไป แต่ ๒ ท่อนนั้นคาบเกี่ยวกัน เป็นข้อความที่เป็นเอกัตตประโยคนั่นเอง ต่างแต่มีประโยค ย, ต รับกันเท่านั้น โดยใช้ประโยค ย ทำหน้าที่ขยายส่วนใดส่วนหนึ่งของประโยค ต หรือขยายทั้งประโยค ต ที่เดียว ช้อนขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ใช้ประโยค ต เป็นประโยคขึ้น ส่วนประโยค ย เป็นประโยคแทรก หรือประโยคอาศัย ทำหน้าที่ขยายเท่านั้น

สำหรับประโยค ต นั้น ก็มาจากวาททั้ง ๕ วาทใดวาทหนึ่งนั่นเอง ส่วนประโยค ย นั้น มาจากการถือ ย ศัพท์ ที่แสดงเป็นอุปมาบัง เป็นกิริยาวิเสสนะ บ้าง และเป็นวิภัตติทั้ง ๖

เวีนอาลปนวิภัตติ บ้าง มีตัวอย่างดังนี้

๑. มาจากอุปมา เช่น ยถา จ อปคตกทฺทโม รทโห ปสนฺโนทโก โหติ, เอวํ อปคตกลีสตาย รากทฺทมาทึหิ อปคตกทฺทโม วิปสนฺโนว โหติ ฯ

๒. มาจากกิริยาวิเสส เช่น ยาว พนฺธนํ น พนฺธติ ตาวเทว จินฺทิสฺสาม ฯ และ เช่น ยถา โส เถรํ ปสฺสติ เอวํ อุปตนฺตฺวา อฏฺฐาสี ฯ เป็นต้น

๓. มาจากวิภัตติทั้ง ๗ เวีน อาลปนวิภัตติ แต่ละวิภัตติดังนี้

๓.๑ ปฐฺมาวิภัตติ เช่น ยาย ปญฺญาย วิจารตฺวา อการํ กรยฺยํ สฺสาม เม ปญฺญา นตฺติ ฯ เป็นต้น

๓.๒ ทฺติยวิภัตติ เช่น ยตฺถ เถรสฺส กนิฏฺฐํ วสฺติ, ตํ วิปฺปญฺจาย ปวิสิสฺส ฯ เป็นต้น

๓.๓ ตฺติยวิภัตติ เช่น โย ปน อจฺจารทฺทวิปสฺสโก อชฺช อชฺชเววติ ปฏฺฐเวรํ ปฏฺฐยมาโน วิจรติ, เตน อฺปชฺชฌายาทิวตฺตานิ หาเปตฺวา อตฺตโน กิจฺจเมว กาทพฺพํ เป็นต้น

๓.๔ จตฺตถิวิภัตติ เช่น ยสฺส อิจฺฉติ ตสฺส ภิกฺขุโน ทเทยฺยาสี ฯ เป็นต้น

๓.๕ ปญฺจมีวิภัตติ เช่น เย จตฺตาริ โยคา มหาชนํ วฏฺฏฺเฏ โอสีทาเปนฺติ, เตหิ เขมํ นิพฺภยํ สพฺเพหิ โลกียโลกุตฺตรมฺเมหิ เสฏฺฐตา อนุตฺตรํ ฯ เป็นต้น

๓.๖ ฉฺฉวีวิภัตติ เช่น ยสฺส โทโส อตฺถิ, ตสฺส มุทฺธา ผลตฺถ ฯ เป็นต้น

๓.๗ สฺตตมีวิภัตติ เช่น ตโต ปฏฺฐาย ยตฺถ ยตฺถ ปญฺชิตา สมณพฺรหฺมณา สนฺตีติ วทนฺติ ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา สากจฺฉํ กโรนฺติ ฯ เป็นต้น

บทที่ ๑๐

การแปลงประโยคและวาก

การแปลงประโยค : อันดับแรกจะพูดถึงการแปลงประโยคก่อน การแปลงประโยค หมายถึงการแปลงประโยคทั้ง ๓ ดังกล่าวแล้วในบทที่ ๗ ให้เป็นประโยคอย่างไรอย่างหนึ่ง ตามที่เราต้องการ ซึ่งมีวิธีการ ดังนี้

๑. แปลงเอกัตถประโยคให้เป็นอเนกัตถประโยค : ข้อความเดิมเป็นเอกัตถ-ประโยค ต้องการจะแปลงเป็นอเนกัตถประโยค คือแยกออกเป็น ๒ ตอน โดยเติมสันธาน นิบาต เช่น จ, วา, ปิ, หรือ หิ, จ, ปน เป็นต้น เข้ามาเชื่อม ให้ข้อความ ๒ ตอนนั้นเนื่องกัน โดยความเป็นเหตุเป็นผล, โดยแย้งกันหรือคล้ายตามกัน หรือโดยตัดข้อความออกเป็น ๒ ท่อน แล้วใช้สันธานนิบาตเชื่อม ตัวอย่างเช่น เดิมเป็นเอกัตถประโยคว่า อนาคตปิณฑุโกปิ วิชาษาปี มหาอุปาสิกา นิพทฐิ ทิวสุส เทว วาร ตถาคตสุส อุปภูฐานิ **คจฺจนฺติ** ฯ ดังนี้

เวลาจะแปลงให้แยกบทประธานที่ควบด้วย ปิ ศัพท์ พร้อมกับข้อความที่เกี่ยวข้องออกเป็น ๒ ตอน ดังนี้ อนาคตปิณฑุโกปิ นิพทฐิ ทิวสุส เทว วาร ตถาคตสุส อุปภูฐานิ **คจฺจนฺติ** ฯ นี้ตอนหนึ่ง และ วิชาษาปี มหาอุปาสิกา นิพทฐิ ฯเปฯ อุปภูฐานิ **คจฺจนฺติ** ฯ นี้อีกตอนหนึ่ง

กล่าวโดยสรุป : สำหรับ ปิ, วา และ จ นิบาต ที่ใช้กำกับบท แยกออกให้เป็น กำกับพากย์ เปลี่ยนกริยาคุมพากย์ให้มีจะตรงกับบทประธานดังตัวอย่างข้างต้นนั้น แม้ที่ แปลงด้วยอาศัย หิ, จ, ปน เป็นตัวเชื่อม ก็ต้องเติมเข้ามาในพากย์หลัง ซึ่งแต่เดิมของเขาไม่มี กล่าวคือเดิมต่างก็เป็นเอกัตถประโยคอยู่ด้วยกัน แต่ภายหลังเมื่อทำให้เนื่องกันด้วยสันธาน นิบาตแล้ว ทั้ง ๒ ประโยค หรือจะมีมากกว่านั้น ก็มีข้อความเชื่อมติดต่อกันอันเดียวกัน จัดเป็นอเนกัตถประโยค คือ ประโยคที่มีข้อความหลายตอน

๒. แปลงอเนกัตถประโยคเป็นเอกัตถประโยค : ข้อความเดิมเป็นอเนกัตถ ประโยคว่า อปฺปมตฺตา คหฺภูฐา สพฺพตฺถ โมทฺนฺติ วา อปฺปมตฺตา วา ปพฺพชิตา สพฺพตฺถ โมทฺนฺติ เยว ฯ ข้อความนี้เมื่อจะแปลงมีวิธีทำดังนี้

๒.๑ นิบาตในที่นี้ คือ วา ศัพท์ ให้เปลี่ยนจากควบพากย์มาเป็นควบบท แล้วเรียงไว้อย่าง วา ศัพท์ที่ควบบท ในที่นี้ควบบทประธานทั้งสอง คือ คหฺภูฐา กับ ปพฺพชิตา

๒.๒ ตัดบทที่มีข้อความซ้ำกันออกเสีย เหลือไว้แต่ที่มีความแปลก รูปประโยคที่แปลงเป็นเอกัตถประโยคแล้ว จะเป็นดังนี้ อุปมตตว คหภูฐา วา ปพพชิตา วา สพพตถ โมทนติ ฯ อีกตัวอย่างหนึ่ง ใช้สันธานนิบาต คือ หิ, จ และ ปน ต่อข้อความ ในที่นี้ต่อด้วย ปน เป็นตัวอย่าง เช่น น ภิกขเว โสตาปนุนา ปาณาติปาตํ กโรนติ สา ปน สามิกสุส วณํ กโรมีติ ตถา อกาสิ ฯ

ข้อความนี้ เมื่อจะแปลงเป็นเอกัตถประโยค ก็มีวิธีทำอย่างเดียว คือ ตัดสันธานนิบาตออกเสีย เมื่อข้อความนั้นไม่มีสันธานนิบาตต่อแล้ว ก็เป็นอันขาดจากกัน แยกประโยคออกเป็นอิสระ ไม่ขึ้นแก่กัน สันธานนิบาตนั้น อาจมีได้ทั้งประโยคหน้าและประโยคหลัง อย่างเดียวกับนิบาต เช่น ภิกขวาปี กับ ปน, ภิกขวาปี กับ ตถา หรือ อถโข, กามณฺจ กับ ปน หรือ ตถา เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งใช้ลงทั้งประโยคหน้าและประโยคหลัง เวลาแปลงคงตัดออกหมด สำหรับตัวอย่างนี้ เมื่อแปลงแล้วจะมีรูป ดังนี้ น ภิกขเว โสตาปนุนา ปาณาติปาตํ กโรนติ, สา สามิกสุส วณํ กโรมีติ ตถา อกาสิ ฯ

๓. แปลงเอกัตถประโยคให้เป็นสังกรประโยค : ตัวอย่าง เช่น เดิมเป็นเอกัตถประโยค ว่า ปุคฺคโล พาเล เสวนฺโต วินาสํ ปาปฺณาติ ฯ ข้อความนี้มีวิธีแปลงให้เป็นสังกรประโยค ดังนี้

๓.๑ ให้เติม ย เข้ามาในประโยคกริยาพากยางค์ โดยที่แยกออกมาจากประโยคใหญ่ ในที่นี้ตัดตั้งแต่ ปุคฺคโล ถึง เสวนฺโต เป็นอีกประโยคหนึ่ง

๓.๒ แต่งกริยาพากยางค์ในประโยคเดิมตอนที่ตัดออกมา ให้เป็นกริยาคุมพากย์ตามวากเดิม ตลอดทั้งบุรุษและวณะ ไม่ต้องแก้เป็นอย่างอื่น ในที่นี้ เสวนฺโต แปลงให้เป็น เสวติ ฯ

๓.๓ เติม ต ศัพท์เข้ามาในประโยคใหญ่ที่เหลืออยู่ ในที่นี้คือ วินาสํ ปาปฺณาติ ฯ

เมื่อได้ทำให้เป็นประโยค ย, ต แล้ว ข้อความในประโยคเดิม ซึ่งมีประโยคเดียว ก็กลายเป็น ๒ ประโยคไป ซึ่งจะมีรูปประโยคดังนี้ โย ปุคฺคโล พาเล เสวติ, โส วินาสํ ปาปฺณาติ ฯ ย และ ต ที่เดิมนั้น ไม่คงที่เฉพาะในรูปปฐมาวิภคตินั้น ย่อมเปลี่ยนแปลงไปได้ทุกวิภคติ เว้นอาลปนวิภคติ พึงสังเกตตัวอย่างในตอนว่าด้วยสังกรประโยคข้างต้น ทั้งนี้ สุดแต่ข้อความจะบังถึง

๔. แปลงสังกรประโยคเป็นเอกัตถประโยค : เช่น เดิมเป็น ยี่ มาตุ พุทฺธนํ ตํ ปุตุตฺตสฺส สนฺตกํ โหติ ฯ ข้อความนี้เมื่อจะแปลง ให้ทำดังนี้

๔.๑ ตตฺ ย ต ออกให้หมด ในที่นี้ คือ ยี่ ตํ

๔.๒ ถ้าประโยค ย มีกริยาคุมพากย์ ต้องเปลี่ยนกริยานั้น ให้เป็นกริยา พากยงค์ หรือเมื่อเป็นกริยาอาขยาตอดีตกาล ให้เปลี่ยนเป็นอดีตในกริยาภิกตัก โดย ประกอบด้วย ต ปัจจัย รูปประโยคเดิมเป็นวากยะอะไร ก็ให้คงไว้

๔.๓ ให้แปลงกริยาพากยงค์ ซึ่งเดิมเป็นกริยาคุมพากย์อยู่ในประโยค ย นั้น ให้เป็นวิเศษณะของ ต ในประโยค ต ตามรูปวิภัตติของ ต ศัพท์ ฟังสังเกตในเวลา แปลงเป็นไทยเรียงความโดยอรรถ ย่อมตัดประโยค ย ต ให้เป็นประโยคเดียวกันในบางตอน นี้ก็คือ ทำสังกรประโยค ให้เป็นเอกัตถประโยค ทางสำนวนไทยนั่นเอง ตามตัวอย่างในข้อ ๔ นี้ เมื่อแปลงแล้วจะมีรูปเป็น มาตุ ธนํ ปุตุตฺตสฺส สนฺตกํ โหติ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง เดิมรูปประโยคสังกร มี ย ศัพท์ เป็นกริยาวิเศษว่า ยาว อนุรฺรทฺโธ อคารมชฺฌ เวสิ, ตาวสฺส เทวตา ทิพฺพปฺปเว ปหิณฺสี ฯ ซึ่งข้อความนี้เมื่อจะแปลงทำดังนี้

๑. ตัดเฉพาะ ตาว ในประโยคหลังออก เหลือไว้เฉพาะ ยาว ในประโยคหน้า

๒. แปลงกริยาคุมพากย์ในประโยคหน้า ให้เป็นกริยานาม ในที่นี้คือ เวสิ เป็น วสนํ แล้วประกอบเป็นปัญจมีวิภัตติรับกับ ยาว เป็น วสนา (แปลง สุมา วิภัตติ เป็น อา)

๓. แปลงบทประธานในประโยค ย เป็นจัญญีวิภัตติ ในที่นี้คือ อนุรฺรทฺโธ เป็น อนุรฺรทฺธสฺส ฯ

๔. บทประธานในประโยค ตาว จะคงไว้ในที่เดิมก็ได้ หรือจะย้ายไปไว้หน้า ประโยค ยาว เดิมก็ได้ แล้วแต่แบบไหนจะสะดวกด้วยดี

ทั้ง ๔ ข้อนี้ เป็นกฎในการแปลงสังกรประโยคเป็นเอกัตถประโยค ในตัวอย่างข้อนี้ เมื่อแปลงแล้วจะมีรูปดังนี้ เทวตา (อยู่ในประโยค ตาว ก็ได้) ยาว อนุรฺรทฺธสฺส อคารมชฺฌ วสนา ตสฺส (ถ้าคงเดิมอย่าง อสฺส เป็น วสนาสฺส ก็ได้) ทิพฺพปฺปเว ปหิณฺสี ฯ

อีกอย่างหนึ่ง รูปสังกรประโยค มี ย ศัพท์เป็นอุปมา ว่า ยถา จีวิตฺตกาโม หลาหลํ วิสํ ปริวชฺเชสิ, เอวํ ปณฺชฺโติ ภิกฺขุ อปฺปมตฺตานิปี ปาปานิ ปริวชฺเชยฺย ฯ ข้อความนี้ เมื่อจะแปลงให้ทำได้ ดังนี้

๑. ตัดเครื่องหมาย อุปมัย คือ เอวํ ในประโยคหลังออก เหลือไว้แต่ ยถา

เครื่องหมายอุปมาในประโยคหน้า แล้วให้แปลง ยตา เป็น วีย (ไม่ใช่ อิว)

๒. ตัดกิริยาคุณพากย์ของประโยคหน้าออกเสีย เพราะซ้ำกับกิริยาประโยคหลัง ต้องแปลงกิริยานั้นให้เป็นกิริยาพากยงค์ นิยมประกอบด้วย อนตุ ปัจจัย ในพากย์กัตตุวจาก และ มาน ปัจจัยในพากย์กัมมวจาก ใส่เครื่องปรุงวจากให้ครบถ้วน ตามปกตินิยมเรียงไว้หน้าประธาน ในประโยคอุปมานั้น

๓. ข้อความในประโยค ย เดิม เมื่อแปลงแล้วต้องอยู่ในวงของ วีย ศัพท์ เว้นแต่บทประธานในประโยคอุปมา ซึ่งบางคราวเรียงไว้นอกวงของ วีย ศัพท์บ้าง

เมื่อตัดเครื่องหมายอุปมา จะเป็น เอว หรือ ตถาก็ตามออกแล้ว ทำ ยตา ให้เป็น วีย แล้วรวมข้อความทั้ง ๒ ประโยคนั้นเป็นอันเดียวกัน ประโยค ยตา ซึ่งเดิมเป็นประโยคหนึ่งต่างหาก ก็หมดอำนาจ ลดลงมาเป็นประโยคอาศัยของประโยค ตถา หรือ เอว ไป ประโยคที่แปลงแล้ว ก็จะมีรูปเป็น ชีวิตุกาโม หลาหลั วิสั วีย อปฺปมตฺตานิปิ ปาปานิ ปริวชฺเชยฺย ฯ ในตัวอย่างนี้ กิริยาของประโยคหน้า เหมือนกับประโยคหลัง จึงตัดออกเสีย ให้ใส่เข้ามาเวลาเป็นไทยทีหลัง

อีกอย่างหนึ่ง ประโยคเดิมมีว่า อิหํ ทานํ, ยํ ตฺยา โภจฺจฺจนฺตฺวา เคน ทินฺนํ, ตโต มหฺปฺผลตฺรํ ฯ เมื่อเวลาแปลข้อความนี้ ซึ่งเป็นสังกรประโยคอยู่ ให้เป็นเอกัตถประโยคอย่างการเข้าสมาส ก็ได้ มีวิธีทำดังนี้

๑. ตัด ย ต ออกเสีย ในตัวอย่างนี้ คือ ยํ กับ ตโต

๒. บทประธานในประโยค ย ใช้อะไรเมื่อโยกมาเข้ากับ ย ศัพท์ ให้เอาไว้ตัดแต่ ย ซึ่งเป็นวิเศษณะออกเท่านั้น ในตัวอย่างนี้ ย โยค ทานํ แม้ไม่มีตัวปรากฏอยู่ ก็เลียนแบบตามประธานในประโยค ต เอาบทประธานคือ ทานํ นั้น มาแปลงประกอบประกอบด้วย โต ปัจจัย ประโยคที่แปลงแล้วก็มีรูปเป็น อิหํ ทานํ ตฺยา โภจฺจฺจนฺตฺวา เคน ทินฺนทานโต มหฺปฺผลตฺรํ ฯ (ทินฺน ศัพท์ หากไม่เข้าสมาส จะแต่งให้เป็นวิเศษณะของ ทานโต ก็ได้)

การแปลงวจาก : ส่วนการแปลงวจาก นั้น มีหลักการที่ควรทราบ ดังนี้

๑. ถ้ากิริยาคุณพากย์เป็นสกัมมธาตุ ให้แปลงกัตตุวจากเป็นกัมมวจาก และแปลงเหตุกัตตุวจากเป็นเหตุกัมมวจาก ดังนี้

๑.๑ แปลงกัตตุวจากเป็นกัมมวจาก : เช่น ภิกฺขุ ชมฺมํ เทเสติ ฯ

แปลงเป็น ภิกขุณา ฌมโโม เทลียเต ฯ กฎการแปลงที่ต้องกำหนดคือ บทประธานที่เป็นสยกัตตา ในพากย์กัตตฺวาจก ให้เปลี่ยนเป็น อนภิตกัตตา ในพากย์กัมมวาจก และ บทอวุตตกัมมะในพากย์กัตตฺวาจก ให้เปลี่ยนเป็น วุตตกัมมะ ในพากย์กัมมวาจก กิริยาให้เปลี่ยนไปตามวาจก

๑.๒ แปลงเหตุกัตตฺวาจกเป็นเหตุกัมมวาจก ก็เช่นกัน เช่น มาตา ปุตุตฺตี สิปปิ ลิกฺขาเปติ ฯ แปลงเป็นพากย์เหตุกัมมวาจกว่า มาตุรา ปุตุตฺตี (ปุตุเตน ก็ได้) สิปปิ ลิกฺขาปิยเต ฯ แปลว่า ศิลปะ อันมารดา ยังบุตรให้ศึกษา ฯ

ในตัวอย่างนี้ นำมาให้เทียบเคียงเฉพาะบทที่จำต้องมีในประโยคเช่นนั้น ๆ เท่านั้น ความจริง บางประโยคมีข้อความยาวกว่านี้ ข้อสำคัญอยู่ที่บทกัตตา, อนภิตกัตตา, อวุตตกัมมะ และ กิริยา เท่านั้น ซึ่งต้องทำความเข้าใจให้ดี

๒. ถ้ากิริยาคุมพากย์เป็นอกัมมธาตุ จะแปลงอย่างที่ว่ามาแล้ว เป็นอันขัดอยู่เอง เพราะประโยคกัมมวาจกหรือเหตุกัมมวาจก ต้องการใช้เฉพาะกิริยาสกัมมธาตุ ที่ใช้กิริยาอกัมมธาตุ นั้น มีน้อยมาก

อนึ่ง สำหรับภาวาจกนั้น แปลงไม่ได้ ให้คงไว้ เพราะรูปประโยคมีข้อความไม่อำนวย แม้ในพากย์กัตตฺวาจกหรือเหตุกัตตฺวาจก ที่มีธาตุเป็นอกัมมธาตุ ก็เช่นเดียวกัน คือ แปลงไม่ได้

๓. กาล ของกิริยาคุมพากย์ เดิมเป็นกาลอะไร เมื่อแปลงก็ให้รักษาคือคงไว้ อย่างนั้น เปลี่ยนไม่ได้ ไม่เช่นนั้น ความก็จะแปรรูปไปหมด ซึ่งเสียความ ใช้ไม่ได้ เรื่องกาลของกิริยาพากย์นี้ มีตัวอย่างดังนี้

๓.๑ เดิมเป็นอดีตกาลว่า อหิ เอกํ คีตสทฺทํ อสุโสฬฺหํ ฯ ต้องเปลี่ยนเป็น มยา เอโก คีตสทฺโท สุยิตฺถ ฯ ในพากย์กิริยาภิกตํ สุยิตฺถ เป็น สุโต ฯ (นี่แปลง กัตตฺวาจก เป็น กัมมวาจก)

๓.๒ ในพากย์เปลี่ยน เหตุกัตตฺวาจก เป็น เหตุกัมมวาจก เช่น ภูมฺมานํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา จาตุมฺหาราชิกา เทวา สทฺทมนฺุสฺสาเวฬฺหํ ฯ แปลงเป็น ภูมฺมานํ เทวานํ ฯเปฯ สทฺโท อนุสฺสาวยิตฺถ ฯ ดังนี้ เป็นต้น

ในเรื่องกิริยาคุมพากย์ ถ้าจะใช้อดีตกาลในรูปอาชยาคนั้นไม่สะดวก เพราะประกอบไม่คล่อง จะยกย้ายไปใช้ในรูปกิริยาภิกตํ ที่มีกาลเช่นนั้นก็ได้ แต่ต้องคำนึงเรื่องไวยากรณ์ให้ดี

บทที่ ๑๑

สำนวนไทย กับสำนวนมคธ และ ประโยคแบบ

ในภาษามคธนั้น ประโยคที่มีสำนวนโดยเฉพาะมีอยู่มาก หากแปลเป็นภาษาไทยตามรูปประโยคนั้นที่เรียกว่า “ บาลีไทย ” แล้ว ก็จะไม่ได้รับความตามเรื่องที่ถูกต้องในภาษาไทย หรืออาจจะแปรสำนวนกลายเป็นความหมายอย่างอื่น ซึ่งไม่ตรงตามจุดประสงค์ได้

ดังนั้น ผู้ศึกษาจะต้องใส่ใจสำเนียงว่า “ สำนวนไทยอย่างนี้ เมื่อกลับเป็นมคธต้องเป็นอย่างนี้ ” จะเรียงตัวตามคำพูดในภาษาไทยเสมอไปหาได้ไม่ ในบทเรียนนี้จะนำมากล่าวไว้ ๑๕ สำนวน พอเป็นตัวอย่างและข้อสังเกต ดังนี้

๑. สำนวนไทยว่า “ ฉันทขอโทษท่าน, ผมขออภัยท่าน, ผมขอประทานโทษท่าน ” ตามรูปภาษามคธ ขม ธาตุ เป็นอกัมมธาตุ สำนวนไทยพูดเป็นกัตตุวาจก แต่สำนวนมคธใช้เป็นเหตุกัตตุวาจกว่า “ อหนุตฺตํ ขมาเปมิ ” หรือสำนวนไทยว่า “ ผมจะฆ่าคุณ ” ในสำนวนมคธใช้ “ อหนุตฺตํ มาเรมิ ”

๒. สำนวนไทยว่า “ ผู้ฉลาดในธรรม ” สำนวนมคธเป็น “ ฌมฺมานํ โภวิโท ผู้ฉลาดแห่งธรรม ” หรือสำนวนไทยว่า “ ความเป็นผู้คล่องแคล่วในเวท ๓ ” ในสำนวนมคธใช้ “ ตินฺนุณฺโณ เวทานํ ปคุณฺตา ความเป็นผู้คล่องแคล่วแห่งเวท ๓ ”

๓. สำนวนไทยว่า “ หมอรักษาโรค ” สำนวนมคธว่า “ เวชฺโซ โรคํ ติกิจฺจติ แพทย์เยียวยาโรค ” จะใช้ว่า โรคํ รกฺขติ ตรงตามภาษาไทยไม่ได้ ผิดความหมายและเสียความ แทนที่โรคจะหายกลับเป็นรักษาโรคเอาไว้

๔. สำนวนไทยว่า “ จุดไฟ ” สำนวนมคธว่า “ อकुํ เทติ ” แปลว่าให้ไฟ หรือสำนวนไทยว่า “ ก่อไฟ ” สำนวนมคธว่า “ อकुํ กโรติ ” ซึ่งแปลตามตัวว่ากระทำไฟ จะใช้ตามสำนวนไทยว่า อकुํ จินาติ ฯ ซึ่งแปลว่า ก่อไฟ ไม่ได้ หรือสำนวนไทยว่า “ ตามประทีป ” สำนวนมคธว่า “ ทีปํ ชาเลติ ” ยังประทีปให้โพลง

๕. สำนวนไทยว่า “ ลั่นกุญแจ หรือ ไขกุญแจ ” สำนวนมคธว่า “ ยนฺตํ หรือ กุญฺจิกํ เทติ ” แปลว่า ไขกุญแจ จะแปลตรงตัวว่า กุญฺจิกํ ปกฺขิปติ ฯ แปลว่าไขกุญแจ ตามภาษาไทยไม่ได้

๖. สำนวนไทยว่า “ เมื่อถึงวันตั้งชื่อหรือขนานนาม ” มคธใช้ว่า “ นามกถณทิวเส ” แปลว่า ในวันเป็นที่ถือเอาซึ่งชื่อ หรือใช้ว่า นามกถณทิวเส ก็ได้

๗. สำนวนไทยว่า “ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ” สำนวนมคธว่า “ เยน ภควา เตนุปลสงฺกมิ ” พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่โดยที่ใด เข้าไปเฝ้าแล้วโดยที่นั่น

๘. สำนวนไทยว่า “ ร้องอึกทึก แข็งแซ่ ” สำนวนมคธว่า “ อูจฺจาสทฺทํ กโรติ ” แปลว่าทำเสียงสูง หรือสำนวนไทยว่า “ ร้องเอ็ดตะโรลั่น ” สำนวนมคธว่า “ มหา-
วิรวํ รวิ หรือ มหารวิ ” แปลว่า ร้อง ร้องใหญ่ หรือสำนวนไทยว่า “ หัวเราะลั่น หัวเราะ
อย่างครั่นคราง ” สำนวนมคธว่า “ มหาสิตํ หลิ ” แปลว่า หัวเราะ หัวเราะใหญ่

๙. สำนวนไทยว่า “ เขารับรองว่าได้ ” สำนวนมคธว่า “ โส สาธฺฐติ สมฺปฺญฺจฺฉิ ”
หาใช้ว่า อาม ไม้, การรับนิมนต์ หรือการรับอาราธนาของบรรพชิต สำนวนมคธว่า
“ นิมนฺตํ อธิวาเสติ ” แปลว่า ยังคำนิมนต์ให้อยู่ทับ

๑๐. สำนวนไทยว่า “ ฉันมีทรัพย์ ” สำนวนมคธว่า “ ฐนํ เม อตฺุติ ” ซึ่ง
แปลว่า ทรัพย์ของฉันมีอยู่ หรือจะใช้ว่า อหํ ฐนฺวา ก็ได้

๑๑. สำนวนไทยบางครั้งพูดเอาคำกริยาขึ้นก่อน เช่น เกิดอหิวาตกโรคขึ้นใน
เมือง สำนวนมคธว่า “ อหิวาตกโรโค นฺคเร อฺปฺปนฺโน ” หรือสำนวนไทยว่า “ เขาเกิด
เป็นกากเปรต ” สำนวนมคธว่า “ โส กากเปฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺโต ” เขาเป็นกากเปรตเกิด

๑๒. สำนวนไทยว่า “ ครั้งนั้น เขาได้มีความปริวิตกว่า ฯลฯ หรือ ครั้งนั้น เขา
ได้มีความรู้สึกปริวิตกว่า ฯลฯ ” สำนวนมคธว่า “ อถสฺส เอตทโหสิ ”

๑๓. สำนวนไทยเกี่ยวกับ ตุ่มตลกัฏฐตา คือ ที่ขยายกริยาว่า วมฺภูติ หรือ ยุตฺตํ
ที่แปลว่า “ ควร ” นั้น เรียงความเป็นไทยแล้ว นิยมขึ้น อนภิหิตกัฏฐตา ก่อน เช่น “ เรา
ควรที่จะทำความคุ้นเคยกับพวกภิกษุ ” ดังนี้ สำนวนมคธจะใช้ว่า “ มยา ภิกฺขุหิ สทฺธิ
วิสุตาสํ กามฺ วมฺภูติ ฯ ”

๑๔. สำนวนไทยเกี่ยวกับ ตุ่มตลสัมปทาน ที่ขยายกริยาสกัมมชาตุ บางครั้ง
นิยมขึ้นก่อนกริยา เช่น “ มหาชนสฺส ตุมฺภุจฺจาวํ ทีเป ๗เป ๗ อิมํ ปิงฺกลชาตกํ กเถสิ ”
ซึ่งแปลว่า เพื่อจะแสดงภาพที่ประชาชนดีใจ ฯลฯ จึงตรัสปิงกลชาตก นี้

๑๕. สำนวนไทยบางคราว นิยมขึ้น อวฺตตกัมมะ ก่อนก็มี เช่น “ อิมํ จิวริ
คเหตุวา โธวahi ” ซึ่งแปลว่า จิวรผีนนี้ จงเอาไปซักเสียบ ดังนี้เป็นต้น

เรื่องสำนวนภาษานั้น เป็นเรื่องยากอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องสำนวนของแต่ละภาษา หาก
เราไม่สังเกตศึกษาแล้ว ก็จะทำให้เข้าใจพลาด คลาดเคลื่อนจากความหมายของเขาไป

ประโยคแบบ : จำนวนการเรียงทางมคธนั้น บางอย่างท่านวางจำนวนประโยคไว้ ยืนที่ จนเป็นแบบแล้ว ประโยคเช่นนี้เรียกว่า **ประโยคแบบ** ผู้ศึกษาควรท่องจำไว้ จะเป็น ประโยชน์ในการสอบหรือในการแต่งประโยค ในที่นี้จะนำมาเฉพาะที่มีในธรรมบท เพื่อเป็น เครื่องกำหนด และท่องจำไว้ หากออกสอบเราก็จะไม่ลำบากใจ ดังนี้

๑. **ประโยคต้นเรื่องที่ว่า** ฯปะ ฯ อิมํ ชมฺมเทสนํ สตุถา ฯปะ ฯ วิหรนฺโต ฯปะ ฯ อารพฺภ กเถสิ ฯ ที่ทำเครื่องหมาย ฯปะ ฯ ใวนั้น สำหรับเติมข้อความต่าง, สถานที่ประทับ, บุคคลหรือสิ่งที่ปรารภถึงตามเรื่อง ส่วนโครงเรื่องที่เป็นแบบประจำ ก็คงอยู่เช่นนั้น

๒. **ข้อความตอนจะตรัสพระคาถา** มีคำเรียงทำนองเดียวกับวิธีเชื่อมกระตุ้ธรรม ว่า **อนุสนฺธิ ฆฏฺฐวา ชมฺมํ เทเสฺนฺโต อิมํ คาถมาหุ ฯ** หากตั้งแต่ ๒ คาถาขึ้นไป ให้ เปลี่ยนเป็น **อิมา คาถา อภาสิ ฯ** สำหรับ อาห กับ อภาสิ นั้น มีนิยมใช้เป็นหลักอยู่อย่าง นั้น แม้ในภาษามคธจะมีกิริยาที่แปลว่า “ **กล่าว** ” อยู่หลายบทก็จริง แต่คงใช้กิริยา ๒ บทนี้

๓. **ข้อความที่พระพุทธองค์แต่งตั้งพระสาวกไว้ในเอตทัคคะต่าง ๆ** ท่านผูก ประโยคเป็นอย่างเดียวกัน เปลี่ยนแต่ข้อความต่างเท่านั้น คือ เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สวากนํ ภิกฺขุณฺโณ จิปฺปภาณินฺนํ ยทิทํ พาทิโย ทารุจิริโย ฯ ที่พิมพ์ตัวหนาใวนั้นให้เปลี่ยนไปตามเรื่อง

๔. **ประโยครับสั่งถาม** เพื่อหาเหตุที่จะทรงแสดงธรรมว่า **กาย นุตฺถ ภิกฺขเว เอตฺรหิ กาย สนฺนิสินฺนาคิ ปุจฺฉิตฺวา ฯปะ ฯ** และประโยคที่พระภิกษุทูลตอบใช้ว่า **อิมาย นามตี วุตฺเต ฯ**

อีกจำนวนหนึ่ง คำที่ทรงรับสั่งถามพวกภิกษุแทนจำนวนดังกล่าวมีว่า **กิ กเถ ภิกฺขเวตี ปุจฺฉิตฺวา ฯปะ ฯ** และคำทูลตอบของพระภิกษุว่า **อิทฺทนาม ภนฺเตตี วุตฺเต ฯปะ ฯ** นี้เท่าที่ปรากฏในธรรมบท

๕. **ประโยคถามสุข — ทุกข์** ถ้าถามต่อหน้าใช้ว่า **กจฺจิ เต ฯปะ ฯ ขมนิยํ ฯ** ที่ใส่ ฯปะ ฯ ใวนั้น เพื่อเติมบุคคลที่รับสั่งถาม เช่น รับสั่งถามพระมหากัสสปะ ก็จะใช้ว่า **กจฺจิ เต กสฺสป ขมนิยํ ฯ** ส่วนคำทูลตอบใช้ว่า **ขมนิยํ เม ภนฺเต ฯ** หรือ หากไม่สบายใช้ว่า **น เม ขมนิยํ ภนฺเต ฯ**

แต่ถ้าเป็นการถามลับหลัง ใช้ว่า **มม ปุตฺตสฺส กสฺสปสฺส ขมนิยํ ฯ** เรื่องความสุข-ทุกข์ ของปุถุชนนั้น พระอริยะถือว่าพอเสียหายได้ พออดทนได้ จึงใช้คำว่า **ยาปนิยํ** หรือ **ขมนิยํ มิใช่ สุขโ** หรือ **ทุกโ** ซึ่งเป็นความสุข ทุกข์ ของปุถุชน ขอให้จำจำนวนไว้ด้วย

บทที่ ๑๒

คำศัพท์ไทย-มคธที่มีความหมายต่างกัน

คำภาษามคธบางคำ ในความไทยแปลเหมือนกัน แต่คำภาษามคธไม่ใช่ศัพท์เดียวกัน ก็มี ผู้ศึกษาต้องกำหนดรู้และใช้ให้ถูกต้องตามภาษาของเขา ซึ่งในบทเรียนนี้จะนำมาเสนอไว้เพียง ๑๕ คำ พอเป็นที่สังเกตเท่านั้น ดังต่อไปนี้

๑. คำว่า “ อาศัย ” ในภาษาไทย ภาษามคธใช้หลายคำ ดังนี้

๑.๑ นิสุตถาย ใช้เกี่ยวกับอาศัยสถานที่, ตระกูล และ เครื่องอุปโภคบริโภค

๑.๒ ปฏิจจ ใช้เกี่ยวกับอาศัยของไม่มีรูป, เหตุการณ์ และ อารมณ์

๑.๓ อุปาทาย ใช้เกี่ยวกับอาศัยกิเลส, สัตว์ และบุคคล

๑.๔ อากมฺม ใช้เกี่ยวกับอาศัยสิ่งไม่มีตัว, เรื่องฝ่ายดี เช่น ความไม่ประมาท, โยนิโสมนสิการ และ นิพพาน เป็นต้น

๑.๕ อนฺุวย ใช้เกี่ยวกับอาศัยวัย, ความเจริญเติบโตแห่งร่างกาย, ทรัพย์สินสมบัติ, สกฺลสมบัติ และ ชาติสมบัติ

โดยสรุป นิสุตถาย และ อุปาทาย อาศัยทั้งของมีวิญญูณและไม่มีวิญญูณ ทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ส่วนนอกนั้นพึงทราบดังที่กล่าวไว้แล้ว

๒. ความขวนขวายทางกาย ใช้ เวยฺยาวจฺจ ความขวนขวายทั้งทางกายและทางใจ ใช้ อุตฺตฺตฺก

๓. กิริยาที่ใช้บริโภคทางปากโดยตรง เช่น บริโภคอาหาร ใช้ ภฺยฺยชฺติ บางแห่งใช้ ปริภฺยฺยชฺติ ก็มี แต่ใช้เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ใช้ ปริภฺยฺยชฺติ ฯ

๔. การนำของมีวิญญูณ เช่น คน หรือ สัตว์ ไป กิฺติ มา กิฺติ ใช้ นิ ชาติ เช่น เนติ, อาเนติ ฯเปฯ ส่วนการนำของไม่มีวิญญูณ เช่น ข้าว, ของ, เงิน, ทอง, เครื่องใช้สอย ใช้ หร ชาติ เช่น หรติ, อาหารติ ฯเปฯ เป็นต้น

อนึ่ง การนำสิ่งเกี่ยวกับ สุข ทุกข์ ผลประโยชน์ อานิสงส์ คุณธรรม ตลอดจนถึง มรรคผล นิพพาน นิยมใช้ วห ชาติ เช่น สุขาวโห, ทุกฺขาวโห, อุตฺตฺตฺวโห ฯเปฯ

๕. กิริยาที่ออกไปจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ถ้าเป็นสิ่งที่มีรูป เช่น ประตฺว, หน้าต่าง, บาน, ห้อง, เรือน, กุฎี, วิหาร และ นคร เป็นต้น ใช้ นิภฺยฺยชฺติ, นิภฺยฺยชฺติวา แต่ถ้าเป็นออกบวช คือ ออกจากกาม ใช้ เนภฺยฺยชฺติ บ้าง อภินิภฺยฺยชฺติ บ้าง หากออกจากสิ่งไม่มีรูปร่าง เช่น ฌาน

สมบัติ ใช้ วุฒฐาย หรือ วุฒฐหิ เป็นต้น

หากใช้เป็นกิริยานาม เช่น วุฒฐานัน ก็ใช้กับสิ่งที่มีตัวด้วย เช่น คพุกวุฒฐานัน เป็นต้น ถ้าเป็นการออกจากทุกข์หรือออกจากโลก ใช้ นิสฺสรติ นิสฺสรณฺ เช่น ทุกขนิสฺสรณฺ และ ใช้ ยา ธาตุ ประกอบเป็น นิยุยานิกํ เช่น นิยุยานิโก ธมฺโมฯ เป็นต้น (นิ บทหน้า + ยา ธาตุ เป็นไปในความถึง ความไป)

๖. กิริยาที่อยู่ของมนุษย์และสัตว์ ใช้ วสติ บ้าง หรติ บ้าง สำหรับ วิหริติ มักใช้กับ พระจีณาสพ โดยสรุปใช้กับสิ่งมีวิญญาณ หากเป็นของไม่มีวิญญาณ เช่น เงิน ทอง ของใช้ สร้อย จะใช้ว่า อตฺถิ ฐาติ และ ติฏฐติ ไม่ใช้ วสติ หรือ วิหริติ เช่นตำนานไทยว่า จีวร อยู่ในห้อง จะใช้ว่า จีวรํ คพฺเภ วสติฯ ไม่ได้ ต้องใช้ว่า จีวรํ คพฺเภ อตฺถิฯ ดังนี้

๗. กิริยาที่ร้องเรียกหากัน หากผู้ที่ถูกเรียกอยู่ใกล้ ให้ใช้ อามนฺเตติ มนฺเตตฺวา ตาม ควร แต่หากอยู่ไกลออกไปแต่ยังเห็นกันอยู่ และร้องเรียกได้ยิน ให้ใช้ ปกฺโกสฺติ, ปกฺโกสฺติวาทตามเรื่องและตามกาล

๘. อิตโร จะแทนคนที่รวมกันอยู่เดิมตามจำนวน แล้วแยกออกกล่าวเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง เล็งถึงผู้ที่เคยกล่าวถึงมาแล้ว สำหรับ อปโร อญฺโญ ใช้แทนคนที่ยังไม่เคยพูดถึง เป็นผู้มาใหม่อีกฝ่ายหนึ่ง

๘. กิริยาว่า เกิด ภาษามคธมีใช้อยู่หลายคำด้วยกัน ดังนี้

๘.๑ นิพฺพตฺโต ใช้สำหรับที่เกิดในกำเนิดต่าง ๆ เกิดเป็นนั่นเป็นนี่ เป็น สัตว์ เป็นคน เป็นเทวดา เป็นพรหม อย่างหนึ่ง เกิดเรื่องราว สุขทุกข์ ลากสักการะ โรคภัย นี้ อย่างหนึ่ง คำนี้ใช้เป็นอาการเกิดของสิ่งต่าง ๆ หลายอย่าง

๘.๒ อฺปฺปนฺโน ใช้เหมือน นิพฺพตฺติ

๘.๓ ชาโต ใช้เป็นกิริยาเกิดของคนและสัตว์ ความดีใจความเสียใจ เป็นต้น เป็นอาการของจิต เป็นส่วนภายใน หากนำศัพท์นี้ไปใช้เป็นกิริยาที่ทำให้เป็นบพอยู่ใกล้เป็น วิกิตฺตตา ก็มีความหมายไปถึงว่า เดิมเคยเป็นอะไรอยู่ก่อน แล้วภายหลังเปลี่ยนแปลงไป เป็นอีกอย่างหนึ่ง ในร่างเดิมนั้นเอง เช่น เคยเป็นคนดีแล้วกลับกลายเป็นคนชั่ว เป็นปุถุชน แล้วกลายเป็นอริยชน มิใช่เกิดเป็นขึ้นใหม่ทั้งหมดเหมือนคนตายแล้วเกิดใหม่ กิริยาดังกล่าว นี้เป็นกิริยาหนูนวิกิตฺตตา ไม่ใช่กิริยาว่ามีว่าเป็น อย่าง หุ, ภู, อส ธาตุ เช่น ปาโป ชาโตติฯ

หรือ อริยสาวกา ชาตาฯ หรือ ตรุณสกุโก ชาโตฯ เป็นต้น

๑๐. คำว่า “ สมควร ” ภาษามคธมิใช่หลายศัพท์ ในรูปเป็นคุณบท คือ อนุจฉวิก, อนุรูป, ปฏีรูป เวลานำไปประกอบกับศัพท์อื่น มีเกณฑ์การใช้ต่างกัน ดังนี้

๑๐.๑ อนุจฉวิก และ อนุรูป ใช้ประกอบไว้หลังศัพท์อื่น เช่น ตทอนุจฉวิก, ตทอนุรูป เป็นต้น

๑๐๒ ปฏีรูป ถ้าแปลว่า สมควร, เหมาะสม เมื่อประกอบกับศัพท์อื่น ให้เรียงไว้หน้า เช่น ปฏีรูปการี มีปกติทำสมควร หรือ ปฏีรูปเทโส ถิ่นเหมาะสม เป็นต้น

แต่หากแปลว่า เทียม, ปลอม ให้เรียงไว้หลัง เช่น สกุกปฏีรูปโก ท้าวสักกะเทียม หรือท้าวสักกะปลอม, มิตุตปฏีรูปโก มิตรเทียมหรือคนเทียมมิตร, สทุทธมมปฏีรูปโก สัทธรรมเทียม หรือ สัทธรรมปลอม เป็นต้น

๑๑. กิริยาว่า กิน ถ้าเป็นกิริยาของคน หากกินจำพวกผลไม้ เพื่อกิน และของเป็นเหง้าเป็นหัว ขนม เนื้อ ปลา ตลอดจนจำพวกอปรณชาติทั้งหลาย เช่น ถั่ว งา ให้ใช้กิริยาว่า ขาทิตฺวา ขาทติ ซึ่งแปลว่า เคี้ยวกิน แต่หากเป็นการกินจำพวกอาหารหนัก เช่น พวกธัญญาชาติต่าง ๆ เช่น ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าละมาน ข้าวฟ่าง เป็นต้น ให้ใช้ ภูยชิตฺวา ภูยชติ หรือ ปริภูยชิตฺวา ปริภูยชติ แต่หากเป็นการกินของเหลว เช่น ข้าวยาจ (ข้าวต้มเหลวอย่างโจ๊ก) ตลอดจนน้ำ เครื่องดื่ม ใช้กิริยาเช่นนั้นว่า “ ดืม ” เช่น ปิวิตฺวา ปิวติ เป็นต้น และใช้เหมือนกันทั้งคนและสัตว์

กิริยากินของสัตว์ ที่กินผลไม้, เนื้อ เป็นต้น เช่น พวกนก กิริยาที่ใช้กิน เป็นเคี้ยวกิน คือ ขาทิตฺวา, ขาทติ เหมือนกันหมด

๑๒. กิริยาที่อยู่อาศัยของพวกมนุษย์ เช่น เทวดา ปีศาจ เป็นต้น ที่อยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ชุ่มประตฺ, ดันม, ภูเข, ถ้ำ, ป่า เป็นต้น ให้ใช้กิริยาว่า อธิวตฺถ หรือ อธิวตติ ซึ่งแปลว่า “ สิง ” ตามความไทย ไม่ใช้กิริยาว่า วสิตฺวา, วสติ ซึ่งเป็นกิริยาอยู่ของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย แต่ถ้าเป็นกิริยาที่เข้าสิงอยู่ในร่างกาย เช่น ผีสง, ยักษ์สิง, จ้าวสิง เป็นต้น ให้ใช้ อธิมุจฺจิตฺวา , อธิมุจฺจติ ตามแต่กาลใดจะเหมาะสม

๑๓. ศัพท์ว่า เสว วันพฺรุณฺนี หมายถึงเวลาอนาคต ส่วน ปุนทิวเส วันรุ่งขึ้น, อีกวัน หมายถึงอดีตกาล จะรู้ได้ด้วยกิริยาพากย์ที่มี ปุนทิวเส อยู่ด้วยนั้น ต้องประกอบกิริยาเป็นอดีตกาล เสมอ

๑๔. กิริยาขึ้นที่สูง เช่น ขึ้นบันได, ภูเขา, ต้นไม้ หลังสัตว์ เป็นต้น ใช้ อารุห บ้าง อภิรุห บ้าง ส่วนกิริยาที่ลงจากที่สูงดังกล่าวนี้ ใช้ โอรุห หรือ กิริยาที่ประกอบด้วย ธาตุนี้ แต่ถ้าเป็นการข้ามน้ำข้ามคลอง ลงสู่ที่ต่ำ เช่น ลงสระ , แม่น้ำ เป็นต้น ใช้ โอตินฺณ หรือ โอตฺรติ หากขึ้นจากที่ดังกล่าวใช้ อุตฺตินฺณ หรือ อุตฺตริตฺวา เป็นต้น บางคราวกิริยาที่จิตยังลงสู่กิเลส เช่น ความกำหนัด ก็ใช้ โอตินฺณ บ้าง

๑๖. กิริยาว่า เห็น มีหลายอย่าง คือ ถ้าเป็นความคิดเห็น ให้ใช้ ทิฏฺฐิ ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว แต่ถ้าเป็นความเห็นซึ่งเกิดจากความคิดค้นพิจารณา ใช้ ทสฺสน เช่น ญาณทสฺสน ไม่ใช้ ญาณทิฏฺฐิ แม้อาการที่ตาเห็นรูป ก็ใช้ ทสฺสน ไม่ใช้ ทิฏฺฐิ เช่น สตฺถุทสฺสน เป็นต้น

ส่วนกิริยาที่แลดู เห็น เล็งเห็น ตรวจดู ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก ใช้ โอลฺลเกนฺโต โอลฺลเกติ, ทิสฺวา อทุกฺส, ปสฺสติ ปสฺสนฺโต ปสฺสิตฺวา ตามเรื่อง สำหรับ โวลฺลเกนฺโต นิยมใช้ที่เป็นภายใน

๑๗. คำว่า “ กัณ ” ในภาษาไทย นั้น ภาษามคธมีกิริยาที่ใช้ต่างกัน เช่น ภาษาไทยว่า กัณร่ม มคธใช้ว่า ฉตฺตํ ธารติ, ไทยว่า กัณทำนบ มคธใช้ว่า อุกฺทโสฺตํ ปิทฺหติ, ไทยว่า กัณอันตราย มคธว่า อนฺตรายํ นิวารติ เป็นต้น

๑๘. กิริยาว่าเหาะ ถ้าขึ้นไปเฉย ๆ ไม่ไปที่อื่นอย่างนกบินไป ให้ใช้ อฺุปฺติตฺวา หรือ อฺุปฺติ แต่หากเหาะไปที่อื่นอย่างเช่น เครื่องบิน หรือ นกบิน เป็นต้น ใช้ อากาสคฺนฺตฺวา คจฺจติ หรือ อากคฺนฺตฺวา อากจฺจติ เป็นต้น

๑๙. คำว่า “ อฺุจฺจิ ” นัยน์ตา หมายถึงรูปร่างของตา ส่วนคำว่า “ จฺุจฺจุ ” หมายถึงประสาทตาที่เห็นรูปได้, คำว่า กณฺณ หู หมายถึงรูปร่างของหู เช่นใบหู ส่วนคำว่า โสฺต หมายถึงประสาทหูที่ได้ยินเสียงได้, นาส หรือ นาสิก และ ฆาน ก็มีนัยเหมือนกัน ส่วน ชิวฺหา และ กาย ใช้เหมือนกันทั้งรูปร่างและประสาท

โดยสรุป กิริยาที่นำมาประกอบคำอธิบายทั้ง ๑๙ ข้อนี้ เป็นเพียงบางอย่างยังไม่สิ้นเชิงนำมาเป็นตัวอย่างเพื่อใช้ประกอบคำอธิบายให้สังเกตเท่านั้น ส่วนการเปลี่ยนวิภคิตี กาล และ บุรุษ ทั้งที่เป็นส่วนอาขยาดและกิตก์ ขอให้ผู้ศึกษาเทียบเคียงตามนัยนี้ เรื่องคำที่มีความหมายต่างกันนี้ นำมากล่าวไว้พอเป็นตัวอย่างเท่านั้น ความจริงยังมีอีกมาก ขอให้ผู้ศึกษาสังเกตตามบทเรียนในหนังสือธรรมบทหรือหนังสือบาลีอื่น ๆ ทั่วไป ด้วย ก็จะเข้าใจดียิ่งขึ้น.

ตัวอย่างคำถามท้ายเล่ม

นิสิตได้ศึกษาวิชาแต่งแปลบาลีมาแล้ว ๑๒ บท คิดว่าจะได้รับความรู้ความเข้าใจบ้าง ในระดับหนึ่ง ไม่มากก็น้อย โดยเฉพาะเรื่องบาลีไวยากรณ์ ซึ่งเป็นการทบทวนเรื่องที่เคยเรียนมาแล้ว ทั้งเรื่องอักขรวิธีและวจีวิภาค ซึ่งได้ทบทวนโดยสรุปตั้งแต่ต้นจนจบ

นอกจากนี้ยังได้พูดถึงเรื่องการเรียงวิภัติทั้ง ๘ หมวด, การเรียงศัพท์นิบาต, การแต่งประโยคในภาษาบาลี, จำนวนไทยกับจำนวนมคธ, จำนวนนิยม และจำนวนที่เป็นประโยคแบบ เป็นต้น อีกด้วย

ส่วนเรื่องฉันทลักษณ์ ผู้เขียนได้เขียนเป็นหนังสืออีกเล่มหนึ่งต่างหาก และได้นำลงในเวปไซต์ของมหาวิทยาลัย มจร.ว.น.ม. แล้ว หากท่านผู้ใดสนใจเรื่องฉันทลักษณ์เปิดดูได้ก่อนจบหนังสือเรื่องแต่งแปลบาลีเล่มนี้ ผู้เขียนขอฝากคำถามเป็นแนวทางในการเรียนและการสอบวิชาแต่งและแปลบาลี ไว้ดังนี้

๑. วัตถุประสงค์ของการเรียนเรื่อง “ วรรณการภาษาบาลี ” ตรงกับข้อใด ?

- ก. อธิบายความหมายของคำว่าบาลี ได้อย่างถูกต้อง
- ข. อธิบายวรรณการของภาษาบาลี ได้อย่างชัดเจน
- ค. อธิบายความสำคัญของภาษาบาลี ได้อย่างถ่องแท้
- ง. ถูกทุกข้อ

๒. คำว่า บาลี มีความหมายที่ถูกต้อง ตรงกับข้อใด ?

- ก. ภาษาที่รักษาพระพุทธพจน์ไว้
- ข. ภาษาของชาวเมืองเวสาลี
- ค. ภาษาดั้งเดิมของชาวเกาหลี
- ง. ภาษาเดิมของชาวบาลี

๓. พระพุทธโฆสจารย์ ได้ให้คำจำกัดความภาษาบาลีไว้ ตรงกับข้อใด ?

- ก. ภาษาที่รักษาเนื้อความไว้
- ข. พระพุทธธรรม
- ค. ภาษาของพระไตรปิฎก
- ง. ข้อ ข และ ค ถูก

๔. บทวิเคราะห์ (แยก) ของคำว่า บาลี คือข้อใด ?

- ก. พุทธมม ปาเลตติ ปาลี
- ข. ปริยตติมม ปาเลตติ ปาลี
- ค. พุทธวจน ปาเลตติ ปาลี
- ง. สทมม ปาเลตติ ปาลี

๕. นักปราชญ์ท่านใด มีความเห็นว่าพระพุทธวจนะกับอโศกวจนะ คล้ายคลึงกันมาก ?

- ก. Sten konow grierson
- ข. B.M. Barua
- ค. Sylvain Lewy
- ง. T.W.Phys Davids

๑๕. คำว่า นิสิต ในเรื่องอักษรวิธี มีความหมายตรงกับข้อใด ?

ก. อักษร

ข. สระ

ค. พยัญชนะ

ง. ฐาน — กรณ

๑๖. สระ อี ตรงกับอักษรโรมัน ในข้อใด ?

ก. e

ข. I

ค. a

ง. U

๑๗. คำว่า พยัญชนะ มีความหมายตรงกับข้อใด ?

ก. ทำความหมายให้ปรากฏชัดเจนขึ้น ข. ไม่ต้องอาศัยสระก็ออกเสียงได้

ค. อักษรที่ทำให้เกิดความเข้าใจ

ง. ถูกทุกข้อ

๑๘. พยัญชนะในภาษาบาลี มีกี่ตัว ?

ก. ๔๔ ตัว

ข. ๔๑ ตัว

ค. ๓๓ ตัว

ง. ๒๕ ตัว

๑๙. พยัญชนะต่อไปนี้ ตัวใดเป็นพยัญชนะวรรค ?

ก. ย

ข. ร

ค. ฑ

ง. พ

๒๐. พยัญชนะต่อไปนี้ ตัวใดเป็นพยัญชนะอวรรค ?

ก. ว

ข. ฌ

ค. น

ง. ม

๒๑. พยัญชนะที่สุคตวรรค คือพยัญชนะในข้อใด ?

ก. จ

ข. ฐ

ค. ฐ

ง. ฌ

๒๒. จ ตรงกับอักษรโรมัน ในข้อใด ?

ก. ja

ข. Ca

ค. cha

ง. Jha

๒๓. มุทธชา เป็นฐานของอักขระในข้อใด ?

ก. อ อา ก ข ค ฌ ง ห

ข. อี อี จ ฉ ช ฌ ญ ย

ค. ฎ ฐ ฑ ฌ ฌ ร พ

ง. ต ถ ท ฐ น ล ฬ

๕๑. ข้อใด เป็นคุณนามชั้นอติวิเสส ?

ก. ปาปีฎโฐ

ข. ปรณัตตโม

ค. อติสุนทร

ง. ข้อ ก. และ ข. ถูก

๕๒. นามที่ไม่สามารถบอกถึงเพศได้ จัดเป็นลिंगค์อะไร ?

ก. อลึงค์

ข. อิตถิลึงค์

ค. นปุงสกลึงค์

ง. ปุงลึงค์

๕๓. บทว่า “ สกฺกาเรน ” ในคำบูชาพระนันท ประกอบด้วยลึงค์, วจนะ, วิภคฺติ ในข้อใด ?

ก. ปุงลึงค์, เอกวจนะ, ตติยาวิภคฺติ

ข. นปุงสกลึงค์, เอกวจนะ, ตติยาวิภคฺติ

ค. อิตถิลึงค์, เอกวจนะ, ทุตติยาวิภคฺติ

ง. ปุงลึงค์, พหุวจนะ, ทุตติยาวิภคฺติ

๕๔. บทว่า “ พุทฺธ ” ในคำว่า พุทฺธ ปุเชมิ นั้น เป็น ลึงค์, วจนะ, วิภคฺติ ในข้อใด ?

ก. ปุงลึงค์, เอกวจนะ, ญฺฐีวิภคฺติ

ข. ปุงลึงค์, เอกวจนะ, ทุตติยาวิภคฺติ

ค. อิตถิลึงค์, เอกวจนะ, ทุตติยาวิภคฺติ

ง. นปุงสกลึงค์, เอกวจนะ, ตติยาวิภคฺติ

๕๕. บทว่า “ อตุตฺโน ” เป็นลึงค์, วจนะ, วิภคฺติ, ในข้อใด ?

ก. ปุงลึงค์, เอกวจนะ, ปฐมวิภคฺติ

ข. ปุงลึงค์, เอกวจนะ, ทุตติยาวิภคฺติ

ค. ปุงลึงค์, เอกวจนะ, ญฺฐีวิภคฺติ

ง. อิตถิลึงค์, เอกวจนะ, ตติยาวิภคฺติ

๕๖. บทว่า ปิตโร (บิดา) เป็นลึงค์, วจนะ, วิภคฺติ ในข้อใด ?

ก. ปุงลึงค์, พหุวจนะ, ปฐมวิภคฺติ

ข. ปุงลึงค์, พหุวจนะ, ทุตติยาวิภคฺติ

ค. ปุงลึงค์, พหุวจนะ, อาลปนวิภคฺติ

ง. ถูกทุกข้อ

๕๗. ปกติสังขยาจำนวน ๑,๐๐๐ ตรงกับภาษาบาลีว่าอย่างไร ?

ก. สหสฺสํ

ข. สตํ

ค. ทสฺสทสฺสํ

ง. สตสทสฺสํ

๕๘. วันทำบุญงานศพที่ว่า “ สตมวาร ” นั้น ตรงกับสังขยาในข้อใด ?

ก. วันที่ ๗, ปุณฺณสังขยา

ข. วันที่ ๑๐๐, ปุณฺณสังขยา

ค. ๑๐๐ วัน, ปกติสังขยา

ง. ๗ วัน, ปกติสังขยา

บรรณานุกรม

๑. กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, บาลีไวยากรณ์ อักษรวิธี ภาคที่ ๑
สมัยญานาภิธาน – สนธิ, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๘
 ๒. กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒
นามและอักษรรูป, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๑
 ๓. กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒
อาขยาตและกิตก์, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๔๒
 ๔. กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒
สมาสและศัพท์, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๔
 ๕. พระเทพเมธี, ระเบียบแปลไทยเป็นมคธ, โรงพิมพ์ประยูรวงศ์ ๕๘ เชียงสะพานพุทธ ธนบุรี
พ.ศ. ๒๕๐๔
 ๖. บุญสืบ อินสาร ป.ธ.๘, พ.ม., ศษ.บ., แนวการเรียนการสอนวิชาบาลีไวยากรณ์ ฉบับ
ปรับปรุงใหม่, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์รุ่งนครการพิมพ์ ๕๔/๒๐๐ หมู่ ๕ ถนนเพชรเกษม
เขตภาษีเจริญ พ.ศ.๒๕๔๒
 ๗. พันเอก ตำราญ ก้านพลกลาง ป.ธ.๘, พ.ม., วิชาบาลีไวยากรณ์ ฉบับแก้ไขปรับปรุงใหม่,
หนังสือประกอบการเรียนการสอนวิชาบาลีไวยากรณ์ชั้นสูง หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต
ชั้นปีที่ ๒ (ฉบับแก้ไขเล่ม), พ.ศ.๒๕๕๕
-